

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка

Інститут журналістики

На правах рукопису

Решетуха Тетяна Василівна

УДК 007:304:655.41(477.84)"18/19"

**ВИДАВНИЧА СПРАВА ТЕРНОПІЛЛЯ
КІНЦЯ ХІХ — ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ
(НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОМОВНИХ ВИДАНЬ)**

**Спеціальність 27.00.05 — теорія та історія видавничої справи
та редагування**

ДИСЕРТАЦІЯ

**на здобуття наукового ступеня
кандидата наук із соціальних комунікацій**

Науковий керівник —

доктор філологічних наук, професор

Тимошик Микола Степанович

Київ — 2011

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	11
1.1. Історіографія питання	11
1.2. Джерельна база дослідження	40
Висновки до розділу 1	66
РОЗДІЛ 2. УКРАЇНСЬКОМОВНІ ВИДАННЯ ТЕРНОПІЛЛЯ ПЕРІОДУ АВСТРО-УГОРСЬКОГО ПАНУВАННЯ (1886–1914)	69
2.1. Становлення та тематико-типологічна характеристика видань	69
2.2. Відображення актуальних проблем соціального життя на сторінках видань краю	78
2.3. Видання викладачів і учнів навчальних закладів Тернополя та їхня роль у становленні видавничої справи краю	92
2.4. Видання греко-католицького духовництва	105
2.5. «Руська історична бібліотека» — перше наукове історіографічне видання Галичини українською мовою	116
Висновки до розділу 2	128
РОЗДІЛ 3. ВИДАВНИЧА СПРАВА МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ (1914–1939)	131
3.1. Загальна характеристика видавничої ситуації у краї	131
3.2. Українськомовні періодичні видання доби національно-визвольних змагань українського народу 1918–1919 років	142
3.3. Видавнича діяльність українських національно-освітніх організацій у 20-х роках ХХ століття	155
3.4. Видавнича справа у 20–30-х роках ХХ століття в умовах посилення утисків та цензурних обмежень	164
Висновки до розділу 3	177
ВИСНОВКИ	180
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	186
ДОДАТКИ	246

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Пізнати і зрозуміти особливості сучасного суспільного процесу неможливо без знання чинників, які формували його в минулому. Дослідження історії національної видавничої справи — цього потужного і маловивченого пласту історичної інформації — важлива складова студіювання суспільних надбань загалом, яке слугує культурному самопізнанню народу, формуванню його національної ідентичності.

Грунтовне вивчення та критична, науково виважена оцінка попереднього досвіду видавничої справи потрібні для утвердження правдивої історії національного книго- і пресовидання, яка складається з локальних історій постання українських друків у кожному регіоні Української держави. У цьому контексті дослідження видавничої справи Тернопілля, яка почала активно розвиватися в останній чверті XIX століття, — явище цілком вмотивоване і необхідне.

Попри те, що видавничі здобутки Тернопілля кінця XIX — першої третини XX століття мають значно скромніший вигляд, ніж, наприклад, Львова, Коломиї чи Станіслава у той самий часовий період, для розуміння сутності становлення українськомовного книго- і пресовидання потрібно фіксувати всі його прояви, а не лише найвизначніші чи наймасовіші явища.

Історія видавничої справи в окремих регіонах стала об'єктом наукового зацікавлення лише з відновленням незалежності Української держави. Якісно новим кроком у цьому напрямку стала діяльність науковців Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Української академії друкарства імені Івана Федорова, Львівського національного університету імені Івана Франка, Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника, насамперед відділення «Науково-дослідний центр періодики». Слід

відзначити ґрунтовні наукові розвідки, присвячені пресі Буковини [351, 352]; Волині, Полісся, Холмщини і Підляшшя [313; 314]; Львова [425–428]; Станіслава [136]; повітових міст Галичини [171]; Тернополя і Тернопільщини [138] та інші, проте вони стосуються лише періодики, залишаючи поза увагою книговидавничі здобутки. Зважаючи на те, що історія видавничої справи Тернопільщини кінця ХІХ — першої третини ХХ століття залишається недостатньо вивченою, аналіз цього процесу дасть змогу висвітлити малодосліджені сторінки історії регіонального пресо- та книговидання, а також суттєво розширить джерельну базу студій у царині не лише національного книго- та пресодрукування, а й історії культури нашого народу загалом. Отже, актуальність наукової розвідки зумовлена потребою комплексного дослідження особливостей становлення українськомовних друкованих видань на Тернопільщині наприкінці ХІХ — першій третині ХХ століття.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація «Видавнича справа Тернопілля кінця ХІХ — першої третини ХХ століття (на матеріалі українськомовних видань)» виконана в межах комплексної програми науково-дослідних робіт Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Розбудова державності України» (номер державної реєстрації № 196015204) безпосередньо пов'язана з науковими дослідженнями кафедри видавничої справи та редагування Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Системи масової комунікації та світовий інформаційний простір» (номер державної реєстрації № 01БФ045-01) і наукової теми кафедри видавничої справи та редагування «Історія видавничої справи».

Мета дослідження — відтворити цілісну картину процесу становлення та розвитку української видавничої справи Тернопілля в період з 1886 до 1939 року.

Меті підпорядковані такі **завдання**:

– вивчити і проаналізувати літературні та архівні джерела з метою з’ясування стану наукової розробки проблеми та джерельної бази дослідження;

– узагальнити значення українськомовних видань Тернопільщини у суспільно-політичному та культурному поступі українців;

– з’ясувати залежність динаміки видавничого процесу від соціально-історичного контексту епохи;

– розкрити роль особистості у видавничому процесі краю наприкінці XIX — першій третині XX століття;

– здійснити тематико-типологічний і функціональний аналіз видавничої продукції;

– уточнити місце та час виходу видань, які не піддавалися науковому аналізу;

– упорядкувати бібліографічний покажчик українських видань краю за 1886–1939 роки.

Об’єкт дослідження — українськомовні видання Тернопілля 1886–1939 років у суспільно-історичному та культурному контексті доби.

Під українськомовними виданнями Тернопілля ми розуміємо періодичні та неперіодичні видання українською мовою (або двомовні), що виходили у світ етимологічним і фонетичним правописами, які виходили друком на Тернопіллі або видавництво (видавець) знаходилось на території краю.

Предметом є дослідження особливостей процесу становлення і функціонування різних видів друкованих видань краю, їх тематико-типологічна характеристика.

Джерельну базу дисертації становлять матеріали фондів Державного архіву Тернопільської області, Центрального державного історичного архіву України (м. Львів), відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника, бібліографічні покажчики українськомовних періодичних і книжкових друків, тогочасна періодика. Під час написання роботи використано збірки періодичних та неперіодичних видань, інших зразків друкованої продукції, які побачили світ на Тернопіллі та зберігаються у фондах Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника, Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка, Наукової бібліотеки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Державного архіву Тернопільської області, Тернопільського обласного краєзнавчого музею, Музеї книги (м. Бережани), а також кварталні та річні статистичні звіти «Statystyka druków wydanych w Rzeczypospolitey Polskiej» за 1928–1939 роки, відсутні в Україні (опрацьовані у фондах наукової бібліотеки Лодзьського університету (м. Лодзь, Польща)).

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від 1886 року, коли одночасно відбулося декілька знакових подій у книговидавничій справі Тернопільщини: О. Барвінський започаткував «Руську історичну бібліотеку» (того року у друкарні О. Павловського побачили світ перші п'ять томів серії), у Бережанах вийшло перше на цих теренах періодичне видання українською мовою «Одноднѣвка Бережанська» за редакцією Сильвестра Лепкого (друкарня А. Ціхоцького) — до вересня 1939 року, коли з початком Другої світової війни Західна Україна ввійшла до складу УРСР.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію, яка в зазначений хронологічний період входила до складу різних державних утворень. Після поділу Речі Посполитої (1772) більша частина

Тернопільщини ввійшла до складу Австрійської імперії, а у 1867 році, коли Габсбурзька монархія стала дуалістичною державою (Австро-Угорщиною), — ввійшла до провінції «Галицьке намісництво» з центром у Львові. Північ регіону, що залишилася за Річчю Посполитою у складі Кременецького повіту Волинського воєводства, після другого поділу Речі Посполитої (1773), була передана Російській імперії. Тут у 1797 році було створено Кременецький повіт Волинської губернії.

Нові й суттєві зміни в адміністративно-територіальному поділі Тернопільщини відбулися з початком Першої світової війни. Восени 1914 року Східна Галичина була окупована військами Російської імперії, тут було створено воєнне генерал-губернаторство Галичини, до складу якого ввійшла і Тернопільська губернія.

Після розпаду Австро-Угорської імперії Тернопільщина входила до складу Західноукраїнської Народної Республіки (листопад 1918 — липень 1919), а з 22 листопада до 30 грудня 1918 року Тернопіль був столицею новоутвореної незалежної держави. У липні 1919 року територія Тернопільщини, що входила до складу ЗУНР, була окупована Польщею. У вересні 1921 року польський уряд створив на території так званої «Східної Малопольщі» шість воєводств, серед них Тернопільське і Волинське. Тож до початку Другої світової війни землі сучасної Тернопільщини перебували у складі двох сусідніх польських воєводств [155, с. 226–236].

Методологічні засади і методи дослідження. Методологічні засади роботи ґрунтуються на принципах історизму, наукової об'єктивності, комплексності та достовірності. Для вирішення окреслених завдань, поряд із традиційно описовими підходами та аналізом кількісних даних, використано історичний метод, який задля наукової об'єктивності спирається на документи і фактичний матеріал, а також його різновид — *порівняльно-історичний* метод. Застосування *біографічного* методу дало змогу дослідити вплив окремих особистостей на становлення видавничого процесу в краї. За

допомогою методів *джерелознавчої критики* і *класифікації* проаналізовано архівні матеріали та джерела. *Порівняльно-типологічний аналіз* використано для поділу видань на тематико-типологічні групи. *Бібліографічно-описовим* методом послуговуємося при укладанні покажчиків українськомовних видань краю.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження. За відсутності комплексного дослідження української видавничої справи Тернопілля кінця XIX — першої третини XX століття дисертація є першою спробою всебічно дослідити її як історично сформовану та функціонально розбудовану систему. До найбільш істотних результатів, що містять наукову новизну, слід віднести такі:

- вперше здійснено комплексний аналіз видавничої справи Тернопілля кінця XIX — першої третини XX століття;

- з'ясовано, що зростання національної самосвідомості та формування у зв'язку з цим української національної еліти, починаючи з останньої чверті XIX століття, сприяло виникнення громадських, освітніх, культурних, господарських інституцій у краї, що, в свою чергу, спричинило стрімкий розвиток видавничої справи;

- доведено, що тематико-типологічна репертуар друкованої продукції обумовлювався суспільними потребами та особливостями тогочасної читацької аудиторії;

- на основі аналізу опублікованих наукових джерел виявлено неоднотипність підходів у визначенні місця видання як періодичних, так і неперіодичних друків;

- уточнено місце та час виходу у світ ряду видань;

- введено до наукового обігу архівні матеріали, які раніше залишалися поза увагою дослідників, зокрема документи про діяльність видавничої комісії Кременецького повітового товариства «Просвіта», листування Міністерства внутрішніх справ Польщі з повітовими

староствами Тернопільського воєводства про перевірку цензурою друкованих видань та конфіскацію окремих друків;

– висвітлено внесок у видавничу справу Тернопілля кінця XIX — першої третини XX століття громадських та культурно-освітніх діячів: С. Барана, О. Барвінського, В. Біднова, Н. Гірняка, Л. Джулинського, А. Животка, Й. Застирця, П. Карманського, В. Кучера, В. Левицького, Є. Мандичевського, В. Мартиневича, А. Річинського, О. Солтиса, О. Терлецького, М. Чайковського, Я. Яреми;

– на основі детального аналізу джерельної бази й відповідних дослідницьких матеріалів уперше максимально повно відтворено бібліографію українськомовних видань Тернопілля 1886–1939 років.

Практичне значення роботи. Теоретичні узагальнення, накопичений фактичний матеріал можуть бути використані у процесі викладання дисциплін «Історія видавничої справи», «Історія журналістики», «Історичне краєзнавство», спецкурсу «Видавнича справа на Тернопіллі: історія і сучасність», для написання підручників та навчальних посібників із зазначених дисциплін для студентів за напрямом підготовки — 6.030303 видавнича справа та редагування.

Апробація результатів дослідження. Рукопис дисертації, основні положення і результати дослідження обговорено на засіданні кафедри видавничої справи та редагування Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Положення дисертації апробовано у вигляді доповідей на 12 конференціях: щорічних Міжнародних днів студентської науки Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка (2008, 2009), Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Актуальні теоретичні і прикладні проблеми сучасних мас-медіа» (м. Рівне, 2–3 березня 2007 року), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українська журналістика: умови формування та перспективи розвитку» (м. Черкаси, 20–21 квітня

2007 року), Першій Всеукраїнській науково-практичній конференції «Творчі та організаційні особливості функціонування сучасного медійного простору» (м. Тернопіль, 8–9 листопада 2007 року), Міжнародній науковій конференції «Журналістика 2008: українське журналістикознавство, освіта, термінологія і стандарти» (Київ, 17–18 квітня 2008 року), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми регіональної журналістики в Україні», (м. Кам'янець-Подільський, 9–10 жовтня 2008 року), Десятій Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Українська періодика: історія і сучасність» (м. Львів, 31 жовтня — 1 листопада 2008 року), Міжнародних Річинських читаннях «Арсен Річинський і проблеми помісної Української Церкви» (м. Тернопіль, 15 листопада 2008 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Теоретичні засади і практика реалізації безпосередньої демократії в Україні», (м. Тернопіль–Яремче, 19–21 лютого 2009 року), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Комунікативна ідентифікація в інформаційному просторі України» (м. Львів, 5–6 березня 2009 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Світові стандарти сучасної журналістики» (м. Черкаси, 20–21 травня 2010 року).

Публікації. Основні положення дисертації викладено у десяти статтях і двох тезах конференцій. Усі публікації виконано одноосібно.

Структура дисертації. Дисертацією є рукопис, основний обсяг якого 185 сторінок. Робота складається зі вступу, трьох розділів, 11 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (531 позиція, з них 72 іноземними мовами), додатків (60 сторінок).

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія питання

Тернопілля має багату і самобутню історію розвитку видавничої справи. Знаними осередками книговидавання вже в XVII ст. були Почаїв, Рохманів, пізніше Кременець. Дослідження історії видавничої справи зазначеного періоду [123; 193; 298; 308; 350; 390] ґрунтуються на архівних джерелах та першодруках. У поле зацікавлення вчених потрапляють передусім культурно-історичні передумови появи книгодрукування у краї, хронологія його розвитку, фіксація результатів видавничої справи на Тернопіллі. Особливу увагу звертають дослідники на осіб, задіяних у книговидаванні, адже визначальною рисою розбудови культурного простору тієї доби була подвижницька праця окремих людей, причетних до творення книг.

Аналогічний процес спостерігаємо і наприкінці XIX — у першій третині XX століття на теренах Західної України, де видавничий процес ще не був до кінця інституціалізований, особливо на периферії, до якої і належить Тернопілля.

Якщо давня історія видавничої справи краю є достатньо дослідженою [123, с. 446–456; 193, с. 72–88; 237, с. 72–88; 308, с. 272–283; 350, с. 122–127, 142–145; 390, с. 158–159; 430, с. 20–27], то видавничий процес кінця XIX — першої третини XX століття досі комплексно не вивчали. Сьогодні українськомовна періодика Тернопілля, передусім завдяки зусиллям науковців відділення «Науково-дослідний центр періодики» Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника (ЛННБУ ім. В. Стефаника) [138; 172; 425–428], факультету журналістики Львівського національного університету імені Івана Франка [154; 257; 258; 265] та волинських дослідників [314; 316;

350], є вже певною мірою вивченою, натомість книговидавнича справа Тернополя й області залишилася поза увагою науковців.

В історіографії проблеми можна виділити три головні етапи: період перебування західноукраїнських земель у складі Австро-Угорської імперії та Польщі (кінець XIX — перша третина XX століття), період входження України до складу СРСР (40-ві–80-ті роки XX століття) і сучасний період, який розпочався з відновлення незалежної української держави (90-ті роки XX століття — по теперішній час).

Перший етап характеризується накопиченням первинного матеріалу та спробами створення бібліографії творів друку, що побачили світ в Україні, зокрема й на Тернопільщині.

Перші згадки про ці часописи та книжкові видання можемо знайти в тогочасних періодичних виданнях, які вміщували бібліографічні огляди, часто з розгорнутими рецензіями. Так, у січневому номері львівської газети «Діло» за 1886 рік міститься повідомлення про вихід у світ першого тому «Руської історичної бібліотеки» за редакцією Олександра Барвінського — першого українськомовного друкованого видання, що побачило світ у Тернополі. Замітка містить анотацію вказаного видання, його передплатну ціну, а також анонсує другий том, що мав вийти друком у лютому 1886 року [358]. З початку 1887 року на шпальтах тогочасних галицьких часописів систематично з'являлися статті про періодичні видання, що почали виходити в краї [164]. Інформацію про книжкові видання, які побачили світ на Тернопіллі, можемо знайти в тогочасних періодичних виданнях, які вміщували бібліографічні огляди, часто з розгорнутими рецензіями, насамперед «Діла», «Записок Наукового товариства імені Т. Шевченка», «Літературно-наукового вістника», «Учителя» та інших [105; 124; 125; 126; 144; 184; 185; 214; 225; 261; 303; 431; 433; 443; 450; 477; 485]. (Детальніше про це в підрозділі 1.2. «Джерельна база дослідження».)

Початок систематичного вивчення історії видавничої справи на теренах Західної України пов'язаний з ім'ям Івана Левицького та очолюваною ним бібліографічною комісією Наукового товариства імені Шевченка [344, 454]. В «Українській бібліографії Австро-Угорщини за роки 1887–1900» [273–275] (вийшло три томи, які охоплюють історію видавничої справи до 1893 року включно) І. Левицький використав хронологічний принцип систематизації українських друків (в межах року — за абеткою). Бібліографічний опис книжкового видання містить відомості про прізвище та ім'я автора, назву, підзаголовок, видавця чи редактора, місце друку, власника накладу, друкарню, рік видання, формат та обсяг, ціну окремого тому тощо; періодичного видання — назву, підзаголовок, порядковий номер числа (року випуску), перелік видавців, редакторів, редакцій з усіма змінами (якщо такі відбувалися), періодичність виходу, місце друку, формат, обсяг, зміст числа (річника). Особлива цінність зазначеного видання в тому, що воно містить не лише бібліографічні описи творів друку, а й відсилання до відгуків на них у тогочасній періодиці. Так, із зазначених 38 бібліографічних описів майже третина містить інформацію про рецензії в тогочасних часописах «Діло», «Душпастир», «Зоря», «Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка», «Учитель», «Червона Русь». Допоміжна службова частина видання надзвичайно продумана й охоплює абеткові покажчики місць друку, видавців, редакторів. Застосовані І. Левицьким принципи відбору та систематизації творів друку і стали класичним зразком для наслідування наступним поколінням бібліографів [113, с. 4].

Частина «Матеріалів до української бібліографії», зібраних І. Левицьким, так і залишилась неопублікованою і зберігається у відділі рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника.

Нова хвиля зацікавлення видавничими надбаннями пов'язана з 20–30-ми роками ХХ століття. У цей час почало виходити, змінюючи один

одного, чимало бібліографічних журналів, де, окрім аналітичних матеріалів про ретроспективу й сучасний стан книговидання та пресодрукування як на Великій Україні, так і на західноукраїнських землях, містилася й власне бібліографія творів друку [96, 240, 241, 417–421, 465–469]. З'являється низка загальних і спеціальних бібліографій [211, 212, 222, 223, 262, 318, 319], виходять друком розвідки з проблем української періодики та книговидання [187, 190, 304], на сторінках яких знаходимо серед іншого інформацію про видання, які побачили світ на Тернопіллі.

Одним із перших вийшов друком покажчик «Українська преса і видавництва за 1923 рік» І. Калиновича [223], у якому згадано два періодичні видання, що виходили того року у Кременці — «Зоря кращого» (Часопис Кременецького повітового Союзу Кооперативів на Волині) та літературний журнал «Хвиля» [223, с. 6]. Бібліографічний опис включає назву, рік видання від часу заснування, підзаголовки, видавців та редакторів, періодичність виходу в світ, формат, обсяг, спосіб друку, адресу редакції. Серед українських видавництв на українських землях під Польщею згадує «Видання Кременецького Товариства «Просвіта» [223, с. 14] та дві українські книгарні — у Чорткові та Кременці [223, с. 16]. В аналогічному «Показчику української культури за 1924 рік» [222] знаходимо вже згадане видавництво [222, с. 22] та книгарні [222, с. 25].

Українськомовна періодика в той період частіше стає частіше об'єктом наукового зацікавлення. Так, І. Кривецький у контексті часописів Галицького Поділля аналізує тридцять одне періодичне видання, що виходило на Тернопіллі наприкінці XIX — першій третині XX століття [262].

Аналізуючи стан пресодрукування у краї, він зазначає, що в XIX–XX столітті «має свою друкарню майже вже кожне більш-менш видатне місто Галицького Поділля. Та не зважаючи на це, часописи на Галицькому

Поділлі з'являються дуже пізно... щойно в передостаннім його десятилітті, спочатку в Бережанах, потім — у Тернополі. А далі вже у 20 столітті часописи з'являються у Тереховлі, Бучачі, Рогатині, Чорткові, Збаражі, Борщеві. В оцій низці Галицько-Подільських міст, де виходили часописи, два міста слід підкреслити спеціально: це Тернопіль і Бережани, бо в них виходило найбільше часописів. Так у Тернополі з'явилося їх досі близько 20, а в Бережанах — близько 10. В інших містах — від 1 до 3» [262, с. 4–5]. Характеризуючи періодику Галицького Поділля, І. Кревецький зазначає, що за кількісними показниками українські часописи в краї переважали польські — і за накладами, і за кількістю місць, де вони виходили; за періодичністю це були здебільшого тижневики та двотижневики, рідше — місячники; за характером інформації переважали часописи політичні; за тривалістю видання — переважно кілька років, часом рік, а то й менше (один лише бережанський «Посланникъ» проіснував понад 20 років); за територією поширення — локальні видання (виняток склали «Посланникъ» та «Книжочки Миссійні», що здобули визнання за межами краю) [262, с. 5–6].

Водночас, найбільший розквіт преси Галицького Поділля, за словами І. Кревецького, припадає на 1918–1919 роки, коли в період української державності тут «густо з'являються провінціальні органи українською мовою. Деякі з них були першими часописами у своїй місцевості взагалі» [262, с. 5–6]. Дослідник вважає, що «на протязі своєї півстолітньої історії галицько-подільські часописи пережили дві дуже важкі катастрофи: одну — року 1914, а другу — р. 1919»: обидва рази були заборонені українські часописи. І якщо події 1918–1919 років відродили пресодрукування в краї, то після захоплення західноукраїнських земель Польщею воно (станом на 1927 р. — *Т. Р.*) так і не відновилося» [262, с. 7].

Текст зазначеної наукової розвідки І. Кревецького доповнюють матеріали покажчика української преси, укладеного за хронологією, а в

межах року — за абеткою. Бібліографічний опис містить назву часопису, місце та рік видання (час виходу першого числа), тематичну специфікацію, ім'я редактора чи видавця, адресу редакції, періодичність виходу у світ, ціну одного примірника, вартість передплати, друкарню, формат друку, формат тексту, обсяг друку. За необхідності автор подає короткі примітки про характер публікацій, джерела інформації про видання, редакторів тощо.

У 1926 році В. Ігнатієнко видає історико-бібліографічний етюд «Українська преса (1816–1916)». Аналізуючи становлення української періодики в зазначених хронологічних межах, він виокремлює декілька етапів, зазначаючи, що її розвиток «за часи 1876–1904 рр. досяг буйного розквіту, порівнюючи з попередніми роками. Почали виходити нові журнали, газети», серед часописів, що їх видавали «гуртки духовенства», згадано і «Посланникъ въ Бережанахъ» [212, с. 38]. Недостатнім називає В. Ігнатієнко матеріал, який йому вдалося зібрати до 1926 року [212, с. 41], тож як продовження наукових студій із вивчення української періодики ХІХ — початку ХХ століття, у 1930 році у серії «Праці бібліографічної секції» Українського наукового інституту книгознавства виходить його фундаментальна «Бібліографія української преси 1816–1916» [211]. У створеній на основі засвоєння матеріалів та методичного досвіду бібліографії І. Левицького та за сприяння бібліографічної комісії НТШ праці В. Ігнатієнко вперше узагальнює всю українську пресову продукцію за згаданий період [113, с. 5]. Показчик складається з двох частин: показчика преси, що виходила українською мовою, і показчика преси, що виходила іншими мовами. Кожен з показчиків має такі розділи: список назв газет і журналів, список видавців, список редакторів, список друкарень, де друкували часописи, список міст, де виходила преса, абетковий показчик назв. Списки редакторів, видавців та міст подано за абеткою із зазначенням пов'язаних із ними порядкових номерів часописів,

за якими вони бібліографовані в покажчики. У списку друкарень подано їхню адресу (місто, вулиця і № будинку) та числа часописів, які вийшли тут друком. Усього описано двадцять один українськомовний часопис з двадцяти трьох, що виходили в той час на Тернопілля. Матеріал у бібліографічному покажчику систематизовано за роками, у межах року назви подано за абеткою з наскрізною порядковою нумерацією. Для кожної назви є лише одна основна картка, де зібрано всі бібліографічні відомості про цю назву, та окремий порядковий номер. Бібліографічний опис містить назву часопису; підзаголовок та його зміни з точним зазначенням, коли і з яким підзаголовком виходила газета чи журнал; місце видання; роки видання; дату виходу першого числа; видавців; редакторів; адресу редакції; адресу адміністрації та експедиції; назву друкарні та її адресу; формат паперу в сантиметрах; передплату; скільки чисел вийшло; додатки та примітки. При укладанні опису збережено правопис, за яким газета чи журнал виходили, а ті часописи, що їх укладач переглядав *in visu*, позначені біля номера зірочкою (*). Другу частину бібліографії складають покажчики преси, списки видавців, редакторів та друкарень, а також список міст, де ці часописи побачили світ [211, с. 13]. Зокрема згадані тернопільські друкарні Леона Вербицького, Станіслава Коссовського, «Друкарню Подільську» Йосипа Степка («Подольська типографія» Йосипа Степка) та бережанська друкарня Альфреда Ціхоцького [211].

Значним внеском у вивчення українськомовної періодики краю стало дослідження А. Животка «Рукописні часописи української молоді», у якому він серед інших характеризує і видання, що в різний час побачили світ у Бережанах, Кременці, Почаєві та Тернополі [190]. Посилаючись на спогади М. Західного [201], дослідник згадує вісім рукописних гектографованих учнівських часописів, що, змінюючи один одного, з'явилися у Бережанах у 1900–1901 роках. «Редакційний комітет (пок. о.

Захар Орин, др. Іранц Каковський і я [Михайло Західний. — *Т. Р.*]) видавав студентський тижневик «Поступ», відбиваний в 100 примірниках... Інший комітет (Володимир і Антін Лотоцькі, Остап Гайдукевич, Яцко Струхманчук, Володимир Кулматицький) редагував ілюстрований гумористичний тижневик «Муха», що в міру конфіскації гімназійними професорами змінював назву на «Мітлу», «Бабу», «Цигана», «Бжолу», «Осу», «Комара» [190, с. 6–7]. Крім того, А. Животко зазначає, що у 1905 році в Тернополі виходив «так само гектографований ученичий часопис п. н. «Перший промінь» [190, с. 9].

Окремий розділ видання присвячено рукописним молодіжним часописам, що виходили в Кременці, що й не дивно, адже в цей час А. Животко перебував у місті, активно співпрацюючи з Кременецькою «Просвітою» [367, с. 74; 452, с. 124–126]. У ньому описано учнівські рукописні видання, які побачили світ у 1921–1924 роках: «Перші кроки», «Рідне гніздечко», «Юнацтво», «Проліски», а у 1930-му році гумористичну одноднівку «Гедзь» [190, с. 12–14]. Він зазначає дату виходу першого числа часописів, спосіб їх тиражування, редакторів та авторів, жанрове та тематичне розмаїття опублікованих матеріалів, суспільний резонанс цих періодичних видань, вказує на причини припинення існування, наводить приклади конкретних публікацій, підкреслюючи, що їх зміст «просякнутий глибоким національним почуттям» [190, с. 13].

У «Нарисах історії української преси» А. Животко, розглядаючи «процес розгалуження і спеціалізації преси» від початку ХХ століття до Першої світової війни, коли «народжуються... нові пресові органи в провінціальних містах... присвячені питанням господарським», як приклад наводить видання Краєвим Товариством Українських Пасічників у Тернополі свого часопису «Український Пасічник» [179, с. 1]. Аналізуючи розвиток преси суспільно-політичного характеру, він зазначає, що в цей період видання «органів, що відбивають на своїх сторінках

національно-демократичні і християнсько-народні змагання», відбувається не лише у Львові, але й за його межами, зокрема на Тернопіллі, де «р. 1906 у Збаражі Яків Остапчук почав видавати двічі на місяць, а потім тижнево «Червоний прапор», що невдовзі перейшов до Тернополя» [179, с. 81], а у 1904–1907 роках у Тернополі «виходив орган Тернопільської Народної Організації п. н. «Подільський Голос» / Тижневик» [179, с. 84].

У 1936 році на шпальтах львівського часопису «Новий Час» з'являється низка публікацій В. Бачинського під загальною назвою «Преса ЗУНР в 1918–19 рр.», у яких автор знайомить читачів із часописами доби визвольних змагань українського народу, серед них і з тими, що виходили на Тернопіллі: «Вістник Державного Секретаріату Військових Справ» [89], «Голос Поділя» [85], «Збаражське Слово» [87], «Наша Земля» [88], «Стрілець» [86], «Український Голос» [85], «Українські Вісти» [85].

Питання книгодрукування на теренах краю рідко трапляються на шпальтах тогочасних друкованих видань, їм не присвячено жодного спеціального дослідження, лише побіжні згадки і рецензії у фахових часописах.

Збільшення кількості українськомовних друків на території західноукраїнських земель, що перебували на той час під польською окупацією, зумовило гостру необхідність у їх бібліографуванні. Зокрема, у часописі «Українська книга» В. Дорошенко, аналізуючи розвиток українського друку у ХІХ–ХХ столітті, наводить кількісні дані щодо видання книг, які побачили світ, у тому числі й на Тернопіллі. Зокрема, у 1894 році в Бережанах вийшло друком одне видання, у Тернополі — п'ять; у 1913 році: у Бучачі — одне, у Збаражі — одне, у Тернополі — чотири, у Почаєві — одне; у 1928 році: у Терєбовлі — три, у Тернополі — тридцять два, у Кременці — два [167, с. 12–17]. Б. Романенчук, аналізуючи книжкову продукцію в Галичині в 1937 році, зазначає, що «запотребування на українську книжку все ще не велике. Хоч воно постійно зростає і в

1937 р. дійшло до яких 650 чи може навіть 700 видавничих чисел — книжок і брошур... Найбільшу участь у виданні книжок має очевидно Львів (450)... Решта припадає на інші міста... Перше місце в Галичині має Жовква (14), потім ідуть... Кременець (9), Тернопіль і Луцьк (по 6) [108, с. 81–82]. Попри загальний спад випуску книжкової продукції в 1938 році [109, с. 15], книговидання на Тернопіллі в цей період продовжує розвиватися, особливо в Кременці. Так, за даними «Української книги», у 1938 році тут вийшло дванадцять видань і по одному в Бережанах, Почаєві та Тернополі [420]. Показчики укладено на підставі одного примірника видань, що їх видавництва надсилали до «Української книги». Бібліографічний опис книжкових видань, включених до бібліографії, містить відомості про автора, назву, підзаголовок, місце видання, рік видання, формат, обсяг, власника накладу, друкарню, іноді ціну.

З 1928 року українські видання починають реєструватися в офіційних варшавських органах поточної національної бібліографічної інформації Польщі [111, с. 274], зокрема й в «Urzędowy Wykaz druków Rzeczypospolitej Polskiej» [183, с. 152]. У щоквартальниках Міністерства у справах релігії та народної освіти «Statystyka druków wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej» починаючи з першого кварталу 1929 року з'являється інформація про видання українською мовою (język ukraiński) в розрізі окремих воєводств та найбільших міст, у тому числі й Тернополя [499–531]. Хоч опубліковані тут дані є дуже неповними [183, с. 152], а межі воєводств не збігаються з сьогоднішніми кордонами Тернопільської області, ця інформація все-таки дає загальне уявлення про тенденції розвитку видавничої справи краю.

Статистичні дані, оприлюднені у звіті «Statystyka druków wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej», були використані у «III Українському статистичному річнику 1935» за редакцією В. Кубійовича, Л. Лукасевича та Е. Чеховича. Щоправда, тут подано лише «місця видання українських

друків у Польщі в рр. 1930–32» у розрізі воєводств, тож у Тернопільському воєводстві у 1930–1931 рр. їх було шість, а у 1932 р. залишилося лише одне [489, с. 177]. «IV Український статистичний річник 1936–1937» [490] натомість містить «Показчики української культури» на 1935 і 1936 роки, де серед інших виявів культурного життя краю зазначені українські книгарні у Зборові, Кременці, Почаєві та Тернополі [490, с. 198, 208, 209, 219, 239, 240, 253], а також тернопільське видавництво «Подільська театральна бібліотека» [490, с. 156].

Очевидно, що наведені дані не цілком відображають реальний стан справ, оскільки, за справедливим зауваженням Є.-Ю. Пеленського, «на жаль — далеко не всі видавці присилають свої книжки, дарма, що існує законний примус для друкарень присилати один обов'язковий примірник кожної української книжки. Особливо дрібніші видання і провінційальні часто зовсім затрачуються — ніде зареєстровані» [183, с. 154]. Цю думку підтримує і О. Мох, констатуєчи на підставі «Каталогу новостей, виданих у 1933, 1934 і 1935 (до 20 лютого)», що «вже при поверхневому розгляді видко в катальозі бракує багато видань», і не лише провінційних, а й львівських [304, с. 23–24].

З огляду на вищесказане, укладені бібліографії та дослідження є фрагментарними і не відображають реального стану розвитку книговидання в Галичині загалом і на Тернопіллі зокрема.

Не оминула увагою видавничий рух на Тернопіллі й «Українська Загальна Енциклопедія», де І. Кривецький у статті «Преса» серед «найважливіших» українських часописів другої половини XIX століття у Галичині згадує «Посланника» [415, с. 807–808]. Аналізуючи стан пресодрукування періоду ЗУНР, він зазначає, що це час розквіту української преси. «В Галичині через заняття Львова поляками Укр. преса зосередилась на провінції, де в кожному майже повітовому місті був свій Укр. часопис...». В Тернополі це газети «Український Голос» і «Українські

Вісти» [415, с. 809–810]. Періодичним виданням, що виходили друком на Тернопіллі, присвячено й окремі короткі енциклопедичні статті із зазначенням назви, цільового призначення, імені редактора чи видавця, місця друку, періодичності виходу у світ тощо, йдеться, зокрема, про часописи «Книжочки Миссійні» [415, с. 289], «Молодіж» [415, с. 751], «Посланникъ» [415, с. 1124], «Подільське Слово» [415, с. 1088], «Подільський Голос» (1904–1907) та «Подільський Голос» (1928–1930) [415, с. 1088], «Український Пасічник» [416, с. 1011], «Стрілець» [416, с. 207].

Сорокові-вісімдесяті роки ХХ століття на теренах України можемо схарактеризувати як період спаду інтересу до історії видавничої справи, зокрема і на Тернопіллі. Можемо знайти лише фрагментарні згадки про видання, які вийшли тут друком. Зокрема у статті, присвяченій 120-річчю від дня народження О. Барвінського, згадано про те, що він був редактором і видавцем «Руської історичної бібліотеки», яка виходила друком у Тернополі [259]. У збірці документів і матеріалів, присвячених 150-річчю виходу друком альманаху «Русалка Дністрова», подано відгуки В. Щурата [357, с. 339] та І. Петровського [357, с. 339–340] на тернопільське перевидання альманаху.

На сторінках «Української Радянської Енциклопедії» міститься згадка про єдиний часопис, що виходив у Тернополі в часи Галицької Соціалістичної Радянської Республіки у липні-вересні 1920 року. Це була газета «Більшовик» — орган Центрального Комітету Комуністичної Партії Галичини [422, с. 468]. Аналогічну ситуацію можна спостерігати і в іншому енциклопедичному виданні радянського періоду — «Історії міст і сіл України. Тернопільська область», де згадано орган повітового парткому «Вісті» [219, с. 78].

За межами України в цей період з'являлося значно більше інформації про книговидавничу справу і періодику зазначеного періоду.

Так, В. Дорошенко та П. Зленко на сторінках «Енциклопедії Українознавства», аналізуючи видавничий рух на західних землях до Першої світової війни, зазначають, що в 1894 році в Тернополі видано п'ять книжок, а в 1913 — чотири. «Наклад був невеликий, і книжки розходилися дуже поволі, бо доводилося рахувати головне на Галичину й почасти на Буковину, а ринок підросійської України був недоступний через цензуру» [166, с. 974–957]. Характеризуючи тенденції розвитку видавництв між двома світовими війнами, автори зазначають, що «за місцем вид. на першому місці був Львів, дальші місця займали... Жовква, Станіславів, Коломия, Перемишль, Тернопіль, на півн.-зах. землях — Холм, Крем'янець, а згодом Луцьке» [166, с. 978]. Усього в Тернопільському воєводстві у 1930 і 1931 роках працювало шість видавництв, у 1932 році — одне; у Волинському воєводстві (до складу якого входили Кременець і Почаїв) у 1930 році — десять, у 1931 році — чотири, у 1932 році — п'ять [166, с. 978]. Не оминуло увагою зазначене видання і пресодрукування краю [333, с. 981–1003]. Усього на сторінках Енциклопедії Українознавства вміщено близько 40 матеріалів, що стосуються видавничої справи на Тернопіллі зазначеного періоду. Це статті, присвячені як окремим діячам видавничої справи на Тернопіллі (зокрема О. Барвінському [173, с. 134], С. Голубовичу [174, с. 408–409], Л. Джулинському [174, с. 507], Й. Застирцеві [174, с. 759], М. Західному [174, с. 760], П. Карманському [175, с. 961], А. та В. Лотоцьким [175, с. 1379], М. Малицькому [175, с. 1449], Є. Мандичевському [175, с. 1460], В. Пачовському [177, с. 1965], В. Пилипчуку [178, с. 2046], Я. Яремі [182, с. 3098] та іншим), так і конкретним часописам («Вістник Державного Секретаріату Військових Справ» [173, с. 288], «Духовний сіяч» [174, с. 162] «Козацький Голос» [175, с. 1069], «Книжочки Миссійні» [175, с. 1054], «Молодіж» [177, с. 1642], «Подільський голос» (1904–1907) [178, с. 2145], «Подільський голос» (1928–1930) [178,

с. 2145], «Подільське слово» [178, с. 2145], «Посланникъ» [178, с. 2274], «Православна Волинь» [178, с. 2306], «Ріпа» [177, с. 1783], «Русская Воля» [179, с. 2651], «Стрілець» [180, с. 3073], «Український Пасічник» [173, с. 105]) та виданням («Русалка Дністрова» [179, с. 2643]). До речі, поруч з енциклопедичною статтею про «Русалку Дністрову» вміщено фотографію титульної сторінки перевидання 1910 року, здійсненого в Тернополі [179, с. 2643].

Енциклопедичні статті, присвячені двом бережанським часописам «Посланникъ» та «Книжочки Миссійні», містяться і в англomовній «Encyclopedia of Ukraine», що виходила у 80–90-их роках ХХ століття в Канаді, США та Великобританії [495, с. 571; 494, с. 160]. У цьому виданні є також статті про окремих діячів видавничої справи на Тернопіллі, зокрема про О. Барвінського [494, с. 180–181], Л. Джулинського [495, с. 571], Й. Застирця [498, с. 826], Є. Мандичевського [496, с. 298], М. Угрин-Безгрішного (М. Венгжина) [498, с. 340], братів Лотоцьких [496, с. 191–192], О. Назарука [496, с. 596–570], М. Чайковського [495, с. 402], О. Терлецького [498, с. 195], Я. Ярему [498, с. 746].

Як підсумок багаторічного вивчення історії української преси А. Животком, у Мюнхені було видано солідну наукову працю, створену на підставі довголітнього глибокого дослідження джерел [255, с. 7]. У ній автор у широкому суспільно-історичному контексті розглядає процес становлення української періодики в Україні та за її межами [186]. Як приклад провінційних часописів суспільно-політичного характеру тут згадуються тернопільські тижневики «Подільський голос» (1904–1907) та «Червоний прапор» (1906–1907) [186, с. 203], часописів господарського характеру — орган Крайового Товариства Українських Пасічників у Тернополі «Український Пасічник» (1914) [186, с. 196]. У переліку провінційних повоєнних українських періодичних видань А. Животко називає три видання доби ЗУНР — «Бережанський Вістник» (орган

повітової Національної Ради), чортківський селянський часопис «Наша Земля», тернопільський політично-економічний щоденник «Українські Вісти» [186, с. 241–242] та два тернопільські й один зборівський двотижневики міжвоєнного періоду: народну газету для політики, освіти і господарства «Подільський Голос» (1928–1930), часопис для справ громадських «Громадянин» (1928) і орган Філії Товариства Просвіта «Зборівські Вісти» [186, с. 246]. Не оминає увагою дослідник і українську пресу Волині, Кременецький повіт якої входить сьогодні до складу Тернопільської області [186, с. 232–234]. Передусім це рукописні часописи учнівської молоді «Перші кроки» та «Хвиля», що виходили в Кременці 1921–1923 роках за активної участі Уласа Самчука [186, с. 267], далі орган Крем'янецького Повітового Союзу Кооператив «Зоря Кращого» (1922) та релігійні часописи «Духовний Сіяч» (1927) та «Церква і Нарід» (1935) [186, с. 26].

Роком пізніше, в Едмонтоні (Канада) Є. Місило видає «Бібліографію української преси в Польщі (1918–39) і Західньо-Українській Народній Республіці (1918–19)», створену в 1960–1970-х роках ХХ століття [95]. Видання складається з п'яти розділів, у перших двох подано газети і журнали українською та іноземними мовами, що виходили у згаданий період, далі — неперіодичні серіальні видання (ІІІ розділ), календарі (ІV розділ) та звіти українських організацій та установ (V розділ). Бібліографія укладена за абетковим принципом, бібліографічний опис включає порядковий номер, назву, роки виходу, зрідка відомості про ім'я та прізвища редакторів тощо, часописи, переглянуті *in visu*, при номері позначені зірочкою (*). Видання містить також покажчик за місцем виходу друків. Усього до бібліографії включено двадцять вісім часописів міжвоєнного періоду (у т. ч. один календар і два двомовні часописи) та тринадцять часописів добу ЗУНР (у т. ч. два календарі).

Одночасно М. Мартинюк уклав бібліографію української періодики Західної України, країн Центральної та Західної Європи від початку Першої світової війни до 1939 року за матеріалами української колекції фондів бібліотек США, Канади та Мюнхена [297]. Бібліографію укладено за абетковим принципом. Бібліографічний опис містить назву видання, підзаголовок, періодичність, дату випуску першого числа, відомості про редактора чи видавця, місце видання, роки виходу у світ, назву друкарні та її адресу, адресу редакції, для журналів — формат і обсяг, тематичну спрямованість, посилання на літературу про часопис тощо. Усього згадано двадцять п'ять часописів Тернопільщини, з них шість — доби ЗУНР, два — часів ГСРР і сімнадцять — міжвоєнного періоду польської окупації. У бібліографії трапляються неточності: наприклад, числа «Стрільця», що видавалися в Борщеві, зафіксовані як окреме видання [297, № 1086], є розбіжності в датуванні одноднівки «Зборівський листок» [297, с. 91].

Однак усі згадані праці не дають узагальненої інформації про становлення і розвиток видавничої справи на Тернопіллі, про роль окремих міст краю в цьому процесі, мають суттєві прогалини в бібліографії творів друку (перш за все книжкової продукції), а існуючі бібліографічні описи є неповними, а іноді й суперечливими.

Поодинокі згадки про розвиток видавничої справи на Тернопіллі на тлі історичної доби знаходимо у краєзнавчих студіях та спогадах емігрантів, що в різні роки побачили світ за межами нашої держави, а із здобуттям країною незалежності — і в Україні, але там годі знайти систематичну інформацію: часописи і видавничі проекти згадуються радше принагідно і не є предметом дослідження авторів публікацій [93, с.73, 103, 212; 202, с. 633; 203, с. 295; 461, с. 186, 201–202; 464, с. 617–619].

Принципово новий етап у вивченні видавничої справи починається з утвердження української незалежності. Необхідність заповнення «білих

плям» національної історії, доступність матеріалів, які раніше були недосяжними, спонукали науковців до подальшої наполегливої праці.

Перші розвідки про видавничу справу на Тернопільщині, які припадають на початок 90-х років ХХ століття, належать місцевим тернопільським краєзнавцям Л. Бойцун [103; 104], Я. Малику [287; 288], М. Проціву [334], В. Ханасу [438; 439], В. Хомі [442], М. Черемшинському [450], Г. Чернихівському [451–453] та іншим [116; 127; 128; 310]. Стосувалися вони передусім періодики краю та окремих персоналій редакторів і видавців Тернопільщини. Не усі з перелічених публікацій можна назвати власне науковими, але вони порушили проблему, яка заслуговує на детальніше вивчення. Так, Л. Бойцун та Є. Дорош у статті «Були такі газети» першими серед краєзнавців на основі архівних джерел знайомлять читачів із періодичними виданнями Тернополя від часу заснування першого міського українськомовного часопису «Подільський голос» [103, с. 1, 3]. На сторінках історико-краєзнавчого дослідження «Тернопіль у плині літ» Л. Бойцун, розповідаючи про багатогранне життя міста, згадує і про його часописи та друкарні, видавців і меценатів [104, с. 12, 162, 183, 208, 218, 225, 240, 241, 246, 253–256, 265, 266].

Я. Малик у своїй розвідці про священника Й. Застирця торкається, зокрема, і проблеми перевидання ним вперше в Україні альманаху «Русалка Дністрова». Автор вказує на близькі родинні зв'язки Й. Застирця з Яковом Головацьким — одним із засновників «Руської трійці», змальовує штрихи до біографії, що спонукали молодого священника неодноразово звертатися до образу Маркіяна Шашкевича та його творчої спадщини, описує безпосередню роботу з підготовки до друку перевидання альманаху [287, 288].

Аналізуючи періодику Бережанщини, М. Проців зупиняється і на перших українськомовних часописах краю «Одноднївка Бережанська», «Посланникъ», «Книжочки Миссійні», зазначає їх видавців, цитує окремі

числа. У статті також згадані рукописні ілюстративно-гумористичні видання учнів Бережанської гімназії («Баба», «Бджола», «Комар», «Муха», «Мітла», «Оса», «Циган»), які виходили в 1900 році, а також часопис Повітової національної Ради доби ЗУНР «Бережанський Вісник» та міжвоєнні періодичні видання «Ластівка» та «Бережанські вісті» [334, с. 189–192].

Тернопільський історик-краєзнавець В. Ханас у низці публікацій у періодичній пресі та наукових збірках розглядає місцеву українськомовну періодику в ширшому контексті іншомовних часописів, що виходили друком у Тернополі, передовсім польськомовних видань. Зокрема, він згадує місячник «Молодіж», двотижневик «Подільський Голос» і його редакторів С. Голубовича і О. Постригача (1906–1907) та П. Чубатого та Й. Ковальського (1909–1912), двомовний (українською та польською) тижневик «Двірська Служба» («Slużba Dworska»); рукописні видання тернопільських гімназистів «Перший промінь», «Праця» та «Ідея»; тижневик соціалістичної орієнтації «Червоний прапор» за редакцією І. Остапчука; москвофільський тижневик «Русская Воля» (відповідальний редактор М. Крупа); двотижневик «Подільське Слово», часописи доби ЗУНР («Голос Поділя», «Український Голос», «Українські Вісти», «Збаражське Слово», «Стрілець», «Вістник Державного Секретаріату Військових Справ», «Наша Земля», «Бережанський Вістник») та ГСРР («Більшовик», «Вісті»), видання міжвоєнного періоду (кременецькі релігійні часописи «Православна Волинь», «Духовний Сіяч», «Євангельський Голос», рукописне учнівське видання «Юнацтво», тернопільські громадсько-політичні двотижневики «Громадянин», «Подільський Голос», «Наша Думка», літературно-просвітні журнали «Чар-зілля» та «Сяйво») [438, с. 464–467; 439, с. 3].

На початку 90-х років ХХ ст. тернопільський літературознавець В. Хома, аналізуючи стан сучасного книгодрукування на Тернопільщині,

зазначає, що видавнича справа на теренах краю активніше розвивалась у кінці XIX століття, ніж у 80–90-х роках XX століття. «У нашому місті виходила навіть «Руська історична бібліотека» у 80-их роках минулого століття, яку видавав наш земляк Олександр Барвінський... Тут же, у Тернополі, вийшли такі історичні монографії «Коротка історія Руси» (1886 р., 168 сторінок) Степана Качали, монографія про Богдана Хмельницького (1888 р.) Миколи Костомарова та ін... Цікаву історичну працю у двох частинах видав Петро Білинський — «Місто Тернопіль та его околиці» (1894–1895). Три літературознавчі праці... Якіма Яреми побачили світ у Тернополі напередодні Першої світової війни. Тернопільські літератори в 1905 році видали тут свою поетичну антологію «Primula veris» — «Примулька», а в 1910 році в Тернополі вдруге видана з нагоди столітніх уродин М. Шашкевича славнозвісна «Русалка Дністрова»... У нас виходили твори А. Чайківського, Б. Лепкого та інших. Немало книг побачило світ у Бережанах, тут були і папірні, тобто паперові фабрики» [442, с. 5].

У публікації М. Черемшинський з'ясовує долю окремих примірників тернопільського видання «Русалки Дністрової», оскільки до наших днів їх збереглося дуже мало. Зокрема, один з них, Йосип Застирець, подарував відомому українському фольклористу та літературознавцю Володимирові Гнатюкові, і тепер цей примірник зберігається в його музеї [450, с. 3].

Маловідомі факти зі становлення книговидавництва на Кременеччині у 20-х роках XX століття згадано в популярному виданні краєзнавця Г. Чернихівського, зокрема про видавничу діяльність кременецької «Просвіти», співпрацю з нею А. Животка. Автор називає також конкретні видання, серед них «Малий Кобзар» Т. Шевченка, «Одної ночі», «Весняночка», «Снігова Баба» А. Животка та інші [451, с. 86–89; 452, с. 126–128; 453, с. 33–36].

Більшість зазначених публікацій, розрахованих на широке коло читачів, мали радше просвітницький, аніж науковий характер, і містили незначні фактичні неточності.

Якісно новим кроком у вивченні історії видавничої справи в Україні стали дослідження науковців Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, зокрема відділення «Науково-дослідний центр періодики». У збірниках праць ЛННБУ ім. В. Стефаника, відділення «Науково-дослідний центр періодики», матеріалах Всеукраїнських науково-теоретичних конференцій «Українська періодика: історія і сучасність», які проводять на базі ЛННБУ ім. В. Стефаника, було опубліковано низку статей, що стосуються видавничої справи Тернопільщини означеного періоду [148; 168–171; 226; 264; 266; 276; 282; 313; 315; 317; 469].

Зокрема, О. Канчалаба, досліджуючи релігійно-церковну періодику ХІХ — першої половини ХХ століття, що зберігається у фондах ЛННБУ ім. Василя Стефаника, зупиняється і на аналізі одного з найпопулярніших освітньо-релігійних часописів Галичини «Посланникъ» [226]. Т. Лехман, проаналізувавши «Книжечки Миссійні», зазначає важливість часопису як важливої джерельної бази для істориків-краєзнавців, оскільки на його сторінках систематично публікували інформацію про духовні святині (церкви, монастирі, чудотворні ікони, джерела тощо) не лише Галичини, а й інших місцевостей України, до того ж ці часописи були ілюстровані малюнками та фотографіями [276]. Публікації О. Дроздовської розглядають проблеми становлення та розвитку української преси повітових міст Галичини в широкому історичному контексті [170, 171], розповідають про діячів видавничої справи краю [169], окремі друківні видання [168].

У започаткованій у 1998 році багатотомній «Періодиці Західної України 20–30-х рр. ХХ ст.: Матеріали до бібліографії» за редакцією

професора М. Романюка розпочалася публікація матеріалів про тогочасну періодику. Бібліографічний опис часописів, який здійснено відповідно до Схеми повного бібліографічного опису періодичного видання, включає розширену анотацію, що містить важливі факти до історії функціонування українськомовної преси на Тернопіллі [320–324]. Загалом у п'яти томах представлені бібліографічні описи одинадцяти часописів краю зазначеного періоду.

Відділення «Науково-дослідний центр періодики» ЛННБУ ім. В. Стефаника підготувало серію історико-бібліографічних досліджень «Періодичні видання міст України», серед яких, крім згаданого, декілька видань містять матеріали про періодику Тернополя і Тернопільщини.

Так, О. Дроздовська в історико-бібліографічному дослідженні «Українські часописи повітових міст Галичини (1865–1939 рр.)» [172] описує й аналізує двадцять один часопис, що виходив на Тернопільщині. Бібліографічний опис відповідає Схемі повного бібліографічного опису періодичного видання і містить назву видання, підзаголовки, періодичність, дату виходу першого числа, відомості про редакторів часопису, місце видання, роки виходу, видавництво або видавців, назву друкарні та її адресу, адресу редакції та адміністрації, кількість річників та номерів за роками виходу, формат, тираж, обсяг, передплату та наявність у фондах бібліотек, насамперед ЛННБУ ім. В. Стефаника. Очевидно, не для всіх видань вдалося здійснити опис за наведеною схемою в повному обсязі. Найповніше описано видання, які виходили тривалий час та яких збереглося багато чисел. Це «Посланникъ», «Книжочка Миссійна», «Русская Воля», «Наша Земля», «Зборівські вісті». Бібліографічні описи тут супроводжуються розширеними анотаціями, де вказуються цілі й завдання, що їх ставили перед собою видання, подано структуру часописів, проаналізовано тематику та проблематику публікацій, зазначено склад авторів публікацій тощо. Закінчується бібліографічний опис переліком

літератури, бібліографічних та архівних джерел про аналізоване періодичне видання.

У виданні наявні алфавітний та хронологічний покажчики часописів, іменний покажчик та алфавітний покажчик місць видань.

Згадки про п'ять тернопільських періодичних видання є і в тритомнику «Українські часописи Львова (1848–1933)»: зокрема, про два бережанські часописи «Посланникъ» та «Книжочка Миссійна» [425, с. 485–490, 505–509], журнал «Чар-Зілля», який був заснований у Львові, а згодом, щоб здешевити вартість передплати, його перенесли до Тернополя [427, с. 720–723] та «Літературно-науковий вістник» і місячник сільської молоді «Молодняк», які у 1929–1931 роках друкувалися в Тернополі у «Друкарні А. Салевича і Спілки» [425, с. 670–671; 428, с. 246–247].

Бібліографічні описи історико-бібліографічного покажчика відповідають Схемі повного бібліографічного опису періодичного видання, містять розширені анотації, видання доповнене алфавітним та хронологічним покажчиками часописів, іменним покажчиком та алфавітним покажчиком місць видання часописів.

Ще одним помітним кроком у дослідженні періодичної преси краю стали анотований покажчик українських часописів Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя (1917–1939 роки), укладений І. Павлюком [316]. У ньому відповідно до Схеми повного бібліографічного опису охарактеризовано вісім кременецьких часописів (з них два — рукописні), які виходили в міжвоєнний період польської окупації («Будівничий Церкви Божої», «Духовний Сіяч», «Зоря Кращого», «Євангелівський Голос», «Перші Кроки», «Православна Волинь», «Проліски», «Церква і Нарід»).

Розвідки І. Павлюка про українську пресу краю відобразилися в низці наукових публікацій, присвячених окремим аспектам дослідження, а саме історико-типологічній характеристиці української преси Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя [315], висвітленню питань церковного

життя на сторінках українських часописів краю [317], особливостям становлення та функціонування кооперативної преси в регіоні [313]. Логічним завершенням проведеної роботи стала монографія «Українська легальна преса Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя 1917–1939, 1941–1944 рр.» [314], у якій автор у широкому історичному контексті з використанням багатого фактичного матеріалу, з розлогими цитатами з тогочасних періодичних видань характеризує українську легальну пресу краю, передумови її виникнення і становлення, особовий склад редакцій та авторів, ідейну спрямованість та тематичний репертуар публікацій тощо. У дослідженні описано й кременецькі часописи вказаного періоду: церковно-релігійні (двотижневик Волинської Духовної Консисторії «Православна Волинь», церковно-народний ілюстрований часопис «Духовний Сіяч», двотижневик, присвячений церковним і церковно-громадським справам, «Церква і Нарід», євангельсько-християнський місячник «Будівничий Церкви Божої», місячник християн віри євангельської «Євангельський Голос»), кооперативні (часопис Кременецького Повітового Союзу Кооперативів на Волині «Зоря Кращого»), рукописні часописи учнівської молоді краю («Перші кроки», «Проліски»).

Значний внесок у вивчення періодики Тернополя і Тернопільщини зробила М. Галушко. Результати своїх наукових розвідок дослідниця опублікувала в низці наукових статей, у яких схарактеризувала історичні аспекти становлення періодики краю, її тематико-типологічні особливості, проаналізувала основні показники й аспекти розвитку [133–135; 137]. Підсумком цієї роботи стало історико-бібліографічне дослідження «Українські часописи Тернополя і Тернопільщини (1886–1944 рр.)» [138]. Це перше комплексне дослідження періодики краю як самостійного явища в західноукраїнській пресі кінця ХІХ — першої половини ХХ століття [138, с. 3]. Коротко зупинившись на минулому Галицького Поділля, його адміністративно-територіальному устрої та громадсько-культурному житті

зазначеного періоду, дослідниця аналізує періодику краю, виділивши п'ять основних періодів у її становленні [138, с. 15]. Перші три з них — «Українська преса періоду австро-угорського панування (1886–1914 рр.)», «Українська преса доби УНР і ЗУНР, ГСРР», «Українські часописи міжвоєнного періоду польської окупації» — входять у часові рамки нашого дослідження. Як з'ясувала М. Галушко, у цей час на Тернопіллі виходило шістдесят вісім українських періодичних видання (близько двадцяти в кожен з періодів). У ході дослідження застосовано територіальний принцип добору матеріалу без урахування діалектів і правописів [138, с. 3].

Бібліографічні описи часописів здійснено за Схемою повного бібліографічного опису періодичного видання [353, с. 272] і доповнено розширеними анотаціями, де розкрито історію видання, його зміст і завдання, структуру і проблематику, проаналізовано найважливіші статті, вказано найактивніших авторів тощо. Виняток становлять вісім рукописних часописів гімназійної молоді, які включено до покажчика на основі бібліографічних джерел. Після повного бібліографічного опису вміщено перелік бібліографічних та архівних джерел, літератури про часопис, наявність видання у фондах бібліотек та архівів. Видання доповнюють алфавітний та хронологічний покажчики часописів, іменний покажчик та алфавітний покажчик місць видань.

Вагомим кроком на шляху комплексного вивчення українських видань краю стало дослідження В. Рожка «Українське православне книгописання і книгодрукування на Волині (XI–XX ст.)», у якому проаналізовано рукописні та друковані (періодичні й неперіодичні) видання православної церкви краю від найдавніших часів до середини XX століття [350].

Характеризуючи західноукраїнську пресу першої половини XX століття, С. Кость зупиняється і на кількох кременецьких виданнях:

кооперативному часописі «Зоря Кращого» [257, с. 37], рукописних журналах «Перші кроки» та «Проліски» [257, с. 39], релігійних часописах «Духовний Сіяч» [257, с. 42], «Церква і народ» [257, с. 42–43], «Євангельський Голос» [257, с. 43–44]. Автор відзначає їх тематичну спрямованість, ідейне забарвлення, місце в тогочасному видавничому процесі краю.

Окрему групу наукових розвідок становлять дослідження, присвячені пресі періоду визвольних змагань українського народу доби Західно-української Народної Республіки. Це й публікації в наукових збірниках [148; 169; 170; 256; 264; 266], й окремі видання [147; 154; 258; 265]. У них у контексті історичних подій розглядаються загальні тенденції розвитку української військової преси [154, с. 106–129; 258, с. 116–176, 137, 138, 250], місце окремих часописів у становленні військової журналістики [154, с. 111–124; 258, с. 98–106; 265, с. 117–168], функціональний та тематичний аспекти публікацій [154; 264; 265; 266], внесок певних громадських діячів у діяльність тогочасних періодичних видань [169; 469].

Якщо періодика Тернопілля стала предметом наукового зацікавлення вчених-пресознавців, то книговидавнича справа краю залишається майже недослідженою. Сьогодні не існує жодної наукової розвідки, де книжкові видання краю розглядалися б цілісно в контексті видавничого руху Галичини кінця ХІХ — першої третини ХХ століття. Окремі публікації мають принагідний характер і не розглядають українськомовне книговидання в краї як самостійне явище.

Винятком є лише серія «Руська історична бібліотека» О. Барвінського, що була започаткована в Тернополі (тут побачило світ її перших п'ятнадцять томів). Цьому питанню присвячено низку публікацій та розділів дисертаційних досліджень.

М. Люзняк на матеріалах фондів відділу рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника характеризує документи та матеріали, що стосуються діяльності «Руської історичної бібліотеки», та з'ясовує її значення у формуванні національної свідомості українського народу [283; 284], становленні науково-популярної літератури [285]. С. Романюк, аналізуючи публіцистичну та редакторську діяльність О. Барвінського, серед іншого зупиняється на його роботі над «Руською історичною бібліотекою» та рецензіях на неї в тогочасній періодиці [354; 355]. Грунтовні дослідження тернопільських істориків О. Гриб та І. Куцого, присвячені історичній спадщині О. Барвінського та її місця в галицькій історіографії кінця ХІХ — початку ХХ століття, детально аналізують передумови заснування серії, роботу над виходом її у світ, значення для подальшого розвитку історичної науки та формування суспільної свідомості не лише для західноукраїнських земель, а й для усїєї України [150; 151; 268].

Подолати проблему фіксації українських книжкових видань від кінця ХVІІІ століття мало на меті дев'ятитомне видання «Репертуар української книги, 1798–1916: Матеріали до бібліографії», укладене спільно Національною академією наук України, Львівською національною науковою бібліотекою України імені Василя Стефаника та Львівським відділенням Інституту археографії та джерелознавства імені Михайла Грушевського [335–343]. Її основу становлять друковані та рукописні джерела: картковий каталог бібліотеки Наукового товариства ім. Шевченка, тритомна «Українська бібліографія Австро-Угорщини за роки 1887–1900» І. Левицького, матеріали до праці «Українська бібліографія Австро-Угорщини за роки 1887–1900», що зберігаються у відділі рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника, інші бібліографічні матеріали цього відділу, бібліографії, вміщені на сторінках часописів «Записки НТШ», «Літературно-науковий вістник», «Неділя», «Українська Хата» та ін., каталоги книжок інших бібліотек України тощо. Показчик укладено

хронологічно, а в межах року — за абетковим принципом розташування прізвищ авторів або назв творів. Бібліографічний опис видання містить порядковий номер, автора, назву, підзаголовки, місце видання, місце друку, рік видання, обсяг, формат, належність до серії (для серійних видань), ціну, наклад тощо. Після опису вміщено перелік джерел інформації про видання, як друкованих, так і рукописних. Під кожним бібліографічним записом подано скорочені назви бібліографічних джерел чи каталогів, використаних при описі цього видання. До окремих видань подано рубрику «Голоси преси» — посилання на рецензії в тогочасній періодиці — та зміст. Додаткові відомості про твори друку, що не можуть бути подані після бібліографічного опису з огляду на великий обсяг тощо, подані в затекстових примітках, про що повідомляється зірочкою біля порядкового номера. У «Репертуарі української книги, 1798–1916» є ціла низка покажчиків: алфавітний покажчик місць видання, друкарень, іменний покажчик, що дозволяє використовувати його для вивчення українських видань не лише за хронологічним, а й за територіальним принципом, укладати бібліографію творів окремого автора, видань конкретної друкарні тощо. У виданні зафіксовано 182 книжкових друки, які побачили світ на Тернопіллі в 1886–1916 роках (бібліографічні описи відображенні у Додатку А).

У рамках проекту здійснення ретроспективної національної бібліографії документів на всіх видах носіїв (у тому числі твори українською мовою незалежно від місця видання, твори всіма мовами, створені на території України, та твори всіма мовами про Україну й український народ, створені в усьому світі), започаткованого Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського, вийшло друком декілька багатотомних видань, присвячених цій проблематиці. Одним із перших серед них було багатотомне видання «Книга в Україні, 1861–1917: матеріали до репертуару української книги» [238, 327], якого

на сьогодні вийшло 11 випусків (до літери «Н», усього 40454 бібліографічні описи). Показчик побудовано за принципом алфавітного розміщення прізвищ авторів або назв творів, тож відсутність будь-яких показників, притаманних такого типу виданням (алфавітного показника за місцем видання, іменного показника видавців, хронологічного показника за роком виходу у світ тощо), значно ускладнюють пошук у ньому видань за місцем друку. Водночас, видання дає змогу уточнити обсяги серій видань (наприклад, «Бібліотеки «Посланника») чи видань зі спільною назвою («Звіт дирекції ц. к. гімназії Франца-Йосифа I в Тернополі за рік шкільний...») тощо. Бібліографічний опис творів друку включає порядковий номер, автора, назву, підзаголовок, місце видання, місце друку, рік видання, обсяг, приналежність до серії (для серіальних видань).

Ще одним кроком до створення повномасштабної ретроспективи українськомовних друків стало видання показника «Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського. 1798–1923» [393–395]. На його сторінках знайшли відображення й окремі видання, які вийшли друком на Тернопіллі та зберігаються у фондах НБУ ім. В. І. Вернадського НАН України. Вміщений у показнику матеріал охоплює ширші хронологічні рамки, ніж «Репертуар української книги, 1798–1916» чи «Книга в Україні, 1961–1917», тому він фіксує твори друку, що не увійшли до інших бібліографічних показників.

Видання укладено за хронологічним принципом, а в межах року — за абеткою прізвищ авторів або назв творів друку. Бібліографічний опис видання містить порядковий номер, автора, назву, підзаголовок, місце видання, місце друку, рік видання, обсяг, належність до серії (для серійних видань). Вміщені у виданні показники (іменний, назв творів, предметно-систематичний, місць видання творів друку, друкарень, видавництв, видавничих установ та видавництв) дають змогу плідно використовувати

його при дослідженні видавничої справи окремих регіонів України, зокрема і Тернопілля.

Видання, що побачили світ на Тернопіллі, увійшли й до бібліографічного покажчика «Україномовна книга: бібліографічний покажчик», що є частиною каталогу «Україномовна книга у фондах Національної парламентської бібліотеки» та інформує про видання українською мовою гражданським шрифтом за 1808–1923 роки [392]. Такі хронологічні рамки покажчика дозволили ввести в науковий обіг видання, які з уже зазначених причин залишилися поза увагою дослідників.

Бібліографічний опис видань, внесених до покажчика, містить порядковий номер, автора, назву, підзаголовки, місце видання, місце друку, рік видання, обсяг, належність до серії (для серійних видань). Вміщені у виданні покажчики (систематичний; іменний авторів; видавництв, видавців, установ і організацій видавців та друкарень; хронологічний; місць видань творів) дають можливість використовувати його при дослідженні видавничої справи окремих регіонів України, зокрема і Тернопілля.

Охарактеризувати видавничу справу кінця ХІХ — першої третини ХХ століття на Тернопіллі неможливо поза історичним контекстом, у якому вона розвивалася. Тож з'ясувати обставини громадсько-політичного та культурно-освітнього життя краю в період австро-угорського правління допоможуть дослідження Я. Грицака [152; 153], М. Кугутяка [267], В. Сарбея [365], І. Чорновола [456; 456; 457], краєзнавчі розвідки тернопільських дослідників [104; 451; 452], спогади сучасників [81; 260; 311; 385]. Національно-патріотичні та військові часописи краю періоду Західноукраїнської Народної Республіки на тлі доби розглядають В. Гутковський, В. Горєвалов, С. Кость, І. Крупський та інші [147; 154; 258; 265], однак історичний контекст буде неповним без наукових розвідок тернопільських істориків, передовсім П. Гуцала [156; 158], та

Г. Чернихівського [452], а також свідчень учасників тих подій [102]. Великий вплив на видавничу справу на Тернопіллі в міжвоєнний період мали непрості стосунки між українцями та польською владою, що окупувала західноукраїнські землі після Першої світової війни. Колонізаційна політика польського уряду, що мала на меті асиміляцію українського населення, яке проживало на третині території Речі Посполитої, в роки української незалежності відбилася в працях багатьох науковців, зокрема Л. Алексієвець [73; 74], Я. Грицака [152], М. Кугутяка [267], Б. Савчука [161], Л. Сніцарчук [370], окремі аспекти українсько-польських взаємин на Тернопіллі досліджували тернопільські науковці С. Лук'яненко [278], Б. Лановик, Р. Матейко та Н. Совінська [271].

Вивчення історії видавничої справи як України загалом, так і окремих її регіонів, і сьогодні активно розвивається, адже, за словами відомого дослідника української преси М. Сагарди, з кожним знищеним виданням «втрачається певний слід історично-культурного життя нації. Треба прагнути того, щоб не повторилося те, в чому винне перед нами минуле, бо й сучасне стане минулим і знайде свого суддю» [362, с. 106].

1.2. Джерельна база дослідження

Джерельну базу дослідження видавничої справи на Тернопіллі кінця XIX — першої третини XX становлять матеріали архівних та музейних фондів, опубліковані документи, мемуари, періодичні та книжкові видання, що вийшли друком у краї, інші зразки видавничої продукції.

При написанні роботи використано збірки періодичних і неперіодичних видань на Тернопіллі видань, які зберігаються у фондах Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка, Наукової бібліотеки Тернопільського національного педагогічного

університету імені Володимира Гнатюка, Державного архіву Тернопільської області, Тернопільського обласного краєзнавчого музею, у Музеї книги (м. Бережани).

Найдетальніше опрацьовано фонди Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, де зберігається найповніша збірка українськомовних видань, що вийшли друком на Тернопіллі. Це однаковою мірою стосується й українськомовної періодики краю, і неперіодичних видань, що стали сьогодні бібліографічною рідкістю. Чимала кількість друків цього періоду зберігаються у відділі рідкісної книги (зокрема повне зібрання «Руської історичної бібліотеки», перевидання «Русалки Дністрової» 1910 року, перші літературознавчі розвідки Якіма Яреми тощо) та у відділі україніки (видання «Подільської театральної бібліотеки», «Поділля», «Чар-Зілля», Кременецької філії товариства «Просвіта», статuti і звіти різноманітних українських установ та організацій тощо). Окремі видання є сьогодні справжніми раритетами, наприклад, нам відомо лише про два примірники вперше перевиданого в Україні альманаху «Русалка Дністрова» (1910), майже весь наклад якого був знищений у роки Першої світової війни [198, с. 3], — один з них зберігається у відділі рідкісної книги ЛННБУ ім. В. Стефаника, інший — у садибі-музеї академіка Володимира Гнатюка в селі Велеснів Тернопільської області [450, с. 3].

У фондах ЛННБУ ім. В. Стефаника також зберігається найповніша збірка періодики Тернопільщини кінця ХІХ — першої третини ХХ століття. Зокрема, тут представлено часописи «Однoднѣвка Бережанська», «Посланникъ», «Книжечки Миссійні», «Громадське Слово», «Молодіж», «Подільський Голос» (1904–1907), «Двірська служба» («Slużba dworska»), «Русская Воля», «Червоний Прапор», «Робучий люд» («Lud Roboczy»), «Подільське Слово», «Український Пасічник», «Вістник Державного Секретаріату Військових Справ», «Голос Поділя», «Наша

Земля», «Український Голос», «Бережанський Вістник», «Борщівський Голос», «Збаражське Слово», «Козацький Голос», «Ріпа», «Стрілець», «Українські Вісти», «Чортківський Вістник», «Більшовик», «Збірник декретів, декларацій і постанов Галицького революційного комітету», «Стінна Газета Галицького Радянського Телеграфного Агенства «Галрата»», «Перші кроки», «Зоря Кращого», «Православна Волинь», «Проліски», «Ластівка», «Духовний Сіяч», «Чар-Зілля», «Громадянин», «Дитячий Лет», «Наша Думка», «Подільський Голос» (1928–1930), «Сяйво», «Зарваниця», «Зборівські Вісти», «Бережанські Вісти», «Будівничий Церкви Божої», «Церква і Нарід», «Євангельський Голос». Окремі часописи («Одноднївка Бережанська», «Громадське Слово», «Молодіж», «Двірська служба» («Slużba dworska»), «Робучий люд» («Lud Roboczy»), «Бережанський Вістник», «Борщівський Голос», «Ріпа», «Чортківський Вістник», «Перші кроки», «Ластівка», «Дитячий Лет») збереглися лише тут, у фондах ЛННБУ ім. В. Стефаника.

Доволі повною є збірка українськомовних часописів Тернопільщини у фондах Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка. Тут зберігаються окремі числа часописів «Книжечки Миссійні», «Подільський Голос», (1904–1907), «Русская Воля», «Червоний Прапор», «Подільське Слово», «Український Пасічник», «Вістник Державного Секретаріату Військових Справ», «Голос Поділя», «Наша Земля», «Український голос», «Збаражське Слово», «Козацький Голос», «Стрілець», «Українські Вісти», «Більшовик», «Бюлетень Інформаційно-видавничого відділу, Організаційно-Політичного Управління Особоуповноваженого Опродкомпівзахфронту і Харчового Відділу Галицького Революційного комітету», «Зоря Кращого», «Православна Волинь», «Духовний Сіяч», «Чар-Зілля», «Громадянин», «Наша Думка», «Подільський Голос» (1928–1930), «Сяйво», «Зарваниця», «Зборівські Вісти», «Бережанські Вісти», «Будівничий Церкви Божої», «Церква і

Нарід», «Євангельський Голос». Тут також є усі числа «Звіту дирекції ц. к. гімназії Франца-Йосифа I в Тернополі за рік шкільний 19../..» (1906–1914 рр.).

Фрагментарно українськомовна періодика краю представлена в Державному архіві Тернопільської області (ДАТО). Це окремі числа газет «Подільське Слово» (1910. — Ч. 2), «Український Голос» (1918. — Ч. 11, 25), «Українські Вісти» (1919. — Ч. 1, 9–12, 14–18), «Більшовик» (1920. — Ч. 12–15), «Стінна Газета Галицького Радянського Телеграфного Агенства «ГАЛРАТА»» (1920. — Ч. 1), «Юнацтво» (1922. — Ч. 1), «Громадянин» (1928. — Ч. 4, 7), «Подільський Голос» (1928. — Ч. 3, 1929. — Ч. 8) «Зборівські Вісти» (1938. — Ч. 6). Окремі з них — це єдиний примірник конфіскованого накладу часопису або число часопису без цензурних купюр. Зокрема, у фондах Тернопільського обласного державного архіву зберігаються числа 4 і 7 «Громадянина» [6, арк. 6, 9, 10, 13; 10, арк. 20], число 3 за 1928 рік і число 8 за 1929 рік «Подільського Голосу» [6, арк. 24, 25; 44, арк. 33, 34], число 6 за 1938 рік «Зборівських Вістей» [16, арк. 50, 50 зв.], які конфіскувала польська влада. Тут також є окремі числа «Літературно-наукового вістника», який у 1929–1930 роках друкувався в Тернополі, — книга 11 за листопад 1929 року, книги I, II, IV–VI, IX, XII за 1930 рік. Унікальним є і перше число рукописного часопису «Юнацтво»: видане накладом у 60 примірників, воно не збереглося більше в жодному бібліотечному чи архівному фонді й описане у покажчиках лише за згадками сучасників [35, арк. 15–23].

У фондах ДАТО зберігаються й окремі примірники неперіодичних видань, що вийшли друком у краї в період польської окупації. Це видання, які подавали для проведення цензури, — драматичні твори «Подільської Театральної Бібліотеки», історична повість «До слави» А. Чайківського, наукова розвідка «Проблеми української релігійної свідомості» А. Річинського, видання кременецької «Просвіти» тощо.

Цінним джерелом відомостей про видавничу справу краю є фонди *Тернопільського воєводського управління* (фонд 231), що містить одиниці зберігання: «Заява Чортківського кооперативу «Українська книгарня» про видачу дозволу на продаж журналів і листування з цього питання» [3], «Розпорядження Міністерства внутрішніх справ і Тернопільського воєводського управління про порядок друку афіш, бланків та інших друкованих видань і Листування з цього приводу» [4], «Листування з повітовими староствами і органами поліції про конфіскацію періодичної преси» [6], «Інформація повітових староств про результати таємного нагляду за друкованими органами, що виходять на території повітів» [7], «Листування з повітовим староством про цензуру драматичних творів» [8], «Щомісячні рапорти повітових староств про періодичну пресу на території повітів Тернопільського воєводства» [9], «Інформація повітових староств про конфіскацію періодичної преси» [10], «Листування з Міністерством внутрішніх справ Польщі і повітовими староствами Тернопільського воєводства про перевірку цензурою друкованих видань і нагляд над типографіями на території воєводства» [11], «Донесення повітових староств про заборону розповсюдження українських газет і журналів «Український Голос», «Хмельницький і Хмельниччина» та інших на території повітів» [12], «Місячні звіти Тернопільського і Бережанського повітових староств про зміни в пресі» [13], «Заяви керівників товариств «Рідна школа» та інших про видачу дозволів на театральні вистави і листування з цього приводу» [14], «Щомісячні рапорти повітових староств про періодичну пресу на території повітів Тернопільського воєводства і Листування про конфіскацію журналу «Новий шлях»» [15], «Листування з Міністерством внутрішніх справ Польщі і повітовими староствами Тернопільського воєводства про перевірку цензурою друкованих видань і нагляд над типографіями на території воєводства» [17]; *Тернопільського комісаріату державної поліції* (фонд 275), де зберігаються справи про

заборону і конфіскацію окремих друкованих органів та видань: «Інформація поштового і телеграфного управліннь про конфіскацію окремих друкованих видань» [21], «Повідомлення управління пошти і телеграфу та Міністерства внутрішніх справ про заборону і конфіскацію газет і журналів» [22], «Книга обліку друкованих видань, заборонених до продажу» [23], «Розпорядження головної Тернопільської воєводської і повітової команд поліції про встановлення нагляду над періодичною пресою» [24], «Листування з Тернопільським староством і органами прокуратури про конфіскацію окремих номерів «Подільського голосу»» [25], «Розпорядження Тернопільського староства і слідчого відділу про конфіскацію окремих видань, часопису «Сяйво» і заборона діяльності видавництва» [26], «Дозвіл Тернопільського староства на видання газети «Наша Думка»» [27], «Листування з Тернопільським староством та органами прокуратури про конфіскацію окремих українських націоналістичних газет і журналів» [28], «Розпорядження Тернопільського староства, слідчого управління про конфіскацію окремих українських друкованих видань» [29], «Інструкція Тернопільського воєводського управління про встановлення контролю поліції над пресою» [30], «Інформація тернопільського слідчого відділу про конфіскацію окремих українських книг і журналів» [31]; *Підгаєцької повітової команди державної поліції Тернопільського воєводства* (фонд 282): «Розпорядження Тернопільської воєводської команди і донесення постерунків поліції про конфіскацію української націоналістичної літератури» [33]; *Кременецького повітового управління товариства «Просвіта»* (фонд 348), де серед іншого зберігаються протоколи засідань Видавничої секції товариства, Громадського Комітету зі Шевченкових роковин: «Оголошення, протоколи засідань членів Громадської Комісії по організації святкування річниці Тараса Шевченка, приблизні програми та інші матеріали українського товариства «Просвіта»» [36], «Протоколи

засідань членів видавничої секції товариства «Просвіта», місячні звіти про роботу секції та інші матеріали» [37–44] тощо.

Архівні документи містять звіти повітових староств про періодичну пресу на території повітів, дозволи на відкриття часописів, книгарень та друкарень, звернення до окружної прокуратури з обґрунтуванням причин конфіскації часописів, рішення окружного суду про затримання окремих чисел часописів та накладів видань, листування з Міністерством внутрішніх справ, урядовим воєводством, комісаріатом держполіції з цих питань, прохання про цензуру уже опублікованих драматичних творів тощо. Особливу цінність для вивчення історії українськомовного книго- та пресовидання краю мають матеріали, що стосуються обмежень у видавничій справі.

Так, у справі «Розпорядження Тернопільського староства і слідчого відділу про конфіскацію окремих видань, часопису «Сяйво» і заборона діяльності видавництва» [26] зберігаються унікальні матеріали судової справи щодо книжки Андрія Чайковського «До слави», яка зазнала цензурних утисків і наклад якої був заарештований. Дослідники творчого спадку А. Чайковського вважали ці документи втраченими в Україні [366, с. 237]. Схожа ситуація склалася і довкола драматичного твору Володимира Мартиневича «Пам'ятні могили» (вийшов у «Подільській театральній бібліотеці»), у якому описано події визвольної боротьби 1918–1919 років: за поданням відділу громадської безпеки Тернопільського воєводського управління наклад видання (3000 примірників) конфіскували [32, арк. 5, 5 зв.], але окружний суд відхилив прохання прокуратури щодо вилучення брошури, «оскільки не побачив у його змісті злочинних рис» [32, арк. 12].

Документи про конфіскацію часописів та заборону окремих видань, які містять зауваження цензорів з посиланням на конкретні нормативні документи та розпорядження, окрім важливого значення для вивчення

поступу видавничої справи в краї, є ще й джерелом об'єктивної оцінки стосунків між українцями і польською владою в міжвоєнний період. Зокрема, число 4 «Подільського Голосу» від 15 грудня 1928 року затримали за вступну статтю «За українську школу в межах Польщі» — у ній цензори вбачали «підбурювання українців до ненависті і погорди польської влади» [25, арк. 2], число 2 «Подільського Голосу» від 15 січня 1929 року було конфісковано одразу за три статті: «З практики Відділу повітового в Тернополі» (про побудову нового моста в селі Чернилів Руський і неправомірні дії Відділу повітового в цьому питанні), «Примусові побори на добродійні цілі» (зміст статті є «у злостивий спосіб перекрученим і може викликати спротив до діяльності державних органів влади чи державних чиновників», чим автор заслуговує на кару згідно з розпорядженням Президента від 10 травня 1927 року) та «Новий комісар міста Тернополя» (у статті йдеться про неправомірні дії міської влади і особисто «Комісара Уряду пана Новаківського», діяльність якого «неприхильна до руського населення») [26, арк. 6]. Аналогічні причини стали підставою до інших конфіскацій: «Літературно-наукового вістника» за лютий 1930 року — за статтю Юліана Поженського «Західно-Українська Хронографія», у якій «Малопольський Схід названо «Західна Україна»» [28, арк. 9]; ч. 8 «Подільського Голосу» від 5 травня 1929 року — за публікацію допису з Соснова Підгаєцького повіту, у якому йдеться про заборону перепоховання четаря УСС Северина Яримовича і таємне перенесення його останків поліцією на місцеве кладовище [33, арк. 33, 33 зв.]; ч. 7 «Громадянина» від 13 травня 1928 року — за вступну статтю про економічну асиміляцію українців, де лунає заклик об'єднати всі українські сили, бо українці в Польщі є «чужими рабами, погноєм для чужих» [6, арк. 6] тощо.

Пізнавальними щодо поширення видань Тернопільщини є і справи, що зберігають заяви різноманітних українських організацій і товариств про

видачу дозволів на проведення театральних вистав і листування з Тернопільським воєводським управлінням із цих питань [8; 11; 14]. Серед документів, що містяться тут, ми віднайшли й окремі видання, які подавали на розгляд цензури: комедію В. Мартиневича «З тамтого світа» видавництва «Подільська театральна бібліотека» [14, арк. 64–84], сценічну картину І. Блажкевич «Обнова» [14, арк. 119–138], комедії М. Білянського «Арендар у клопоті» [11, арк. 23–43] тощо.

У Державному архіві Тернопільської області зберігаються також і документи про відкриття чи заборону періодичних видань: дозвіл L 648/30 Ки від 23 січня 1930 адвокату Степану Бриковичу на видання часопису «Наша Думка» [27, арк. 1], дозвіл від 16 липня 1934 року на видання часопису для прочан «Зарваниця» на ім'я відповідального редактора отця Ярослава Княгинського [12, арк. 14], заборону Ярославу Омеляну на відкриття часопису «Сяйво» (листи L22023 / Ки від 6 листопада 1929 року і L 29029 /29 від 2 грудня 1929 року) [26, арк. 14, 15]. Лише з третьої спроби, з подання Володимира Мартиновича, літературний тижневик побачив світ у 1930 році.

Унікальним є перше число альманаху “Юнацтво”, який видавали учні Кременецької Української гімназії — члени одноіменного гуртка. Це єдиний примірник видання, що зберігся до наших днів, і до сьогодні він ще не описаний науковцями [35, арк. 15–22].

На жаль, нам не вдалося віднайти документів, які висвітлюють роботу друкарень Тернопільщини. Збереглися лише письмові звернення власників друкарень до Тернопільського губернатора, датовані березнем 1915 року, з проханням дозволити утримувати друкарню (всього п'ять «прошених»: від Леона Вербицького [34, арк. 34], Давида Окса [34, арк. 38], Йосипа Степка [34, арк. 39] з Тернополя, Ванди Ціхоцької з Бережан [34, арк. 42], Лева Тененбавма зі Скалата [34, арк. 44] та відповідні рапорти-характеристики на вказаних осіб, де зокрема вказано, скільки часу діяла

друкарня [34, арк. 34 зв., 38 зв., 39 зв., 41]) та доволі пізні (20–30-ті роки ХХ століття) фрагментарні згадки про загальну кількість друкарень в окремих повітах, загальну чисельність працівників у них без зазначення власника [18, арк. 19, 19, арк. 2; 20, арк. 10].

Значна колекція видань, що вийшли друком на Тернопіллі наприкінці ХІХ — у першій третині ХХ століття, зберігається у фондах «Музею книги» м. Бережани Тернопільської області. Тут є окремі числа таких бережанських часописів: «Книжечки Миссійні» — ч. 3, 9 за 1898 рік; ч.1, 10 за 1990 рік, ч. 2, 8 за 1905 рік; ч. 2 за 1907 рік; «Посланникъ» — ч. 9 за 1892 рік, річники другий (1890 р.) та четвертий (1892 р.), «Ластівка» — ч. 1 за 1925 рік і ч. 2 за 1926. У музейних фондах також зберігаються видання, пов'язані з редакцією «Посланника» (вони виходили в серії «Бібліотека «Посланника»» [279; 281]), а також інші друки цього періоду (зокрема кілька томів «Руської історичної бібліотеки»).

Окрему групу матеріалів, що суттєво розширили джерельну базу дослідження, становить аркушева продукція (афіші, листівки, запрошення, вітальні картки, бланки гімназійних атестатів тощо), які зберігаються у фондах Тернопільського обласного краєзнавчого музею. Вони дали змогу істотно доповнити картину становлення видавничої справи у краї. Тут також частково представлені зразки книжкової продукції Тернопілля: звіти гімназій, українських товариств та організацій краю, видання «Подільської театральної бібліотеки» тощо.

Чимала кількість матеріалів, що стосуються видавничої справи Тернопілля, є у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника.

Зокрема, у фондї 11 (Барвінські) зберігаються документи, пов'язані з виданням «Руської історичної бібліотеки»: «Касова книга видавництва „Руської історичної бібліотеки”» [1886–1894]» [47], «Записна книжка грошових надходжень (Книжка контова друкарні І. Павловського 1886–

1890)» [48], «Корінці поштових переказів грошей до видавництва „Руської історичної бібліотеки”» від різних осіб» [49], «Рахунки Олександрю Григоровичу Барвінському від друкарень (1886–1892)» [50], «Чорнові записки з архіву „Руської історичної бібліотеки”» [51]. Вони дають можливість з’ясувати джерела грошових надходжень та суми, що їх витрачав О. Барвінський на покриття витрат з видання «Руської історичної бібліотеки», контингент читачів серії, географію розповсюдження видань (не лише в Галичині, а й за її межами), простежити кропітку роботу О. Барвінського як редактора широкомасштабного видавничого проекту. Листування О. Барвінського стосовно «Руської історичної бібліотеки» є і в інших фондах: «Листи Бараника В., Барвінського О., Бардача М. і Баричка М. до Охримовича В.» [63].

Бібліографія українськомовної періодики Тернопільщини доволі повно представлена в особистому архіві І. Шендрика (фонд 202), що зберігається у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника. Так, у «Картотеці українських періодичних видань на Україні і за кордоном. 1849–1925» [57] зафіксовано дев’ятнадцять часописів періоду австро-угорського панування («Одноднѣвка Бережанська» [57, арк. 2223], «Посланникъ» [57, арк. 12, 13, 92], «Громадське Слово» [57, арк. 1866–1868, 1890], «Баба» [57, арк. 117], «Бжола» [57, арк. 104, 252, 1780], «Мітла» [57, арк. 2069], «Муха» [57, арк. 2068], «Оса» [57, арк. 2222], «Поступ» [57, арк. 325, 386, 374], «Молодіж» [57, арк. 2099, 2100], «Подільський Голос» [57, арк. 86, 563–567], «Ідея» [57, арк. 375], «Перший промінь» [57, арк. 391, 392], «Двірська служба» [57, арк. 1992], «Русская Воля» [57, арк. 183–185], «Червоний Прапор» [57, арк. 1525–1529], «Робочий Люд» [57, арк. 141, 142, 2166], «Подільське Слово» [57, арк. 568, 570], «Український Пасічник» [57, арк. 1510, 1724–1727]»), сім часописів доби визвольних змагань українського народу 1918–1919 років («Наша Земля» [57, арк. 1105, 1394], «Український Голос» [57,

арк. 1155, 1156, 1468], «Козацький Голос» [57, арк. 910], «Подснежник» [57, арк. 403], «Ріпа» [50, арк. 2131], «Українські вісті» [57, арк. 1183], «Чортківський Вістник» [57, арк. 1177, 1192]) та шість періодичних видань часів польської міжвоєнної окупації («Зоря Кращого» [57, арк. 2016], «Православна Волинь» [57, арк. 493], «Рідне Гніздечко» [57, арк. 2115], «Духовний Сіяч» [57, арк. 1949, 1980, 1989, 1990], «Подільський Голос» [57, арк. 86, 464], «Наша Думка» [57, арк. 1329]). У бібліографічних матеріалах, зібраних І. Шендриком, згадані також «Руська історична бібліотека» [52, арк. 289] та рукописний часопис «Циган» [52, арк. 18], не зазначений у його «Картотечі українських періодичних видань на Україні і за кордоном. 1849–1925».

Українськомовні видання краю зафіксовані також у бібліографічних матеріалах особистого архіву І. Калиновича (фонд 69): зокрема у справі «Українські видавництва, авторські та інші видання: Матеріали до покажчика, бібліографія друкованої продукції. 1899–1926» картографовано всі томи «Руської історичної бібліотеки» [59, арк. 485–487] із зазначенням імені редактора та видавця: «Руска Исторична Бібліотека [відтак] Руська Исторична Бібліотека під редакцією Олександра Барвінського (опісля) видає Наукове товариство імени Шевченка» [59, арк. 485].

На особливу увагу заслуговує особистий архів В. Дорошенка, який містить багатий матеріал до всеукраїнської бібліографії, упорядкований хронологічно, а всередині року — за принципом абеткового розміщення прізвищ авторів чи назв творів друку (картотека видань, надрукованих до 1914 року) чи систематично (картотека видань, що побачили світ після Першої світової війни) [60–62]. Частиною створеної ним картотеки (до 1916 року включно) послуговувалися укладачі «Репертуару української книги, 1798–1916: матеріали до бібліографії» [341–343]. Картотека видань пізніших років ще чекає на увагу дослідників і залишається важливим

джерелом для виявлення українськомовних видань періоду між двома світовими війнами.

Окремі документи, що проливають світло на історію видавничої справи краю кінця XIX — першої третини XX століття, зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України (м. Львів). Це окремі числа часописів «Ідея» (1906 — Р. I, ч. 6; 1906 — Р. II, ч. 1) [68], «Посланникъ» (1903 — Р. XV, ч. 1–23/24), «Поступ» (1902 — ч. 1) [69], «Праця» (1906 — ч. 3/4 (наявний лише мікрофільм поганої якості)) [67], матеріали, що стосуються перевидання Й. Застирцем альманаху «Русалка Дністрова» [65, 70], листування з Міністерством внутрішніх справ, староствами про надання патентів на відкриття друкарень [66] тощо.

Цінним джерелом для вивчення видавничої справи на Тернопіллі наприкінці XIX — у першій третині XX століття є тогочасна періодика, передусім видання, що систематично вміщували бібліографію новинок творів друку, часто з розгорнутими рецензіями. Так, у січневому номері львівської газети «Діло» за 1886 рік опубліковано повідомлення про перший том «Руської історичної бібліотеки» за редакцією Олександра Барвінського — першого українськомовного друкованого видання, що побачило світ у Тернополі [358]. У замітці є анотація вказаного видання, його передплатна ціна, а також анонс другого тому, що мав вийти друком у лютому 1886 року. Майже одночасно на сторінках літературно-наукового часопису «Зоря» за 1886 рік з'явився схвальний відгук Івана Франка на перший том «Руської історичної бібліотеки» [433]. З початку 1887 року на шпальтах тогочасних галицьких часописів розгорнулася жвава дискусія про значення і цінність видань, які увійшли до «Руської історичної бібліотеки» [78; 79; 82; 83; 105; 164; 165; 224; 225; 234].

Відтоді в періодиці краю систематично публікуються інформаційні повідомлення та критичні статті про періодичні та неперіодичні видання, що почали виходити в краї. Особливо активно рецензії з'являлися до

початку Першої світової війни. За період від 1886 до 1914 року ми віднайшли близько 20 розгорнутих рецензій на українськомовні видання, що вийшли друком на Тернопіллі [105; 124–126; 144; 184; 185; 214; 225; 261; 303; 431; 433; 443; 449; 477; 485], та велику кількість згадок про них у рубриках «Бібліографія», «Новинки», «Нові видання» провідних галицьких часописів. У «Записках Наукового Товариства імені Шевченка», «Літературно-науковому вістнику» та «Учителі» публікували розгорнуті фахові рецензії на українськомовні видання, що побачили світ на Тернопіллі. Серед іншого, уваги заслуговують відгуки М. Возняка на перше перевидання «Русалки Дністрової» в Україні [124; 125] та на наукову розвідку Я. Яреми «Маркіян Шашкевич як лірик-поет» [126], М. Євшана на літературознавчі студії Я. Яреми [184; 185], критичні статті В. Гнатюка [144], І. Кревецького [261], Г. Хоткевича [443], І. Франка [431, 431], С. Черевка [449], методичні розбори навчальних видань І. Ющишина [477], Я. Яреми [485] та інших. Не всі вони були схвальними, однак сам факт появи їх на сторінках таких поважних наукових та методичних часописів є підтвердженням уваги галицької громадськості до видавничої справи Тернопілля і помітним внеском у загальноукраїнську історію видавничого руху.

Перші докази відновлення українськомовного книгодрукування на Тернопіллі бачимо на сторінках вісника українського книжкового руху «Книжка» за 1922 рік. У поточній бібліографії українських друків згадано часопис Кременецького Повітового союзу кооперативів «Зоря кращого» та відомості про існування видавництва «Просвіта» в Кременці на Волині [239, с. 89, 90]. Про результати діяльності цього видавництва дізнаємося з наступних чисел журналу [240].

Наприкінці 20-х років ХХ століття у Львові починає виходити часопис «Що читати?», який публікує інформацію про українськомовні видання краю. На його сторінках наведено доволі повний перелік не лише

нових видань «Подільської театральної бібліотеки», видавництва «Поділля», кременецької «Просвіти» тощо, а й відомості про українськомовні видання Тернопілля довоєнного часу. Для задоволення потреб читачів біля кожного бібліографічного опису подано інформацію про ціну видання, а біля драматичних творів — кількість і стать учасників та, за наявності, номер дозволу цензора на публічний показ вистави [469]. Бібліографічні списки переходили з номера в номер, їх уточнювали (зокрема, в ч. 1 не було відомостей про місце видання, а лише ціна) і розширювали за рахунок введення нових творів. Усього на шпальтах часопису зафіксовано близько сорока назв українськомовних видань, які вийшли друком на Тернопіллі [466–469].

У 30-ті роки ХХ століття поточна бібліографія нових українськомовних книг з'являється на сторінках львівського часопису «Дзвони». Слідом за ним фрагментарну інформацію про нові українськомовні друки публікують на своїх сторінках інші періодичні видання Галичини, серед них — «Літературно-науковий вістник», «Життя і знання», «Назустріч», «Мета», «Просвіта», «Нова зоря», «Діло» та інші [111, с. 247]. У 1937 році функції ведення повної поточної бібліографії взяв на себе журнал «Українська книга», хоча й «у його бібліографії є ряд пропусків, головню тому, що він приневолений користуватися передовсім засобами Бібліотеки Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, а туди — на жаль — далеко не всі видавці присилають свої книжки, дарма, що існує законний примус для друкарень присилати один обов'язковий примірник кожної української книжки. Особливо дрібніші видання і провінціальні часто зовсім затрачуються — ніде не зареєстровані» [183, с. 154]. За час існування часопису (1937–1939 рр.) на його шпальтах з'явилося 30 бібліографічних описів видань, які вийшли друком на Тернопіллі, що становить 75 відсотків від усіх зафіксованих нами

тогочасних українськомовних друків [417–421]. До бібліографії головним чином не потрапили кременецькі видання.

Загальне уявлення про становлення видавничої справи у краї дають статистичні звіти «Statystyka druków wydanych w Rzeczypospolitey Polskiej», у яких з 1929 року щоквартально оприлюднювали інформацію про періодичні і неперіодичні видання, що виходили в Польщі за місцем друку та мовою видання [496–531], проте відомий дослідник української книги Є.-Ю. Пеленський також вважає цю статистику «дуже неповною» [183, с. 154].

На особливу увагу заслуговують опубліковані бібліографічні покажчики українськомовних друків, видання яких започаткував І. Левицький на початку ХХ століття. У його «Українській бібліографії Австро-Угорщини за роки 1887–1900» (вийшло три томи, де описано українські друки до 1893 року включно) зафіксовано близько 38 періодичних і неперіодичних видань, що вийшли друком на Тернопіллі [273–275]. Зокрема у 1887 році — 2 видання, у 1888 році — 4, у 1889 році — 4, у 1890 році — 6, у 1891 році — 7, 1892 році — 7, у 1893 році — 8. Матеріали, що не увійшли до праці, зберігаються у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника.

Наприкінці 20-х років ХХ століття І. Кривецький, аналізуючи пресодрукування в Галицькому Поділлі наприкінці ХІХ — у першій третині ХХ століття, згадує періодичні видання, що виходили на Тернопіллі, серед них вісімнадцять — у період панування Австро-Угорщини («Одноднѣвка Бережанська», «Посланникъ», вісім рукописних часописів учнів Бережанської гімназії, «Молодіж», «Подільський Голос», «Ідея», «Двірська служба» («Slużba dworska», двомовний часопис), «Русская Воля», «Червоний Прапор», «Робучий люд» («Lud Roboczy») та «Подільське Слово»), дванадцять — у часи УНР, ЗУНР та ГСРР («Вістник Державного Секретаріату Військових Справ», «Голос Поділя», «Наша

Земля», «Український Голос», «Бережанський Вістник», «Борщівський Голос», «Збаражське Слово», «Стрілець», «Українські Вісти», «Чортківський Вістник», «Бюлетень Інформаційно-видавничого відділу, Організаційно-Політичного Управління Особоуповноваженого Опродкомпівзахфронту і Харчового Відділу Галицького Револуційного комітету», «Стінна Газета Галицького Радянського Телеграфного Агенства «Галрата»») та один — у міжвоєнний період польської окупації («Ластівка») [262].

Майже одночасно в Києві В. Ігнатієнко у «Бібліографії української преси 1816–1916» [211] фіксує двадцять один українськомовний часопис, що виходив друком на Тернопільщині в означений період. Це — «Одноднївка Бережанська», «Посланникъ», «Книжочки Миссійни», вісім рукописних часописів учнів Бережанської гімназії, «Молодіж», «Подільський Голос», «Ідея», «Перший промінь» «Двірська служба» («*Slużba dworska*», двомовний часопис), «Русская Воля», «Червоний Прапор», «Робучий люд» («*Lud Roboczy*» двомовний часопис), «Подільське Слово» та «Український Пасічник». У «Списку друкарень, де друкована преса» згадано, зокрема, тернопільські друкарні Леона Вербицького, Станіслава Коссовського, «Друкарню Подільську» Йосипа Степка («Подольська типографія» Йосипа Степка) та бережанську друкарню Альфреда Ціхоцького [211, с. 258–263].

Ще одним виданням, де зібрано цінний джерельний матеріал до історії українських видань Тернопілля, є «Бібліографія української преси в Польщі (1918–39) і Західньо-Українській Народній Республіці (1918–19)» [95], укладена українським бібліографом Є. Місиллом у Польщі та видана в Канаді. У ній згадано двадцять вісім періодичних видань Тернопілля періоду міжвоєнної окупації, у т. ч. один календар («Бережанські Вісти», «Будівничий Церкви Божої», «Бюлетень Інформаційно-видавничого відділу, Організаційно-Політичного Управління Особоуповноваженого

опродком-півзахфронту (особливого продовольчого комітету південно-західного фронту) і Харчового Відділу Галицького Революційного Комітету», «Громадянин», «Духовний Сіяч», «Євангельський Голос», «Зарваниця», «Зоря Кращого», «Наша Думка», «Подільський голос», «Православна Волинь», «Проліски», «Зборівські Вісти», «Селянсько-робітнича одноднівка», «Стінна газета Галицького Радянського телеграфічного агенства», «Сяйво», «Українська бібліотека церковного з'єднання», «Smorząd Kremmienieski», «Збірник декретів, декларацій і постанов Галицького революційного комітету», «Український православний календар» «Ластівка», «Борщівський Голос», «Ріпа», «Місіонерські бесіди Волиньської Єпархії», «Чар-Зілля», «Церква і Нарід», «Більшовик») та тринадцять часописів доби ЗУНР, у т. ч. два календарі («Бережанський Вістник», «Вістник Державного Секретаріату Військових Справ», «Галицький Голос», «Голос Поділя», «Збаражське слово», «Календар на рік 1919», «Наша Земля», «Революціонер. Календар на 1919 р.», «Стрілець», «Український Голос», «Український Вістник», «Чортківський Вістник»).

Новим кроком у вивченні історії видавничої справи України стали історико-бібліографічні розвідки Науково-дослідного центру періодики Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника. Підготовлені ним численні історико-бібліографічні покажчики є важливим джерелом для вивчення українських видань Тернопілля кінця ХІХ — першої третини ХХ століття. У п'ятитомній «Періодиці Західної України 20–30-х рр. ХХ ст.: матеріали до бібліографії» за редакцією професора М. М. Романюка представлено бібліографічні описи часописів «Будівничий Церкви Божої» [320, с. 10–11], «Духовний Сіяч» [320, с. 83–85], «Зборівські вісти» [321, с. 65–69], «Церква і Нарід» [321, с. 305–307], «Бережанські вісти» [322, с. 3–4], «Зарваниця» [322, с. 52–54], «Громадянин» [323, с. 67–69], «Наша Думка» [323, с. 144–146], «Сяйво»

[323, с. 245–246], «Православна Волинь» [324, с. 203], «Чар-Зілля» [324, с. 315–118].

М. Мартинюк в «Українських періодичних виданнях Західної України, країн Центральної та Західної Європи (1914–1939): Матеріали до бібліографії» описує двадцять п'ять часописів Тернопільщини, з них шість — доби ЗУНР («Бережанський Вістник», «Збаражське слово», «Козацький голос», «Наша Земля», «Сміх і Горе Січового Стрільця», «Українські Вісти»), два — часів ГСРР («Збірник декретів, декларацій і постанов Галицького революційного комітету», «Більшовик») і сімнадцять — міжвоєнного періоду польської окупації («Бережанські Вісті», «Будівничий Церкви Божої», «Громадянин», «Гедзь», «Євангельський Голос», «Зарваниця», «Зборівські Вісти», «Зборівський Листок», «Зоря Кращого», «Ластівка», «Наша Думка», «Подільський Голос», «Православна Волинь», «Хвиля», «Церква і Нарід», «Чар-Зілля», «Юнацтво» [297].

У історико-бібліографічному дослідженні О. Дроздовської «Українські часописи повітових міст Галичини (1865–1939 рр.)» згадано двадцять один часопис, що виходив друком на Тернопіллі, зокрема вісім видань періоду Австро-Угорської імперії («Одноднѣвка Бережанська», ілюстрований церковно-народний двотижневик греко-католицького напрямку «Посланникъ», популярний освітньо-релігійний місячник «Книжочка Миссійна», рукописний гумористичний тижневик «Муха», рукописний часопис гімназійної молоді «Поступ», додаток до львівської газети УСДП «Земля і Воля» «Робочий люд», збараський двотижневик соціал-демократичного напрямку «Червоний Прапор», політично-економічну газету москвофільського спрямування «Русская Воля»), сім часописів доби ЗУНР («Бережанський Вістник», «Борщівський Голос», «Збаражське Слово», «Козацький Голос», «Наша Земля», «Стрелець», «Чортківський Вістник») та шість часописів міжвоєнного періоду

польського панування («Бережанські Вісти», «Дитячий Лет», «Зарваниця», «Зборівські Вісти», «Зборівський Листок», «Ластівка») [172].

Джерелом до вивчення українськомовних видань Тернопілля є бібліографічний покажчик «Українські часописи Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя (1917–1939 рр.)» І. Павлюка [316], оскільки Кременецький район був приєднаний до Тернопільської області лише в 1940 році, а в досліджуваній період входив до складу Волинського воєводства [155, с. 234]. У покажчику анотовано вісім кременецьких часописів (з них два — рукописні), які виходили в міжвоєнний період польської окупації на Тернопіллі («Будівничий Церкви Божої», «Духовний Сіач», «Зоря Кращого», «Євангелівський Голос», «Перші Кроки», «Православна Волинь», «Проліски», «Церква і Нарід»).

Найповніше преса Тернопілля представлена в історико-бібліографічному дослідженні «Українські часописи Тернополя і Тернопільщини (1886–1944 рр.)» М. Галушко [138]. Авторка з'ясувала, що наприкінці XIX — у першій третині XX століття на Тернопіллі виходило шістдесят вісім українськомовних періодичних видань: двадцять чотири — у період австро-угорського панування («Одноднѣвка Бережанська», «Посланникъ», «Книжочка Миссійна», «Громадське Слово», вісім рукописних часописів учнів Бережанської гімназії, «Молодіж», «Подільський Голос», «Ідея», «Перший промінь», «Двірська служба» («Slużba dworska», двомовний часопис), «Праця», «Русская Воля», «Червоний Прапор», «Робучий люд» («Lud Roboczy», двомовний часопис), «Подільське Слово» та «Український Пасічник»), вісімнадцять — у добу ЗУНР, УНР та ГСРР («Вістник Державного Секретаріату Військових Справ», «Голос Поділя», «Наша Земля», «Український Голос», «Бережанський Вістник», «Борщівський Голос», «Збаражське Слово», «Козацький Голос», «Подснежник», «Ріпа», «Сміх і Горе Січового Стрільця», «Стрелець», «Українські Вісти», «Чортківський Вістник»,

«Більшовик», «Бюлетень Інформаційно-видавничого відділу, Організаційно-Політичного Управління Особоуповноваженого Опродком-півзахфронту і Харчового Відділу Галицького Революційного комітету», «Вісті», «Збірник декретів, деклярацій і постнов Галицького Революційного Комітету», «Стінна Газета Галицького Радянського Телеграфного Агенства «Галрата», «Українська бібліотека церковного з'єднання») та двадцять чотири — у міжвоєнний період польської окупації («Перші кроки», «Зоря Кращого», «Православна Волинь», «Рідне Гніздечко», «Юнацтво», «Місіонерські бесіди Волинської Єпархії», «Хвиля», «Проліски», «Зборівський Листок», «Ластівка», «Духовний Сіяч», «Чар-Зілля», «Громадянин», «Подільський Голос», «Селянсько-робітнича одноднівка», «Гедзь», «Дитячий Лет», «Наша думка», «Сяйво», «Зарваниця», «Зборівські Вісти», «Бережанські Вісти», «Будівничий Церкви Божої», «Церква і Нарід», «Євангельський Голос»).

Серед бібліографічних покажчиків, що зафіксували українськомовні видання краю, варто відзначити дев'ятитомний «Репертуар української книги, 1798–1916: матеріали до бібліографії» [335–343], на сторінках якого є 182 бібліографічних описів видань краю, що становить 91 відсоток від віднайдених нами, тож попри велику джерельну базу та обсяг, на жаль, у ньому перелічені не всі видання, що вийшли друком на Тернопіллі. Ми виявили принаймні вісімнадцять видань, що побачили світ на Тернопіллі (зокрема у Тернополі, Почаєві, Бучачі, Підгайцях), згадки про які немає на сторінках цієї бібліографії. Покажчики (іменний та місць видань) дають додаткову інформацію про друкарні, видавців та видавничі організації краю.

Певне значення для дослідження видавничої справи краю мають видання «Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського, 1798–1916: бібліографічний покажчик» [393–395], «Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки імені

В. І. Вернадського, 1798–1923: Бібліографічний покажчик» [396–398], «Україномовна книга: Бібліографічний покажчик» [392]. Хоча до покажчиків включено лише окремі тогочасні крайові видання, передовсім декілька томів «Руської історичної бібліотеки», прозові збірки Є. Мандичевського, літературознавчі розвідки Я. Яреми тощо, це дає уявлення про поширення друків, окрім того, ширші хронологічні межі видань дозволили ввести в науковий обіг друки, які раніше не були бібліографовані, а різнопланові покажчики допоміжного апарату дають змогу точніше датувати час діяльності друкарень Тернопілля.

Водночас складається парадоксальна ситуація з виданнями, надрукованими не за місцем розташування видавництва або проживання власника накладу. Зокрема, «Буквар до науки неграмотних» О. Солтиса [371] (1907 року видання), що був надрукований у тернопільській друкарні Йосипа Степка накладом Тернопільської філії Руського Товариства педагогічного, згодом зазнав чотирьох перевидань накладом Львівської філії Товариства «Просвіта» у тій же друкарні Йосипа Степка [373]. Однак ані у «Репертуарі української книги, 1798–1916», ані у «Виданнях «Просвіт» Галичини» [117] чи будь-якому іншому відомому нам бібліографічному покажчику це не відображено, тобто видання не зафіксоване як «тернопільське». Аналогічна ситуація і з науковим дослідженням А. Річинського «Проблеми української релігійної свідомості» [346; 347], що побачило світ у тернопільській «Друкарні А. Салевича і Спілки» у 1933 році накладом автора, який проживав на той час у місті Володимир Волинський, та Українського Кооперативного Банку. Водночас серія видань для народу «Бібліотека «Посланника»», видавець якого Л. Джулинський жив у с. Лапшин Бережанського повіту (там була і редакція), а друк здійснювали переважно в Перемишлі — у друкарні, що належала його синові М. Джулинському, не фіксуються як «бережанські». Цей перелік можна продовжити [220; 488].

Схожу тенденцію спостерігаємо і в бібліографуванні українськомовної періодики цього періоду. На сторінках історико-бібліографічного дослідження «Українські часописи Львова (1848–1939)» вміщено бібліографічні статті про часописи «Посланникъ» [425, с. 485–490], «Книжечки Миссійні» [425, с. 505–509], які у 1908–1911 роках виходили в друкарні Ставропігійського Інституту у Львові, натомість в «Українських часописах Тернополя і Тернопільщини» не згадується ані про «Літературно-науковий вістник», ані про місячник сільської молоді «Молодняк», які у 1929–1931 роках друкували в Тернополі у «Друкарні А. Салевича і Спілки», хоча інформація про місце друку подається в «Українських часописах Львова (1848–1939)» [424, с. 670–671, 427, с. 246–247].

Іноді чи не єдиним джерелом інформації про українськомовні видання Тернопілля є рекламні оголошення видавництва чи друкарні, вміщені у друках, що побачили світ у краї. Там зазвичай вказано вже надруковані видання та анонсовано твори, що готуються до друку, тощо. Такі переліки, зокрема, містяться у виданнях Кременецької філії товариства «Просвіта» [188; 189], тернопільських видавництв «Подільська театральна бібліотека» [293; 296], «Поділля» [432], «Чар-Зілля» [445]. Звичайно, інформація про самі друки в них розрахована на тогочасних читачів і містить, окрім прізвища автора, назви і жанру, передовсім ціну видання та адресу, за якою їх можна придбати або замовити, однак залишає поза увагою рік видання, кількість сторінок, наклад, тощо. Так само ми не можемо достовірно знати, чи побачили світ видання, які готували до друку. І все ж такі переліки, за відсутності іншої достовірної інформації, дають змогу встановити тематичний та жанровий репертуар видавництва, його автуру, мережу розповсюдження друкованих видань. Примітки на зразок «закінчується», «залишилась обмежена кількість» свідчать про популярність і конкурентоспроможність друків.

Цінну інформацію про поширення видань, що вийшли друком на Тернопіллі, дають каталоги тогочасних книгарень, бібліотек тощо. Зокрема, у каталозі антикварної книгарні Льва Бодека у Львові на 1906 рік зазначено шість видань: декілька томів «Руської історичної бібліотеки», «Календарь «Посланника» на рік 1895» та «За сиротою Бог с калитою» Є. Луцика [228, с. 2, 14, 15, 20, 35]. Окремі тернопільські видання згадано на сторінках інших тогочасних каталогів, передовсім виданих товариством «Просвіта» та Науковим товариством імені Т. Шевченка. Зокрема, «Спис цензурованих українських пєс дозволених владою до вистави», виданий Львівською філією товариства «Просвіта», містить у переліку більшість драматичних творів, що вийшли у «Подільській театральній бібліотеці» [380], до того ж інформація про п'ять із них (Белая С. «Діти Агасфера», драма на 5 дій; Грінченко Б. «За батька» («Степовий гість»), драма на 5 дій; Мартиневич В. «Гріхи молодости», комедія на 5 дій; Шатковський А. «Кума Марта», драма на 4 дії; Старицький М. «Маруся Богуславка», історична драма на 5 дій) продубльовано на 2–4 сторінках обкладинки, що свідчить про достатній рівень популярності цих творів у тогочасної публіки [380, с. 2–4]. Окремі видання можна зустріти в «Каталозі повістей і оповідань, що з'явилися у 1930 році» [232], «Катальозі книгарні Наукового товариства ім. Шевченка» [229], «Катальозі книжок по знижених цінах» книгарні товариства «Рідна Школа» [231], «Катальозі книжок для дітей та молоді» [230] та інших. Окремі видання (Б. Грінченко «За батька», видання «Подільської театральної бібліотека», А. Річинський «Проблеми української національної свідомости», М. Вітшинський «Як ми повинні стояти за українську народню республіку»), заборонені цензурою, зазначено у «Списі сконфіскованих і заборонених українських книжок та друків в Польщі» [379].

Окремі видання краю згадано в каталогах фонду рідкісних видань бібліотеки Тернопільського національного педагогічного університету

імені Володимира Гнатюка [227] та «Музею книги» (м. Бережани) [91]. На жаль, у цих виданнях є суттєві неточності в зазначенні місць друку, часу виходу видання, тощо.

Особливістю видавничої справи Тернопілля є те, що перше місце у видавничому процесі тут зазвичай посідають не друкарні чи видавництва, а передовсім окремі особистості, невтомною працею, а часто і коштами яких утверджувалася видавнича справа у краї. Більшість із них були засновниками чи активними членами таких осередків громадсько-культурного життя краю як товариства «Просвіта», «Міщанське Братство», «Руська Бесіда», «Повітове Кредитне товариство», «Руське Педагогічне товариство», «Жіноча громада», «Інститут жіночий імені княгині Ярославни», «Союз українок» та інших [104, с. 88, 89, 99, 191, 192, 447, 448, 458–460]. Чимало авторів, редакторів чи видавців крайових видань були викладачами чи учнями тернопільських та бережанської гімназій [92, 473]. У фундаментальних наукових розвідках про ці навчальні заклади містяться й відомості про викладачів та учнів гімназій, бібліографію їхніх творів, спогади про навчання тощо. Зокрема, на сторінках видання «Ювілейна книга Української гімназії в Тернополі», окрім біографічних довідок про О. Барвінського [473, с. 648–652], С. Голубовича [473, с. 654], П. Карманського [473, с. 440–445], В. Левицького [473, с. 447–448], М. Чайковського [473, с. 458–460], Я. Ярему [473, с. 460–468], П. Стадника [473, с. 473], О. Терлецького [473, с. 462], Є. Мандичевського [473, с. 417], Й. Застирця [473, с. 412–413] та інших, вміщено короткі бібліографічні відомості про гімназійні звіти, що видавалися щорічно (від 1906 року) українською мовою [473, с. 42, 88], опубліковані розвідки викладачів, у т. ч. надруковані на Тернопіллі. На жаль, ці бібліографічні описи не повні, часто містять фактичні неточності.

Цінна інформація про видатних та маловідомих діячів видавничої справи, творча праця яких пов'язана з Тернопільським краєм, міститься в

матеріалах до енциклопедичного словника «Українська журналістика в іменах», що виходить за редакцією М. М. Романюка з 1994 року [399–413]. Зокрема, тут вміщено статті про О. Барвінського [399, с. 17–19], Н. Гірняка [413, с. 326–328], Л. Джулинського [409, с. 123–125], А. Животка [401, с. 127–129; 405, с. 411–416], Й. Застирця [401, с. 137–138, 403, с. 366–368], М. Західного [412, с. 139], Ф. Коковського [401, с. 171–177], В. Кучера [399, с. 197], В. Левицького [399, с. 86; 402, с. 356], С. Лепкого [410, с. 564], А. Лотоцького [400, с. 126–128], Є. Мандичевського [408, с. 304–305], О. Назарука [401, с. 216–220], А. Річинського [413, с. 319–321], О. Терлецького [407, с. 298–299], М. Угрин-Безгрішного [399, с. 183–186], М. Чайковського [406, с. 306–311], Я. Ярему [405, с. 388–390].

Штрихи до портретів діячів видавничої справи Тернопілля кінця ХІХ — першої третини ХХ століття, відомості про деякі видання краю трапляються і на сторінках серії «Хай святиться ім'я твоє» В. Качкана [235; 236].

Згадки про окремі видання і видавців Тернопілля знаходимо у регіональних довідкових виданнях часів української незалежності. Іноді невеликі за обсягом енциклопедичні статті у «Тернопільському енциклопедичному словнику» [387–389] є чи не єдиним достовірним джерелом інформації про видавничий процес краю, окремих його діячів, зокрема, В. Мартиновича — засновника видавництва «Подільська театральна бібліотека» [388, с. 462], П. Стадника — редактора рукописного часопису учнів української гімназії в Тернополі [389, с. 372], М. Юрківа — автора першого українського підручника есперанто [387, с. 560] та інших.

Дослідження українськомовних видань Тернопілля неможливе поза контекстом доби їх творення, тож аналіз опублікованих праць про осіб, творчий доробок чи наукова діяльність яких пов'язані з Тернопільщиною, є важливим джерелом для об'єктивного з'ясування обставин становлення видавничої справи краю. Насамперед, це дослідження про діяльність

тернополян — дійсних членів НТШ, українських письменників та поетів, громадських діячів [72; 122; 286; 451; 453].

Важливим джерелом, що дає змогу відтворити епоху випуску видань, є спогади та мемуари учасників і свідків тих подій, безпосередніх учасників видавничого процесу кінця XIX — першої третини XX століття [75; 81; 197; 201; 311; 459; 460].

Висновки до розділу 1

В історіографії проблеми вивчення видавничої справи Тернопілля кінця XIX — першої третини XX століття виокремлюємо три етапи: період перебування західноукраїнських земель у складі Австро-Угорської імперії та Польщі (кінець XIX — перша третина XX ст.), період входження України до складу СРСР (40–80-ті роки XX ст.) та сучасний період, коли Україна стала незалежною державою (90-ті роки XX ст. — теперішній час).

Перший етап пов'язаний із накопиченням первинного матеріалу: з'являються окремі спроби створення бібліографії друкованих видань (Левицький І. Е. «Українська бібліографія Австро-Угорщини за роки 1887–1900» І. Левицького, «Часописи Галицького Поділля» І. Кривецького, «Бібліографія української преси 1816–1916», В. Ігнатієнка, «Рукописні часописи української молоді» А. Животка та інші), у тому числі й тих, що вийшли друком на Тернопільщині, епізодично публікують наукові розвідки з проблем книго- та пресодрукування.

Другий етап характеризується спадом на теренах України наукового зацікавлення проблемами історії видавничої справи в регіоні. Фрагментарні згадки про українськомовні друки краю означеного періоду, що з'являються здебільшого в енциклопедичних виданнях, мають тенденційний характер: позитивну оцінку отримує друкована продукція, що відображає діяльність комуністичної партії; решта видань, якщо й

згадано побіжно, то схарактеризовано як буржуазно-націоналістичні, тобто такі, що не варті подальшої уваги («Українська радянська енциклопедія», «Історія міст і сіл України. Тернопільська область», ««Русалка Дністрова»: документи і матеріали» тощо). Натомість дослідники української діаспори вивчали українськомовну видавничу справу значно активніше (публікації В. Дорошенка та П. Зленка в «Енциклопедії Українознавства», «Історія української преси» А. Животка, «Бібліографія української преси в Польщі (1918–39) і Західньо-Українській Народній Республіці (1918–19)» Є. Місила, тощо). Проте їхні праці не дають узагальненої інформації про становлення і розвиток видавничої справи на Тернопіллі, про роль окремих міст краю в цьому процесі, мають суттєві прогалини в бібліографії творів друку (передусім книжкової продукції), а наявні бібліографічні описи не є повними, а іноді й суперечливими.

Третій етап у вивченні вітчизняної видавничої справи починається з утвердження української незалежності. Необхідність заповнення «білих плям» національної історії, доступність матеріалів, що раніше були недосяжними, спричинили значне поживлення наукових досліджень у цій ділянці. Якісно новим кроком у вивченні історії видавничої справи в Україні стали дослідження науковців Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, зокрема відділення «Науково-дослідний центр періодики». У збірниках праць ЛННБУ ім. В. Стефаника, відділення «Науково-дослідний центр періодики», матеріалах Всеукраїнських науково-теоретичних конференцій «Українська періодика: історія і сучасність», які проводяться на базі ЛННБУ ім. В. Стефаника, було опубліковано низку статей, що стосуються видавничої справи Тернопільщини означеного періоду.

Характеризуючи науковий інтерес до друкованих видань краю загалом, констатуємо, що періодика Тернопільщини значно частіше, порівняно із книговиданням, ставала об'єктом зацікавлення учених. Перші

бібліографічні описи українськомовних видань краю з'явилися ще наприкінці XIX століття. Сьогодні це питання є достатньо вивченим передусім стараннями Науково-дослідного центру періодики ЛННБУ ім. В. Стефаника. Натомість книговидання краю, за винятком «Руської історичної бібліотеки» та, частково, перевидання «Русалки Дністрової», фактично залишилися поза увагою дослідників.

Аналіз фондів наукових бібліотек та державних архівів України дав підстави висновувати, що найповніше матеріали, пов'язані з українським книго- та пресовидання Тернопільщини, представлені в зібраннях Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника, Державного архіву Тернопільської області, Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка, значно в меншому обсязі у фондах Тернопільського обласного краєзнавчого музею, Наукової бібліотеки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка та Музею книги (м. Бережани).

РОЗДІЛ 2. УКРАЇНСЬКОМОВНІ ВИДАННЯ ТЕРНОПІЛЛЯ ПЕРІОДУ АВСТРО-УГОРСЬКОГО ПАНУВАННЯ (1886—1914)

2.1. Становлення та тематико-типологічна характеристика видань

Специфіка видавничої справи на Тернопільщині в 1886—1914 роках визначається характером історико-суспільних процесів у тогочасній Галичині, яка на той час була східною околицею Австро-Угорської імперії. Тернопільщина кінця XIX століття була центром етнокультурного пограниччя: належала географічно до двох великих держав — Російської імперії та імперії Габсбургів. Етнічний склад населення Тернопільщини також характеризується значним розмаїттям: окрім українців, тут проживали поляки, німці, євреї та представники інших національностей [301, с. 74].

Помітне відставання краю у становленні національної видавничої справи було зумовлено низкою чинників. Однією з причин такої ситуації був національний склад населення краю та його соціальна належність. Попри те, що Тернопіль був найбільшим містом західного Поділля і третім за кількістю населення містом Галичини (1880 рік — 25,8 тис. чол., 1890 рік — 26,2 тис. чол., 1900 рік — 30,4 тис. чол., 1910 рік — 33,9 тис. чол., 1914 рік — 35,2 тис. чол.), українці у ньому становили не більше 30 відсотків населення (1880 рік — 23,4 відсотки, 1890 рік — 23,5, 1900 рік — 28,3, 1910 рік — 30,0), до того ж третина з них займалася рільництвом, живучи в передмістях, неначе на селі (площі орної землі довкола Тернополя становили 5 400 гектарів). Українське населення Тернополя належало до старовинних міщанських родів, що мали давні традиції, проте вирізнялися певним консерватизмом [301, с. 73—75].

Аналогічна ситуація склалася й на всьому Тернопіллі: хоча українці становили до 65 відсотків населення краю, 90 відсотків із них були задіяні

у сільському господарстві, проживаючи переважно на селі [301, с. 72—73], а сільське населення, за спостереженнями сучасних істориків, менше цікавилось речами абстрактними, не пов'язаними зі щоденним життєвим досвідом землероба, як-то: суспільні рухи, наукові винаходи чи художня література [153, с. 270].

Іншим чинником, який формував культурну ситуацію краю, був низький рівень писемності населення. Як зазначає Я. Грицак, «серед східнохристиянських народів цей рівень був однаково невисоким і в Російській, і в Австро-Угорській імперіях» [153, с. 40]. Особливо значною була частка неписьменного люду серед українського населення: «Загальна тенденція була така, що чим більша частка руського населення у певній місцевості, тим вищий рівень неписьменности; в окремих східних повітах він сягав аж 90 %» [153, с. 40]. За статистичними даними, рівень писемних людей серед українців Австро-Угорської імперії у 1910 році становив 38,97 відсотків, а серед українців Російської імперії у 1897 році — 18,9 відсотків [153, с. 546].

Розвиток промисловості, що розпочався у другій половині XIX століття у Західній Європі, а отже, й у Австро-Угорщині, та пов'язана з ним урбанізація не надто торкнулися Галичини, а особливо Галицького Поділля, які поки що не були охоплені цими процесами і надалі залишалися сільськогосподарською околицею імперії [301, с. 75, 142].

Розгляньмо докладніше, як означені тенденції вплинули на становлення друкарської справи на Тернопіллі.

Як уже зазначалось, історія видавничої справи Тернопілля сягає початку XVII століття, коли Кирило (Транквіліон) Ставровецький у 1618 році розпочав друкарство у Почаївському монастирі, перевізши сюди з Унева свою друкарню і закінчивши друк «Зерцала Богословія» [308, с. 270—271]. Того самого року Ставровецький переїжджає до Рохманова

(село поблизу містечка Шумськ Тернопільської області) і забирає із собою друкарню. Тут у 1619 році він друкує «Євангеліє Учительное» [308, с. 275].

Почаївська друкарня знову запрацювала лише у 1730 році і відтоді успішно функціонувала аж до 1918 року, коли її частково було вивезено до Києва, а потім до Москви [309, с. 355, 368]. У цей період тут було надруковано значну кількість книг, та після поділу Польщі 1795 року, коли Почаїв і Кременець увійшли до складу Російської імперії, на тутешні видання поширилися всі цензурні обмеження, що діяли на той час у Росії, тож про місцеві українські видання кінця ХІХ — початку ХХ століття можна говорити досить умовно — у російськомовних виданнях трапляються тексти, зазвичай фольклорні, українською мовою, надруковані «язичієм».

Перша згадка про друкарню в Тернополі датується 1815 роком, її власником був Н. Пітлес, а достовірні відомості про книгодрукування — 1857 роком, коли тут відкрилася друкарня поляка Йосипа (Осипа) Павловського [104, с. 12; 387, с. 97]. Попри те, що у другій половині ХІХ століття «має свою друкарню майже вже кожне більш-менш видатне місто Галицького Поділля» [262, с. 4], українськомовне книго- і пресовидання тут з'являються доволі пізно порівняно з іншими містами Галичини.

З огляду на це, друкарні, що з'являються у Тернополі та інших повітових містечках краю, належали здебільшого полякам, тож і національне книго- і пресовидання з'являються тут дещо пізніше. У період австро-угорського панування на Тернопіллі не було жодної друкарні, власником якої був би українець [34, арк. 34, 34 зв., 36, 38, 39, 39 зв., 41—44, 46, 47; 66, арк. 20—26, 75—79, 81]. Так, у Тернополі протягом 1857—1914 років діяло, змінюючи одна одну, п'ять друкарень. Першою, як уже зазначалося, розпочала роботу друкарня поляка Йосипа Павловського, що діяла з 1857 року [104, с. 12]. У 1893 році її власником став поляк

Станіслав Коссовський (діяла з 1893 по 1936 роки) [104, с. 183]. Уже з 1895 року розпочала діяльність друкарня Леона (Лева) Вербицького, також поляка за національністю і римо-католика за віросповіданням [34, арк. 34, 34 зв.], що діяла аж до кінця тридцятих років ХХ століття. Тут також друкували книги та періодику польською та українською мовами. Дещо пізніше, у 1905 році, була заснована «Друкарня Подільська» Йосипа Степка (Юзефа Степека), також поляка римо-католика [34, арк. 39, 39 зв.]. Останньою, у 1913 році, розпочала роботу друкарня Давида Окса [34, арк. 38]. Усі вони поряд з польськомовними друкували книжкові та періодичні видання українською мовою.

У Бережанах із середини 70-х років ХІХ століття діяла єдина друкарня, власником якої був Альфред Ціхоцький, а після його смерті — його вдова Ванда [34, арк. 36, 41, 42]. Окрім того, на Тернопіллі діяли друкарні у Борщеві, Бучачі (Печатня народна В. Дратлера), Збаражі, Зборові, Підгайцях, Скалаті (друкарня Лева Таненбаума), Теребовлі, Чорткові, де виходили у світ українські видання.

Значна частка населення Тернопілля, зайнятого у аграрному виробництві, спричинила доволі пізніе гуртування національно-свідомих українців у культурно-освітні та громадські товариства, що організовувалися у той час по всій Галичині. Так, філія товариства «Просвіта», що об'єднувала просвітян не лише Тернополя, а й кількох навколишніх повітів, була заснована з ініціативи О. Барвінського в 1876 році, «Руська бесіда», з його ж ініціативи, — у 1883 році, «Міщанське братство» постало з чоловічого міщанського хору в 1890 році [104, с. 142, 207, 241]. Та вже наприкінці ХІХ — на початку ХХ століття на Тернопіллі діяли десятки новостворених національних організацій, що активно долучилися до розбудови суспільного життя краю, зробивши його «правдивим бастионом українства в Галичині» [459, с. 47]. Коштом громадських організацій краю друкували чимало видань переважно просвітницького характеру. У вихідних даних багатьох

тогочасних друків читаємо: «Накладом філії руского Товариства педагогічного» [371, 372, 377], «Накладом Зведення кн. Острожского в Тернополи» [386], «Накладом Фонду шкільного» [448, 481] «Накладом Товариства опіки над інтернатом» [383] тощо.

Характерною рисою становлення видавничої справи краю цього періоду є активне долучення до неї окремих особистостей, відомих громадських та культурно-освітніх діячів, греко-католицького духівництва. Завдяки їхній подвижницькій праці, зрештою, їхніх власних коштів побачили світ «Руська історична бібліотека» (редактор-видавець Олександр Барвінський), перше перевидання в Україні альманаху «Русалка Дністрова» (видавець отець Йосип Застирець), найтиражованіші на той час часописи «Посланникъ» та «Книжечки Миссійні» (редактор-видавець отець Лев Джулинський), визнаний найкращим для курсів анальфabetів «Буквар для науки неграмотних», який перевидавали протягом семи років чотири рази (автор і видавець першого накладу народний учитель Онуфрій Солтис). Зрештою, фактично всі часописи краю цього періоду постали з приватної ініціативи і коштом їхніх засновників, зазвичай знаних у краї громадських чи культурно-освітніх діячів.

Видавнича справа приваблювала їх зовсім не з огляду на змогу отримання статків чи здобуття особистої слави. Труднощі, що з ними стикалися подвижники видавничої справи на Тернопільщині, були зумовлені загальною ситуацією на читацькому ринку Австро-Угорської Галичини. Читацька публіка не вирізнялась ані чисельністю, ані грошовитістю, тож «кожен гріш, виданий на книжку чи газету, був майже актом патріотизму» [435, с. 371]. Українськомовні видання друкували невеликими накладками, видавці стикалися з труднощами в їх розповсюдженні, у несприятливі періоди тиражі могли продавати роками. За влучним висловом Івана Франка, лише той може оцінити всю «витривалість і посвяту», якої вимагає видавнича діяльність у Галичині,

хто хоч раз сам до неї брався [436, с. 563]. Усвідомлення потреби у друкованому слові як реальному чинниковігуртування українців, піднесення рівня їх національної свідомості, просвіта у найширшому сенсі як крок до суспільного поступу нації були тією ідейною основою, яка спонукала видавців української книги до подвижницької праці.

Особливістю видавничої справи Тернопілля кінця XIX — початку XX століття є одночасне постання українського книго- і пресодрукування: у січні 1886 року побачив світ перший том «Руської історичної бібліотеки» за редакцією Олександра Барвінського, а вже в лютому 1886 року в Бережанах виходить перший у краї українськомовний друкований часопис «Одноднѣвка Бережанська» за редакцією о. Сильвестра Лепкого. Обидва видання були започатковані з приватної ініціативи їхніх редакторів, що, як уже зазначалося, було характерним для видавничої справи Тернопільщини загалом.

Наступні видання українських періодичних і неперіодичних друків відбувається паралельно, однак маємо констатувати, що цей процес не характеризувався неперервністю та динамічністю.

Усього за аналізований період на Тернопіллі вийшло друком понад 200 українських неперіодичних видань і 25 часописів (Перелік видань наведений у Додатках А, Б). Найбільше неперіодичних друків побачили світ у Тернополі (89 назв), Почаєві (62 назви) та Бережанах (31 назва). Значно менше друкованих видань вийшло в інших містах краю: Борщеві (шість назв), Бучачі (чотири назви), Збаражі (три назви), Чорткові (три назви), Зборові (одна назва), Кременці (одна назва), Теремовлі (одна назва).

Щодо періодики, то в зазначений період з двадцяти чотирьох українських часописів дванадцять виходило в Бережанах, дев'ять — у Тернополі, по одному — у Бучачі, Збаражі та Нагорянці Бучацького повіту.

Наприкінці XIX століття на Тернопіллі сформувалося три видавничих центри: міста Тернопіль, Бережани, Почаїв.

Аналізуючи інтенсивність книгодрукування на Тернопільщині в зазначений період, відзначаємо виразну тенденцію до збільшення кількості видань від початку ХХ століття. Це пов'язано з відкриттям української гімназії в Тернополі (щорічні звіти про діяльність гімназії, публікація наукових розвідок викладачів гімназії), з розвитком української періодики краю (бібліотека журналу «Молодіж»), а також активізацією діяльності українських культурно-просвітницьких, господарських та громадських товариств (статути та звіти цих громадських організацій, друкування книг їхнім коштом). Максимальна кількість друкованої продукції припадає на 1906—1907 та 1911 роки. Збільшення кількості видань у 1913 році спричинене активною діяльністю редакції часопису «Почаевский Листокъ», що з 1906 року започаткувала як безкоштовний додаток до газети «Библиотека Волынского Союза Русского Народа», але ці друки, як уже зазначалося, лише умовно можна вважати українськими. Не слід применшувати і таку закономірність, що видання початку ХХ століття збереглися повніше, ніж друкована продукція 80—90-х років ХІХ століття.

Тематико-типологічна специфіка друкованої продукції була зумовлена суспільними потребами та особливостями читацької аудиторії того часу. Потреба в офіційній легітимізації діяльності освітніх установ, а також господарських, громадських, культурно-освітніх товариств спричинило публікацію значної кількості статутів і звітів, які інформували громадськість про перебіг та результати їхньої діяльності протягом певного періоду. Тож не дивно, що четверту частину (63 назви) від описаних друків Тернопільщини становлять саме офіційні видання. Цілком закономірно, що дві третини з них припадає на Тернопіль (24 назви) та Бережани (11 назв), оскільки саме ці два міста були найбільшими культурно-господарськими та освітніми осередками краю. Більшість поодиноких видань, що з'явилися у повітових містах краю (Зборів, Збараж, Кременець, Теремовля, Чортків), представлені саме офіційними виданнями.

Очевидно, що зафіксовані та описані видання становлять лише частину від усіх друків такого типу, які видавали у краї. Адже, якщо науковцями зафіксовано й описано «Звіт і замкнене рахунків Дирекції Повітового Товариства кредитового «Руский Дім Народний» у Борщеві за рік VI 1907», а також звіти за VII та VIII роки, і водночас є статут зазначеного товариства, надрукований у 1905 році, то логічно було б припустити, що за період з 1905 по 1907 роки також повинні були друкуватися аналогічні звіти, які, однак, не зафіксовані у відомих нам бібліографічних описах. Аналогічна ситуація спостерігається з іншими виданнями такого типу («Справоздане перше рочне Дирекцій Товариства взаємного кредита «Надѣя» въ Бережанахъ за рокъ 1895» і «Звіт Дирекції Товариства взаємного кредиту «Надія», зареєстрованого з обмеженою порукою в Бережанах з діяльності і рахунків за рік 1912 XVIII»; «Справоздане выдѣлу «Руской Бурсы Тернопольской» за рокъ администраційный 1888» і «Справоздане Выдѣлу «Руской бурсы Тернопольской» за рокъ администраційный 1905», «Справоздане Выдѣлу «Руской бурсы Тернопольской» за рокъ администраційный 1905/6» тощо).

Становлення Тернополя як видавничого центру розпочалося з «Руської історичної бібліотеки» — першого серійного видання фахової історичної літератури українською мовою, тож першими книжковими виданнями, які з'явилися на Тернопіллі, були саме наукові видання. Відкриття в Тернополі української Цісарсько-Королівської гімназії імені Франца-Йосипа I пожвавило цей процес, оскільки щорічні звіти гімназії традиційно містили наукову розвідку одного з викладачів, які пізніше виходили окремими виданнями [106; 107; 269; 270; 325; 326; 447; 448; 482; 483; 484; 486; 487]. Загалом за означуваний період у Тернополі вийшло друком 25 наукових розвідок.

Помітне місце серед книжкової продукції Тернопільщини займають освітні видання. Незважаючи на те, що нам вдалося зафіксувати лише сім

найменувань, ці друки є непересічним явищем серед видань такого типу. Досить згадати, що тут побачив світ перший в Україні підручник з есперанто [475], один з кращих букварів для анальфabetів, який витримав чотири перевидання [371—375], один з перших підручників з математики українською мовою [448] та актуальний до нашого часу підручник з пасічництва [328].

Значну частку у видавничому репертуарі краю займали церковно-релігійні видання. За справедливим твердженням Івана Франка, «прості люди» зорієнтовані переважно на ті види письма, які вважаються «“мудрим”, пожиточним письменством, таким, яке годиться брати в руки статочному та поважному чоловікові» [435, с. 417—418]. Серед такого письма чільне місце належить релігійним виданням. Тож стає зрозумілим, чому такою популярністю користувалися «Посланникъ» і «Книжечки Миссійні» Л. Джулинського, які видавалися відповідно впродовж 23 і 6 років величезними як на той час накладками (окремі числа до 10 000 примірників).

Найчисельнішою тематичною групою видань, що вийшли друком у Почаєві, є саме церковно-релігійні видання (37 назв), оскільки містечко є давнім духовним православним центром. Переважна більшість друків вийшла у серії «Библиотека Волынского Союза Русского Народа». На теренах Східної Галичини більшість видань такого типу (10 назв) побачили світ у Бережанах і пов'язана з діяльністю Л. Джулинського та його церковно-народними часописами.

Порівняно нечисленними виявилися просвітницькі видання (25 назв), з них вісім вийшло в Тернополі, сімнадцять — у Почаєві. Закономірним є поява таких друків саме у Почаєві, адже поряд із поширенням релігійного світогляду, православна церква активно долучалася до пропаганди здорового способу життя, боротьби з пияцтвом, популяризувала краєзнавчу інформацію.

Найменш чисельною групою є літературно-художні видання (20 найменувань): лише одинадцять друків цієї тематики вийшло у Тернополі та дев'ять у Бережанах. Пояснити таку закономірність можна спостереженнями Івана Франка про те, що простий люд, хоч і читає іноді художні твори, надаючи перевагу прозі, але вважає таке читання заняттям пустим, не вартим уваги поважного чоловіка [435, с. 417—418].

Щодо особливостей видання за обсягом, то відзначимо, що на Тернопіллі переважають невеликі за обсягом видання (до 40—60 сторінок), переважно брошури формату 8⁰ та 16⁰. Виняток становлять серія «Руська історична бібліотека» та наукові розвідки Н. Теодоровича, обсяг останніх сягав кількох сотень сторінок.

2.2. Відображення актуальних проблем соціального життя на сторінках видань краю

Низка громадсько-політичних та соціокультурних чинників, зумовлених конституційними змінами в державному устрої Австро-Угорської імперії (зростання національної самосвідомості, створення широкої мережі громадських, освітніх, культурних, господарських інституцій не лише у Львові, а й у провінції, поживлення суспільної активності діячів краю) зумовила зародження і становлення українськомовних видань, на сторінках яких порушували б важливі проблеми соціального і громадського життя краю, насамперед періодичні.

Слід зазначити, що українська періодика Тернопілля не постала на порожньому місці. У краї на той час виходили польськомовні та російськомовні часописи: «Prawda» у Бережанах (1882), «Podolanin» у Тернополі (1878), «Волынскиѣ епархиальныѣ вѣдомости» (1867) та «Почаевский Листокъ» (1887) у Почаєві [138; 302; 438].

Першою ластівкою української періодики на теренах краю була рукописна газета «Сніп», яку в 1876 році видавали учні Тернопільської гімназії — члени товариства «Громада». За спогадами Є. Олесницького, її вийшло кільканадцять чисел. «Громадівці» писали її від руки в кількох примірниках та читали на своїх зборах. У них був намір розмножувати «Сніп» на гектографі, але він не був зреалізований. На сторінках часопису вміщували літературні спроби: поетичні та прозові твори, переклади, а також новини у «Громаді» та Тернополі. На жаль, жодного числа рукописного часопису не збереглося, бо у 1877 році, побоючись ревізії з Ради Шкільної Крайової, «громадівці» спалили «всі газетки, видані нами [членами тернопільського товариства. — *T. P.*] й іншими «Громадами» [190, с. 5; 311, с. 184—185].

Перший друкований часопис українською мовою з'явився на Тернопіллі 2 лютого 1886 року. Це була «Одноднѣвка Бережаньска», видана греко-католицьким священиком Сильвестром Лепким (батьком видатного українського письменника, науковця і громадського діяча Богдана Лепкого). Видання мало на меті збір коштів на руську (українську) бурсу в Бережанах, що і зазначалося у підзаголовку [306, с. 1]. На чотирьох сторінках часопису, крім віршованого звернення до жертводавців, було надруковано краєзнавчий матеріал «Бережаньщина — море» про зміни ландшафту краю від льодовикового періоду, поему невідомого автора «Орлеанка», гумористичний діалог «Ивань та Грицько». Матеріали останньої сторінки свідчать про наміри редакції продовжувати видання часопису: «Чому Бережанцѣ выдалы Одноднѣвку? Розвязанье въ дальшимъ письмѣ!» [306, с. 4]. Часопис був надрукований етимологічним письмом у друкарні Альфреда Ціхоцького. Це було перше українськомовне друкване видання у Бережанах. На жаль, наступне число часопису так і не побачило світ.

За три роки у Бережанах з'являється «Посланникъ» — ілюстрований церковно-народний двотижневик греко-католицького спрямування, що

виходив з квітня 1889 року по лютий 1911 року, тобто загальна тривалість виходу часопису сягнула 23 років. Це був один із найтриваліших видавничих проєктів не лише Тернопілля, а й усієї Східної Галичини того часу, де «звичайний вік галицько-подільських часописів був недовгий, пересічно кілька років, часом рік, а то й менше» [262, с. 6].

Першого квітня 1889 року перше число двотижневика «Письмо Церковно-Народне «Посланникъ» вийшло друком у Бережанах, у друкарні А. Ціхоцького. Протягом часу свого існування видання неодноразово змінювало місце свого друку: Бережани, Тернопіль, Львів, Перемишль, — незмінним залишалися адреса редакції (село Лапшин, пошта Бережани) й особа його ініціатора, практично незмінного редактора-видавця — греко-католицького священика Лева Джулинського.

Програма часопису, призначеного для широкого кола читачів і греко-католицького духовництва, була викладена в рекламній листівці з однойменною назвою і передбачала «друкування на його сторінках статей релігійно-морального змісту, белетризованих замальовок та епістолярних повідомлень про життя українського селянства і міщанства Галицького краю, просвітних статей про «далекіи, чужіи краи», побут та звичаї інших народів, про місіонерську працю греко-католицьких священиків, правничих, медичних, господарських порад, розважальних матеріалів» [138, с. 59].

Уже в першому числі часопису у вступній статті «Господи Благослови!» Л. Джулинський так визначає мету і завдання двотижневика: «Бути толкователёмъ тыхъ Божихъ правдъ и доводити до гаразду дочасного и щастя вѣчного нашъ народъ рускій» [161, с. 1].

З самого початку видання часопису Л. Джулинський свідомо відмежувався від будь-яких політичних партій чи рухів, вважаючи, що «и на поли церковно-релігійномъ можна дуже много добра для руского народа зробити. Часописей політичныхъ маємъ доволь а церковну для

народа только одну нашу и до того двотыдженеву. И добре, нехай політики займають ся политикою, а мы будемъ религією и церквою» [162, с. 7].

«Посланникъ» друкувався етимологічним правописом, бо, на думку Л. Джулинського, ним послуговувалася переважна більшість українців Галичини [163, с. 4]. Уже в першому числі двотижневика було чітко виділено, у тому числі й поліграфічно, основні рубрики та сформульовано їх тематичне наповнення. У рубриці «Кормъ духовний» у доступній формі висвітлювалися питання морально-етичного, освітнього характеру, тлумачилися положення Біблії, роз'яснювалася суть церковних обрядів. «Притчѣ и приповѣсти» містили народні та релігійні перекази, історичні анекдоти, повчальні історії, автором яких часто виступав сам Л. Джулинський. Рубрика «Політика» (з 1890 року «Лѣтопись») у формі коротких повідомлень подавала огляд суспільно-політичного та церковного життя в Австро-Угорщині та у світі, акцентуючи увагу на подіях, які безпосередньо стосувалися українців («русинів»). У «Вѣдомостях», окрім інформації про світське і церковне життя на Бережанщині, у Галичині та у світі, можна було знайти інформацію про досягнення технічного прогресу, анотацію до нових книжок тощо, що робило часопис не лише церковним, а й освітнім. Цьому слугували і періодичні рубрики «Практика» та «Господарство», де друкували практичні поради з ведення домашнього та присадибного господарства, «Адвокатській порадникъ», що надавав селянам юридичні консультації тощо. Незмінно популярною серед читачів була рубрика «Смѣхъ и правда», де друкували жарти, анекдоти, гуморески як у прозі, так і у віршах, зазвичай з дидактичним повчальним змістом. Щоб краще дізнатися про потреби своїх читачів, часопис активно залучав їх до переписки з редакцією, вміщуючи на шпальтах рубрики «Переписка» та «Дописи». Зміст «Посланника» був багатий на різножанрові твори художньої літератури: вірші, поеми, драматичні твори, оповідання, повісті,

новели, церковні пісні з нотами тощо. Основними критеріями для їх добору слугували християнсько-етичні цінності, дидактична і патріотична спрямованість [172, с. 85].

Поважним був також і авторський колектив часопису. Крім публікацій незмінного редактора-видавця, тут друкували твори С. Лепкого, В. Гнатюка, Ю. Насальського, Г. Сенкевича, В. Щурата та інших відомих і маловідомих авторів. До речі, ще навчаючись у Бучацькій гімназії, В. Гнатюк у 1888 році опублікував тут кілька невеличких заміток, а в 1889 році свою першу наукову розвідку «Рукомиш» [210, с. 10].

Видаючи часопис протягом 23 років (нечувана для тодішнього українськомовного галицького періодичного видання «живучість»), Л. Джулинський з незмінною увагою ставився до своїх читачів, про що свідчать, зокрема, примітки, які пояснюють незрозумілі слова, висловлюють ставлення редакції до дописів читачів тощо. Вдале художнє оформлення, спеціальні сигнали-символи, якими виділяється найважливіша інформація, впізнаваність рубрик та й часопису загалом, зробили його популярним не лише в Галичині, а й за її межами. Аналіз географії поширення часопису вражає: листи надходили не лише з Бережанщини та всієї Галичини, а й з Буковини, Лемківщини, навіть США; його читали не лише в селах, а й у містах (Тернопіль, Львів, Станіслав та ін.). Пересічний наклад видання — 5 тис. примірників — нечувано великий для тогочасних періодичних видань. (Для порівняння: звичний наклад українських галицьких часописів у 1885 році не перевищував 1,5 тис. примірників («Діло») і в середньому становив 600—800 примірників) [493, с. 68].

У 1897 році Крайовий Сейм у Львові надав «Посланнику» субвенцію 3 тис. золотих рейнських за значну морально-виховну роботу серед населення в числі найпопулярніших видавництв Галичини [146, с. 20].

Справжнім успіхом Л. Джулинського як видавця і редактора стали «Книжечки Миссійні», що їх він почав видавати слідом за «Посланником»

у 1890 році. Це щомісячне освітньо-релігійне видання невеличкого формату (32 сторінки, 16⁰) було надзвичайно популярним серед читачів. Видання, що виходило з дозволу митрополита Сильвестра, а з 1897 року — єпископа Костянтина Чеховича, ставило за мету пропагування християнства, християнського виховання та просвіти народу [138, с. 65].

Невеликі за обсягом прозові та віршовані тексти на релігійну чи дидактичну тематику, молитви, «образки» (світлин та репродукцій ікон із зображенням Ісуса Христа, Божої Матері, святих), краєзнавчі замальовки, зрештою, низька ціна (3 крейцери за примірник) зробили видання особливо популярними серед селян. Пересічний наклад окремого видання становив 4 тис., а окремих чисел — сягав 10 тис. примірників [138, с. 64].

Окрім традиційних чисел, «Книжечки Миссійні» виходили і спеціальними тематичними випусками, зокрема «Біблія Старого та Нового Заповіту в 50 піснях», переклад «Плачу Єремії», «Хресна дорога Господа нашого Ісуса Христа в 14 стаціях страстних», «Збірка нових церковно-народних пісень».

Особливу цінність мають краєзнавчі матеріали, вміщені у виданні: повідомлення про історію заснування, будівництво та діяльність церков, каплиць, монастирів у галицьких селах та містечках, чудотворні ікони краю. Ці дописи супроводжувалися світлинами чи малюнками. І нині «Книжечки Миссійні» залишаються цінним історичним джерелом для істориків-краєзнавців [276, с. 342–348].

Попри те, що тернопільські часописи періоду австро-угорського панування «не переступають границь льокального зацікавлення», «Посланникъ» і «Книжечки Миссійні» «здобули собі читача у всьому краю» [262, с. 6].

Наприкінці XIX століття з'являється перший український часопис і в Бучачі. «Громадське Слово», що ставило за мету пробудити самосвідомість, почуття людської гідності і власної сили у якнайбільшій

маси хліборобів буцацького і сусідніх повітів, зредагував і випустив Теодор Косарчин. На шпальтах часопису друкували публіцистичні матеріали та поетичні твори національно-патріотичного змісту. Редакція планувала вміщувати статті на суспільно-політичні та культурні теми, що цікавлять населення краю, та єдине число видання, що зберігається у фондах ЛННБУ ім. В. Стефаника, не дає нам змоги дізнатися, чи були зреалізовані ці задуми [138, с. 68–70].

Початок ХХ століття позначився цілою низкою рукописних журналів, що їх видавала учнівська молодь Бережанської гімназії. «Був це час помітного зросту української студентської молоді... зріст її кількості був помітний і очевидний. Це приносило з собою вже почуття сили і відповідальності, а разом з тим народження нових організаційних форм життя молоді» [190, с. 7].

Учасник тих подій Михайло Західний згадує вісім рукописних гектографованих учнівських часописів, які, змінюючи один одного, з'явилися у Бережанах у 1900–1901 роках. «Редакційний комітет (пок. о. Захар Орин, др. Франц Каковський і я [Михайло Західний. — *Т. Р.*]) видавав студентський тижневик «Поступ», відбиваний в 100 примірниках... Інший комітет (Володимир і Антін Лотоцькі, Остап Гайдукевич, Яцко Струхманчук, Володимир Кулматицький) редагував ілюстрований гумористичний тижневик «Муха», що в міру конфіскації гімназійними професорами змінював назву на «Мітлу», «Бабу», «Цигана», «Бжолу», «Осу», «Комара» [210]. На сторінках «Поступу» вміщувалися поетичні, прозові твори, літературно-критичні статті учнів гімназії [138, с. 74]. До речі, більшість членів редакційних комітетів зазначених часописів — Франц Каковський, Михайло Західний, Антін та Володимир Лотоцькі, Яків (Яцко) Струхманчук — стали в майбутньому знаними редакторами, видавцями та журналістами [400, с. 126–128; 401, с. 171–172; 412, с. 139].

Українські часописи у Тернополі з'являються майже на чверть століття пізніше, ніж на Тернопіллі загалом. У 1904 році тут практично одночасно починають виходити «Подільський Голос» (орган Тернопільської народної організації за редакцією Ізидора Голубовича та Остапа Постригача) та місячник для молоді «Молодіж», видавцем і редактором якого був викладач Тернопільської Цісарсько-Королівської гімназії імені Франца-Йосипа I письменник Євген Мандичевський.

Потреба в українськомовному друкованому органі в Тернополі відчувалася доволі гостро, бо, незважаючи на велику кількість українських культурно-освітніх товариств («Просвіта», «Міщанське Братство», «Галицько-Руська матиця», «Руська бесіда»), «в руськім городі Тернополи вплив руського населення на адміністрацію міста зійшов буквально на нулі... Міщанство руське ... політичного впливу не має жадного,.. а культурно стоїть далеко, далеко позаду теперішних вимог часу» [138, с. 80]. Подолати ці негаразди і ставили собі за мету видавці новоствореного двотижневика. Тематика часопису охоплювала різноманітні сфери життя. На його сторінках друкували актуальні матеріали про громадську самоорганізацію українців міста, утиски з боку польських урядовців, дискримінацію українського шкільництва, його погане матеріальне забезпечення, соціально-економічну та політичну ситуацію в Галичині, громадсько-політичне, культурне та наукове життя українців краю. Особливе місце відводили публікаціям про організацію і діяльність громадсько-політичних, культурних, освітніх, економічних, молодіжних товариств і організацій краю, постійно підкреслювали їх значення для розбудови соціально-економічного життя [138, с. 79–84]. Було навіть запроваджено спеціальні рубрики, що висвітлювали діяльність українських інституцій: «З руських товариств», «Рух читальняний в Тернопільщині».

Редакція часопису вела постійне листування зі своїми читачами на його шпальтах, для чого існували рубрики «Переписка редакції» (відповіді

на листи читачів) та «Дописи» (повідомлення читачів про події з життя українців різних місцевостей краю). На сторінках часопису публікували також поетичні та прозові твори місцевих авторів.

«Подільський Голос» успішно виконував узяті на себе зобов'язання, з його появою «закипіло живійше народне жите в цілім повіти, ціла народна так просвітна, як і політична робота набрала більшої пляновости стала ся успішнійшою», але у липні 1907 року часопис припинив своє існування з «причин браку людей, охочих до народної праці» [138, с. 84].

У січні 1904 року вийшло друком і перше число «Молодіжи» — «Місячника для учощоїся молодіжи». Це було велике за обсягом видання (348—368 сторінок річно) у м'якій кольоровій палітурці. Часопис ставив за мету «вщипляти і піддержувати здорового духа горячого патріотизму нашої молодежи, розбуджуючи zarazом в ній змиловане до витривалої, розумної праці» [291, с. 1], «прийти з помочою» до тих молодих людей, які «понимають поважно працю над собою і хочуть стати позиточними членами суспільности» [289, с. 1]. Тож кожне число місячника відкривалося висловлюваннями видатних українців про віру у світле майбутнє свого народу, рідну українську мову, необхідність наполегливого навчання та праці. На сторінках часопису друкували різноматичні статті про життя і творчість українських та зарубіжних письменників, зразки їхніх літературних творів, пізнавальні матеріали з української та зарубіжної історії, природознавства, графології, книгознавства. У виданні публікували поетичні та прозові твори українських та зарубіжних авторів, зокрема Б. Лепкого, М. Старицького, І. Франка, Н. Кобринської, Марка Вовчка, М. Коцюбинського, Катрі Гриничевої, переклади з Й. В. Гете, А. Чехова, Ж. Верна та багатьох інших. З огляду на юну читацьку аудиторію, постійними рубриками також були «Жарт і правда», «Загадки і питання», «Гра і забави», «Розв'язки загадок». Особливу увагу редакція часопису приділяла питанням морального та фізичного виховання

учнівської молоді. Варто згадати статті «Десять заповідей для учеників», «Що молодим про алкоголь знати треба», «Як у світі жити? або Правила доброго виховання» [138, с. 75–77]. Деякі публікації часопису виходили окремими виданнями накладом «Молодіжи» [115; 330; 470].

У 1905 році у Тернополі з'являється одразу два рукописні гектографовані видання «ученича часопись» — «Перший промінь» та студентський літературно-науковий часопис «Ідея». Щодо першого, то відомостей про нього ми маємо дуже мало, оскільки до нас не дійшло жодного числа. Згадки про числа 2–4 містяться в «Картотеці українських періодичних видань, що виходили в Україні та за її кордоном. 1849–1925» І. Шендрика [57, арк. 391–392], «Бібліографії української преси 1816–1916» В. Ігнатієнка [211], наукових розвідках М. Галушко [138, с. 87]. А. Животко зазначає, що «в цей же час по часописах Бережанського гуртка» починає виходити «р. 1905 у Тернополі гектографований ученичий часопис п. н. «Перший промінь»» [190, с. 9]. Тернопільські історики-краєзнавці В. Ханас і Б. Мельничук вважають, що редактором «Першого променя», який видавався у 1905–1907 роках, був Павло Стадник — майбутній перекладач, фольклорист, а на той час учень тернопільської гімназії [438, с. 466; 389, с. 327].

Студентський літературно-науковий часопис «Ідея» видавався спершу як місячник (1905 — перша половина 1906 років), а згодом як двотижневик (1906). «Бажаємо світла для себе і для Вас на те, щоб його пізніше нести між наш народ» — так визначала редакція мету часопису [213, с. 1]. Допомогти національно-свідомим молодим людям реалізувати свої творчі здібності було чи не головним завданням новоствореного часопису, тож на його сторінках публікували художні твори та літературно-критичні статті громадсько-патріотичної тематики. Вирізняльною рисою часопису була рубрика «Критика Ідеї ч. “...”» (згодом «Рецензії Ідеї ч. “...”»), де друкувалися рецензії на всі художні твори, опубліковані в певному числі.

Для стимулювання творчої активності редакція оголосила конкурс на кращу новелу чи оповідання з життя українських учениць, переможцеві якого обіцяла надіслати добірку українських книг, серед них і альманах молодих тернопільських поетів «*Primula Veris*».

Окрім того, на сторінках часопису порушували соціально-етичні та громадсько-патріотичні проблеми, актуальні для молоді: про шкоду паління, роль жінки у суспільстві, що таке справжній патріотизм тощо [138, с. 85–86].

Аналогічні проблеми порушували і в іншому рукописному виданні тернопільських гімназистів — двотижневику «*Праця*», де вміщували їхні художні твори та статті національно-патріотичного спрямування. Окрім того, у рубриці «З нашого життя» вміщували повідомлення про гімназійні справи [67].

У 1905 році відродилася українська періодика в Бучачі. Тут почала виходити двомовна польсько-українська газета «*Slużba dworska*» («Двірська служба»). У радикальному періодичному виданні, яке видавав і редагував адвокат А. Мозлер, друкували матеріали про тяжке життя залізничників Бучацького повіту. Українське відділення газети очолив О. Назарук (у майбутньому комісар преси в уряді УНР, відомий публіцист і громадський діяч) [401, с. 216–220]. Переважну більшість публіцистичних матеріалів друкували тут у формі запитань і відповідей, що робило публікації доступними пересічним читачам. Після двічі конфіскованого 6/7 числа часопис припинив своє існування у грудні 1905 року.

Наприкінці XIX — на початку XX століття за сприяння Російської імперії в Галичині почали активно просувати ідеї москвофільства, суть яких полягала у повному запереченні національної самостійності українського народу. Рупором москвофілів на Тернопіллі була політично-просвітницька й економічна двотижнева селянсько-руська газета «*Русская Воля*». У своїх публікаціях, які мали переважно пропагандистський характер, автори

закликали до об'єднання «всього русского народа». Чимала кількість газетних матеріалів була спрямована проти греко-католицьких священиків, прогресивних громадсько-політичних діячів краю, у яких автори вбачили ворогів «християнь-мужиковъ». Усі публікації видання мали чітко виражену ідеологічну спрямованість, задля реалізації своєї мети автори нерідко вдавалися до перекручування і підтасування фактів. Водночас на шпальтах часопису з'являлися і просвітницькі матеріали, особливу увагу приділяли фізичному здоров'ю селян, боротьбі зі шкідливими звичками.

Газета неодноразово зазнавала утисків з боку цензури і в 1911 році, після чергової зміни редакцією місця перебування, припинила своє існування [138, с. 94].

Виданням, що поставило за мету «служити інтересам працюючого пролетаряту», став двотижневик «Червоний Прапор» — «українсько-соціально-демократична часопись для робочого люду», який виходив з квітня 1906 року в Тернополі. На його сторінках велику увагу приділяли пропагуванню соціалістичної ідеології, роз'ясненню програми соціал-демократичної партії (хоча часопис був позапартійним). З огляду на це, значне місце на шпальтах газети відводили повідомленням про страйки і віча по всій Галичині, матеріалам про соціально-економічне життя на Великій Україні та в Росії, публікаціям про виборче право. Як і більшість соціально зорієнтованих періодичних видань, «Червоний Прапор» зазнавав цензурних утисків і з квітня 1907 року припинив своє існування [138, с. 98].

Того самого року в Бережанах під назвою «Робочий люд» вийшов двомовний (українською та польською) додаток до львівської газети УСДП «Земля і Воля», присвячений виборам до Державної Ради у Відні 1907 року. Газета закликала підтримати кандидатуру соціал-демократа М. Ганкевича, роз'яснювала програмові засади УСДП, розповідала про її діяльність у повіті. Цю газету можна вважати одноденкою, бо вийшло лише одне число часопису [138, с. 99].

Значним кроком у становленні української періодики краю стало «Подільське Слово», що виходило в Тернополі в 1909—1912 роках. Його редактором був Петро Чубатий — відомий у краї національний діяч. Після припинення у 1907 році видання «Подільського Голосу» в Тернополі не було свого друкованого органу, який би консолідував усі національно-патріотичні сили краю, обстоював національні інтереси українців. Цю роботу взяло на себе новостворене «Подільське Слово». Залишаючись позапартійним органом і підтримуючи всі національні сили Галичини, часопис вороже ставився до москвофілів, вважаючи їх ворогами українського народу.

Окрім громадсько-політичних проблем і українсько-польських взаємин, особливу увагу видання приділяло питанням шкільництва та культурно-освітніх товариств. У часописі були постійні рубрики: «Дописи», «Порадник», «Новинки», «З тижня» тощо. Окремо висвітлювали події довкола виборів у рубриках «З руху виборчого в Тернопільщині», «Вислід голосування при виборах до Ради державної», «По виборах» тощо. Не оминуло увагою «Подільське Слово» і культурне життя краю — на його сторінках час від часу друкували художні твори переважно вихідців із краю, а також вели постійну рубрику «З театру», в якій читачів інформували про вистави та концерти українських труп. У грудні 1912 року видання припинило існування [138, с. 102—104].

Тернопільщина здавна славилася продуктами бджільництва, тут діяло крайове Товариство пасічників, яке налічувало близько тисячі членів [104, с. 214], тож друкований орган, який би поширював «передовсім відомости пасічні, потрібні кожному пасічникові в практиці», був на часі. Перше число «Українського Пасічника» вийшло друком у січні 1914 року. Редактором видання став Василь Пилипчук, знаний у краї пасічник, автор «Практичного ілюстрованого підручника з пасічництва». На сторінках часопису особливу увагу приділяли питанням догляду за бджолами, їх породам, видам вуликів,

подавали поради досвідчених пасічників [328]. Разом з тим, тут друкували огляди статей у закордонних періодичних виданнях, що стосувалися проблем пасічництва. На особливу увагу заслуговує рубрика «Питання і відповіді», де вміщували відповіді на запитання, які надсилали читачі до редакційного комітету. Крім відомостей про бджільництво в Тернопільському повіті (про них ішлося в рубриці «Хроніка»), редакція також публікувала дописи з інших місцевостей.

Часопис припинив своє існування у серпні 1914 року, з початком Першої світової війни. Це було перше і єдине на той час фахове видання для пасічників у Західній Україні [186, с. 196]. Після війни воно відновило свою діяльність, зберігши назву, але вже у Львові [104, с. 214].

Як влучно зазначив В. Ігнатієнко, «на протязі своєї півстолітньої історії галицько-подільські часописи пережили дуже важкі катастрофи: одну року 1914... Як відомо, в серпні 1914 року російський царат окупував ціле Галицьке Поділля. Одним з перших заходів російської адміністрації в Галичині була заборона всієї місцевої української преси. Тоді й перестали існувати часописи на Галицькому Поділлі» [262, с. 7].

Українська періодика краю на чотири роки призупинила своє існування. У дозволах на продаж періодичних видань, виданих Тернопільським губернатором у вересні 1914 та лютому 1915 років, у переліку часописів також немає жодного українського [34, арк. 15, 18, 32].

Підсумовуючи, зазначимо, що перший український часопис краю з'явився в Тернополі у 1878 році (рукописний журнал «Сніп» гімназійної «Громади»), а перше друковане видання українською мовою на вісім років пізніше у Бережанах («Одноднівка Бережанська»). Усього в період австро-угорського панування на Тернопіллі видавали 24 часописи. Найбільше їх виходило в Бережанах (дванадцять назв) та в Тернополі (дев'ять назв). Вирізняльною рисою тогочасної української періодики краю є значна кількість рукописних часописів учнівської (студентської) молоді — десять

(або 40 відсотків від усієї кількості). Саме вони («Поступ» та «Ідея») започаткували літературну та наукову періодику краю. Більше половини тогочасних часописів проіснували менше одного року, решта —пересічно два-чотири роки, і лише два — триваліший час («Посланникъ» — 23 роки і «Книжечки Миссійні» — 6 років).

Характерною особливістю періодики Тернопільщини було те, що часописи краю (за винятком «Українського Пасічника» — органа крайового Товариства пасічників) видавали з приватної ініціативи їхніх засновників, видавців та редакторів. Щодо тематики публікацій, то основними темами були суспільно-політичні події в Галичині та Австро-Угорщині, соціально-економічне становище українців краю, відносини з поляками та утиски з їхнього боку, національно-патріотичне виховання (передовсім молоді), просвітницька діяльність тощо.

Отже, українська преса періоду Австро-Угорської імперії була вагомим чинником суспільного і культурного поступу нашого народу, відіграла важливу роль у формуванні та збереженні національної самосвідомості українців краю.

2.3. Видання викладачів і учнів навчальних закладів Тернополя та їхня роль у становленні видавничої справи краю

Конституційний період в історії Австро-Угорської імперії зумовив низку змін у громадсько-політичному і культурно-освітньому устрої Східної Галичини, посприяв національному відродженню Тернопілля, яке наприкінці XIX — на початку XX століття стало «правдивим бастионом українства в Галичині» [460, с. 18]. Загальне зростання національної самосвідомості українського населення краю, створення національно-громадських, просвітніх та економічних товариств, суспільно-освітня діяльність знаних громадських діячів, передовсім Олександра Барвінського,

Степана Качали, Володимира Громницького, стали підґрунтям для відкриття у Тернополі української гімназії — головної опори української наукової думки та друкованого слова у краї. Гімназія була заснована у 1898 році за рескриптом Міністерства віросповідань і освіти (№ 14502 від 5 жовтня 1898 року) як одного гімназійного класу з українською мовою навчання при польській гімназії, а вже в 1905 році стала самостійним навчальним закладом (рескрипт Міністерства віросповідань і освіти № 32444 від 21 серпня 1905 року) [260, с. 33].

Викладачами української Цісарсько-Королівської гімназії Франца Йосипа I були знані в Україні та за її кордонами діячі, що формували традиції новітньої української освіти: поет і редактор українських часописів періоду визвольних змагань 1918–1919 років Петро Карманський, психологи Степан Бaley і Яким Ярема, математики Мирон Зарицький, Володимир Левицький, Микола Чайківський, фізик Володимир Кучер, літературознавець о. Йосип Застирець, історик Омелян Терлецький та інші. У її стінах здобували освіту майбутні митрополит УГКЦ Йосип Сліпий, театральні діячі Лесь Курбас і Мар'ян Крушельницький, композитор і диригент Василь Безкоровайний, письменники Володимир Гжицький та Роман Завадович, фізик Олександр Смакула, громадські і політичні діячі Ярослав Стецько, Катерина Зарицька, Михайло Сорока, Василь Мудрий та багато інших діячів, шанованих не лише в Україні, а й за її межами.

Український дух у стінах навчального закладу гартувався задовго до відкриття першого гімназійного класу з українською мовою навчання. Ще навесні 1864 року тут з ініціативи Михайла Чачковського було засноване товариство «руської молодіжі шкільної» — «Громада» [80, с. 166], членами якої в різні часи були брати Осип, Олександр та Володимир Барвінські, Іван Пулюй, брати Іван та Антін Горбачевські, Євген Олесницький та інші [80, с. 167]. Саме у гуртку гімназистів-«громадівців» бере свій початок українська періодика Тернопілля: у 1876 році тут почали видавати в кількох

примірниках рукописну газету «Сніп», де вміщували перші поетичні та прозові спроби гуртківців, літературні переклади тощо [311, с. 184–185].

Із часу заснування українського класу гімназії (1898/99–1904/05 навчальні роки) у щорічному звіті дирекції, що виходив польською мовою (*Sprawozdanie dyrekcji c. k. wyższego gimnazjum w Tarnopolu za rok szkolny...*), в адміністративній частині, де подавали навчальні програми, списки вчителів та учнів, шкільні бібліотечні фонди та наочність, звіт щодо використання коштів тощо, є українська частина про класи з українською мовою навчання.

До 1906 року щорічні звіти були спільними з польською гімназією, а далі виходили окремими книжками під назвою «Звіт дирекції ц. к. гімназії Франца-Йосифа I в Тернополі за рік шкільний 19../.. — Тернопіль: Накладом фонду шкільного, 19..». На їхніх сторінках, що традиційно складався з урядової частини та наукової статті одного з викладачів, вміщували інформацію про викладачів гімназії та зміни в їх штаті протягом року, найважливіші розпорядження Крайової Шкільної Ради, навчальні програми та плани, теми письмових завдань для кожного класу, завдання, що виконували на випускному екзамені («іспиті зрілости»), основні та додаткові підручники з усіх дисциплін, стан та зміни в бібліотечних фондах (окремо для учительської та учнівської бібліотек і за мовами видань: німецькою, польською та українською), матеріальна база спеціалізованих навчальних кабінетів, звіт про роботу наукового гуртка (які секції працювали, хто керував їх роботою, списки членів) та фізичний розвиток учнів, повідомлення «Товариства опіки над молодіжею», звіти шкільних фондів про надходження і витрачання коштів у навчальному році («Фонд запомоговий» і «Щадниця учеників»), хроніка найважливіших гімназійних подій, списки учнів за класами із відзначенням відмінників (жирним шрифтом), умови вступу до гімназії тощо. У першому самостійному Звіті за рік шкільний 1905/06 була вміщена «Хроніка ц. к. гімназії від 1899 до 1905 року» [204, с. 3–16].

Першою науковою розвідкою українською мовою, надрукованою у Звіті за рік шкільний 1906/07, було дослідження викладача німецької та польської мов Івана Борусовського «Мефістофель в Гетовім Фавсті і Люцифер в Байроновім Каїні: Проба їх еволюції і характеристики», у якому аналізуються фольклорні та літературні джерела згаданих творів, проводиться порівняльний аналіз образів Мефістофеля і Люцифера [107]. У Звіті за рік шкільний 1907/08 було вміщено історичну розвідку викладача історії, німецької та польської мов отця Йосипа Застирця «Петро Білянський єпископ львівський, галицький та Кам'янця-Подільського. 1781–1798 рр.», присвячену визначному церковному діячеві кінця XVIII століття, греко-католицькому священикові, що відомий поширенням початкових шкіл у своїй єпархії та боротьбою за надання греко-католицькій церкві повної рівності з римо-католицькою церквою [199]. Літературознавче дослідження викладача латинської і польської мов Віктора Петрикевича «Літопись Самійла Величка а «Woyna domowa» Самійла Твардовського, порівнююча студія», у якому розкрито вплив на «Сказаніє о войны козацкой зъ Поляками чрезъ Зеновія Богдана Хмельницкого» С. Величка на популярний на той час віршований твір польського поета С. Твардовського «Woyna domowa», надруковано у Звіті за рік шкільний 1909/10 [325].

Два літературно-критичних нариси викладача української та німецької мов, логіки та психології, у майбутньому видатного літературознавця та психолога Якіма Яреми «Маркіян Шашкевич як лірик-поет: Літературно-критичний нарис (з нагоди 100-літнього ювілею)» [483] та «Уява Шевченка (з нагоди столітнього ювілею уродин поета)» [487] побачили світ у Звітах за рік шкільний 1910/11 та 1913/14 відповідно. Це були перші спроби молодого науковця осмислити постаті культових на той час осіб із застосуванням психоаналізу [481, с. 460]. Характеризуючи особу Маркіяна Шашкевича, він, на відміну від більшості сучасників [143, с. 30—31], бачить у ньому не «борця-будителя» Галичини, а насамперед людину, натхненного

проповідника, організатора нового життя й ідеаліста думками, разом з тим сумовитим ліриком, що «мимо горя не тратить рівноваги і остає при своїх давніх переконаннях, уміє національним добром і поступом одушевлятися» [482, с. 19]. Цю думку Я. Яреми поділяє і відомий літературознавець М.Возняк у своїй рецензії на зазначений твір, зазначаючи, що «видить автор всю психологічну основу ліричної творчості Шашкевича» [126, с. 217].

Аналогічний підхід до розкриття творчості Кобзаря демонструє Ярема й у розвідці «Уява Шевченка (з нагоди столітнього ювілею уродин поета)». Аналізуючи засоби, завдяки яким в уяві поета дитячі спогади та душевні переживання перетворювалися на конкретні образи, символи та алегорії, автор пояснює суб'єктивізм та емоційність поета, ідеалізацію ним одних постатей та категоричний осуд інших. Усе це, на думку Якіма Яреми, зумовлює ліричність поезії Шевченка, але часто робить її епічно не об'єктивною. Ця «крамольна» думка, що не була схвалена тогочасними літературознавцями [184], знайшла свій розвиток у працях сучасних дослідників творчості поета [149].

На сторінках гімназійних звітів публікували не лише історичні розвідки чи літературознавчі студії. Відчуваючи гостру потребу в підручниках з математики для учнів гімназій, написаних рідною мовою, які допомогли б українській молоді опанувати непросту математичну науку, викладач математики Микола Чайківський у Звіті за рік шкільний 1911/12 публікує «Начерк вищих рахунків для ужитку учеників середніх шкіл» [448]. Це одна з перших публікацій майбутнього професора Львівського університету, знаного громадського діяча, вченого в царині алгебри і теорії чисел, історії та теорії математики і методики її викладання [286, с. 60]. Ця праця стала ще одним щаблем до спростування твердження про неможливість існування математичної науки українською мовою через відсутність упорядкованої математичної термінології. Уже в наступному Звіті за рік шкільний 1912/13 публікує своє дослідження викладач фізики

Володимир Кучер «Електронна теорія металів» [270]. Це одна з перших наукових публікацій майбутнього теоретика квантової фізики [388, с. 301].

Згадані дослідження вийшли також окремими виданнями (крім історичної розвідки Й. Застирця) як відбитки зі «Звіту дирекції ц. к. гімназії Франца-Йосипа I в Тернополі...» у «Друкарні Подільській» Йосипа Степка накладом Фонду Шкільного [106, 269, 325, 448, 483] (за винятком «Уяви Шевченка» Якіма Яреми, що було випущене у світ накладом автора) [486].

Окрім зазначених видань, у 1896–1914 роках у Тернополі вийшла друком ще низка наукових розвідок та художніх творів викладачів Цісарсько-Королівської гімназії Франца-Йосифа I. Однією з перших у 1896 році було опубліковано працю дійсного члена математично-природописно-лікарської секції НТШ (з 1893 року) та редактора її збірників наукових праць, викладача математики і фізики Володимира Левицького «Про переступ чисел e і π » [272]. З огляду на те, що наприкінці XIX століття майже всі наукові статті і книги з природничих чи точних дисциплін друкували російською (на території Російської імперії), німецькою чи польською (Австро-Угорська імперія) мовами за відсутності загальноприйнятої української математичної термінології [286, с. 56], поява теоретичної праці з математики українською стала значним досягненням усієї наукової спільноти. Це була перша наукова розвідка вченого, що вийшла окремим виданням, і водночас одна з перших студій з математики, надрукована українською мовою. Подальша праця науковця над українською термінологією з математики, фізики, астрономії та хімії дала всі підстави академікові М. Кравчуку назвати Володимира Левицького «основоположником математичної культури нашого народу» [440, с. 110].

Працюючи на посаді вчителя історії та географії Цісарсько-Королівської гімназії Франца-Йосипа I, відомий український педагог, історик, учень Михайла Грушевського, громадський діяч Омелян

Терлецький накладом Фундації князя Острозького видав історичну розвідку у двох частинах [386]. Перша була спробою створення історичного портрета Василя Костянтина Острозького — українського магната, політичного і культурного діяча, одного з найвпливовіших і найзаможніших магнатів Речі Посполитої. У другій було викладено історію створення у Тернополі «Фундації Костянтина князя Острожського», яка спершу опікувалася міським шкільництвом та шпиталем для бідних. У 1883 році, з відокремленням шпитального фонду, виступила як самостійна фундація під назвою «Заведеніє фундації Костянтина князя Острозького в Тернополі». Це була одна з найбільших і найбагатших добродійних українських інституцій міста [104, с. 91]. Видання, що побачило світ у «Друкарні Подільській» Йосипа Степка, мало формат 8⁰ та обсяг 48 сторінок тексту та одну сторінку ілюстрацій — портрет князя Костянтина Острозького.

Як уже зазначалось, у десятих роках ХХ століття свою наукову та видавничу діяльність у Тернополі розпочав і Яким Ярема — психолог, літературознавець, активний організатор громадського життя краю. Значний вплив на формування світогляду та високих якостей цієї яскравої особистості мав Іван Франко, творчістю якого захоплювався з учнівських років [141, с. 11]. У грудні 1911 року він особисто вітав поета, який на запрошення «Учительської громади» Тернополя відвідав місто і у залі «Міщанського братства» читав свого «Мойсея» [141, с. 13, 476, с. 7]. Тож у 1912 році він опублікував окремим виданням літературознавчу розвідку про поему «Мойсей» Івана Франка — «на стрічу ювілею сорокалітньої праці Духа-Творця новочасної України» [484, с. 1]. У ній автор докладно аналізує внутрішню боротьбу Мойсея і доходить висновку, що, попри зовнішній конфлікт між народом і його провідником, важливішим у поемі є внутрішній конфлікт між національними почуттями і скептицизмом людського розуму, що його уособлює демон Азазель.

Попри неоднозначну оцінку сучасників [184, 455], критичну студію про Франкову поему доброзичливо сприйняв сам поет. У передмові до другого видання «Мойсея» він висловлює вдячність Я. Яремі та авторові іншої праці про поему — А. Крушельницькому за те, що «совісно зайнялися розбором та поясненням моєї поеми» [434, с. XXII], донині літературні критики вважають її одним із найкращих досліджень «Мойсея» [141, с. 13].

Яскравою постаттю у когорті викладачів Тернополя був відомий есперантист, поліглот, філософ, гімназійний викладач Михайло Юрків, що завжди послуговувався гаслом «Для знань ніколи не потрібно шкодувати ні сил, ні часу, ні грошей» [465, с. 18]. Львівське товариство есперантистів було засновано в 1906 році [132, с. 9], і вже за рік М. Юрків, свідомий великого значення міжнародної мови для поширення знань про Україну, що входила на той час до двох держав, видає свій підручник «Підручник міжнародного язика Есперанто» [475]. У передмові до видання він писав: «Русини заняті послідними роками тяжкою працею над поправою своєї економічної та суспільної долі, не мали часу звернути увагу на той великий культурний добуток людскости. Позаяк однак справа, будучи вже в самім заложеню високо альтруїстичною, стає ся і матеріально незмірно пожиточною та обіщує велику будучність, проте для ужитку рускої суспільності спробував я видати отсей перший руский підручник Есперанта. Есперанто не є язиком всесвітнім, але міжнародним, значить не має призначення заступати язики народні, але побіч них яко другий язик служити виключно для цілий міжнародних» [475, с. 4]. Підручник укладено у формі розмовника, де до фраз українською мовою подано відповідники на есперанто. Видання не залишилося непоміченим у середовищі наукової спільноти, і того самого 1907 року на сторінках «Літературно-наукового вісника» з'являється повідомлення про нього у відділі бібліографії [476].

«Підручник міжнародного язика Есперанто» Михайла Юрківа — перше подібне видання українською мовою — є, безумовно, помітним

явищем у культурному житті українців того часу і свідченням високого рівня громадянської свідомості автора.

Ще одним навчальним виданням, яке мало помітний резонанс в освітньому середовищі краю, був «Буквар до науки неграмотних» народного вчителя Онуфрія Солтиса, виданий у 1906 році невеликим обсягом (19 сторінок) літографічним способом [374], а вже наступного року вдвічі більше за обсягом видання (48 сторінок) побачило світ у «Друкарні Подільській» Йосипа Степка [371].

Наприкінці XIX — на початку XX століття на західноукраїнських землях гостро постала проблема анальфabetів — неграмотних, що становили понад 60 відсотків дорослого населення краю. Шкільна Рада всіляко заохочувала народних учителів до відкриття курсів для неписьменних [130, с. 92]. Очевидно, що дорослі «учні» вимагали своїх підходів до навчання та окремих підручників, відмінних від видань для звичайної початкової школи [375]. Тож «Буквар до науки неграмотних» став першим таким виданням на теренах краю, що заслуговував на «вельми славословну оцінку», бо «д. О. Солтис... приходить з неоціненою помочю всім, котрі підняли ся... титанічної праці над просвітнім піднесенням нашого мужицтва і міщанства» [477, с. 330].

Видання складається з п'яти розділів. Власне букварна частина має п'ять відділів (38 уроків), що займають перші тридцять п'ять сторінок, містить пояснення для учнів стосовно написання букв. Щодо розташування літер, то буквар мало чим відрізняється від інших невеликих букварів і граматик, укладений за звуковим методом, за принципом «від легкого до складного». Після букварної частини вміщено тексти для читання та молитви у віршах і прозі. Третій розділ знайомить неписьменних з графікою писаних літер. Оскільки видання було розраховане на дорослого читача, що опановує основи грамоти, то на сторінках книжки є чимало матеріалу, який відповідає потребам цієї категорії учнів, — найпростіший виклад «науки

рахунків» з прикладами розв'язання ситуативних задач (обчислення решти у крамниці, виторгу від продажу збіжжя на ярмарку тощо), зразки поштових переказів, кореспонденційних карт та тощо. У кінці видання (п'ятий розділ) подано методичні поради для вчителя курсів неписьменних. Буквар укладено живою народною мовою, без діалектизмів і полонізмів.

Автор надає великого значення ілюстраціям, виконаним на високому художньому рівні, вважаючи, що вони полегшують навчання, проте не всі дібрані ілюстрації зрозумілі (с. 3, 4, 7 та ін.). Наприклад, для друкованої літери «у» намальовано викорчовану з корінням ялинку (коріння в ялинці мало нагадувати літеру «у»); для «г» — два зігнутих цвяха; для «н» — коня зі спутаними ногами; для букви «ш» — три шила тощо. Визначити літеру за такими малюнками досить важко [478, с. 64]. Певні вади мають і зразки графіки писаних літер, що «не надаються до «Букваря» [477, с. 332].

І. Юцишин, рецензуючи видання на сторінках «Учителя», попри інші позитивні риси видання, відзначив три, які «надають «Буквареві» д. О. Солтиса немаловажну вартість і кажуть сподіватися, що він стане власністю кожного неграмотного»: по-перше, надзвичайно низька ціна (20 сот.) брошури за значного обсягу (48 сторінок), по-друге, цупкий якісний папір і виразний друк, що «нікому очей не зіпсує... навіть при найслабшій світлі», по-третє, поєднання в одному виданні основ знань з читання, письма та математики робить його «одиною найголовнішою лектурою» для малозабезпеченої частини населення, яка саме і відвідує курси для неписьменних [477, с. 330–331].

Видання виявилось настільки вдалим, що вже в 1910 році було перевидане накладом філії Руского Товариства педагогічного у Тернополі [372], а згодом у тій самій друкарні Йосипа Степка побачили світ чотири перевидання «Букваря до науки неграмотних» коштом львівської філії Товариства «Просвіта» [373]. Схвальні рецензії на видання знаходимо також у львівських часописах «Луна» за 1907 рік і «Українська хата» за 1911 рік.

«Буквар...» користувався незмінним попитом серед викладачів курсів для неписьменних не лише у Галичині, а й на Буковині та Волині впродовж тривалого часу. Зокрема, з метою активізації навчання анальфabetів «Селянська каса» у Чернівцях у 1909 році закупила велику кількість «Букваря для науки неграмотних» Онуфрія Солтиса [391].

Восени 1916 року на Волині почали створювати школи з українською мовою викладання, тож навчання проводилися за галицькими програмами. Союз Визволення України видав відповідну інструкцію щодо організації шкільного навчання на окупованих землях. В одному із пунктів цієї інструкції рекомендувалося повністю вилучити з навчання польську і російську мови, натомість ввести українську та німецьку. Отже, на рівні політики справа національної освіти на Волині розглядалась як один із методів політичної боротьби. 15 березня 1917 р. у листі до Никифора Гірняка Дмитро Вітовський писав: «В сім місяці я хотів знов розмахнутися і бодай 3-4 нові школи додати... Вже місяць тому, як написав я до Крип`якевича по 200 букварів Солтиса для курсів неграмотних... На се дістав відповідь, що книжки спаковані, ждуть» [424].

Усвідомлюючи потребу у вивченні німецької мови як державної в Австро-Угорській імперії, Онуфрій Солтис у 1910 році накладом філії Руского Товариства педагогічного у Тернополі видає «Учебник німецької мови для самоуків», де подає найуживанішу лексику та вислови, необхідні для повсякденного вжитку та спілкування у державних установах [377]. Яким Ярема вітав появу навчальної книги О. Солтиса «Учебник німецької мови для самоуків», називаючи його «пожадним підручником» для української спільноти [485].

Окрім підготовки наукових та навчальних видань, викладачі Тернополя активно співпрацювали з місцевими часописами, навіть засновували власні періодичні видання. Євген Мандичевський, український письменник, педагог, журналіст, викладаючи у 1903–1909 роках німецьку

мову в Цісарсько-Королівській гімназії Франца-Йосипа I у Тернополі, не лише публікував власні літературні твори з життя селянства та учнівської молоді [290, 292, 429], а й у 1904–1905 роках видавав та редагував журнал «Молодіж» — «Місячник для учащоїся молодіжи». Поставивши за мету патріотичне виховання молоді шляхом прищеплення їй потреби до повсякчасної розумової праці, самоосвіти та самовдосконалення [289, с. 1; 291, с. 1], редакція місячника старанно добирала цікаві і пізнавальні матеріали з усіх галузей знань (література, історія, природознавство, книгознавство тощо), пропагуючи не лише українські, а й зарубіжні здобутки. Чимало уваги на його сторінках відведено питанням української мови, історії, літератури, морального та фізичного виховання учнівської молоді. Низка публікацій, уміщених у часописі, виходила окремими виданнями накладом видавництва «Молодіж» [115, 330, 471, 474]. Це передусім перекладні видання, у яких порушували актуальні проблеми, що знаходили своє відображення на сторінках часопису. Так, невелика за обсягом брошура «Що молодим про алкоголь знати треба», перекладена з німецької мови Є. Мандичевським, розповідала про згубну дію алкоголю на молодий організм [470]. Книжка «Як у світі жити? або Правила доброго виховання русько-української молодіжи» [474] (також переклад з німецької) навчала поведінки вдома, за столом, у громадських місцях, розповідала про правила гостинності та гарні манери, уміння вдягатися і бути охайним тощо.

Не залишалися осторонь видавничої справи й учні української гімназії у Тернополі. Продовжуючи традиції молодих «громадівців», у 1905 році вони видають одразу два рукописні часописи «Перший промінь» (за редакцією учня п'ятого класу Павла Стадника) та «Ідея» (за редакцією учня восьмого класу Миколи Венгжина (псевд. Тарас Вірний)), а в 1906 ще один — «Праця».

Якщо відомостей про перший з них дуже обмаль (жоден примірник часопису не зберігся), то про студентський літературно-науковий часопис

«Ідея» можна скласти уявлення за тими примірниками, що зберігаються у фондах ЦДІАУ у Львові [67]. На його сторінках публікувалися художні твори молодих авторів переважно громадсько-патріотичного спрямування, а також літературно-критичні статті. Крім того, на сторінках часопису порушували актуальні морально-етичні та суспільні проблеми, зокрема про роль жінки у суспільстві, патріотизм тощо. Аналогічним було й рукописне видання тернопільських гімназистів «Праця», де вони публікували свої художні твори та статті літературознавчого та національно-патріотичного спрямування. Рубрика «З нашого життя» розповідала читачам про найважливіші події гімназійного життя [138].

Не можна оминати увагою вагомі здобутки Олександра Барвінського та Йосипа Застирця в розвитку видавничої справи краю, однак їх особистий внесок настільки вагомий, що його важко схарактеризувати побіжно, тому цим особистостям будуть присвячені окремі підрозділи.

Українські видання викладачів тернопільських гімназій не залишалися поза увагою галицьких часописів. На сторінках «Записок НТШ» та «Літературно-наукового вісника», «Діла», «Учителя» та інших видань, що вели рубрики бібліографії, друкували повідомлення про нові видання, що вийшли друком у краї, та розгорнуті рецензії на окремі з них [126, 144, 184, 185, 261, 430, 442, 448, 474]. Вони були не однозначні, проте сама поява їх на сторінках таких поважних часописів була свідченням помітного місця видавничої справи Тернопілля у загальноукраїнському контексті.

Суспільна ситуація у Галичині кінця XIX — першого десятиліття XX століття зумовила появу низки культурних, економічних і освітніх установ та організацій, до роботи в яких долучалися найсвідоміші українці краю. Викладачі та учні гімназій Тернополя не стояли осторонь наукового та громадського життя, виявом чого було їхня видавнича діяльність. Згадані твори друку були різними за своїм науковим чи суспільним значенням, проте є яскравими прикладами видавничої справи на Тернопіллі.

Приклад залучення викладачів та учнів Тернопільської гімназії до книговидавничого процесу доводить, що поступово видання української книги переставало бути справою лише найбільш освічених представників інтелектуальної еліти: авторами, перекладачами, видавцями були викладачі, священники, гімназисти. Окремі автори та їхні твори є вагомим явищем видавничого процесу краю, інші ж видання творять той необхідний інтелектуальний субстрат, на основі якого формується українська книга Галичини.

2.4. Видання греко-католицького духовництва

У становленні національно-культурного життя української спільноти на теренах Австро-Угорської імперії наприкінці XIX — на початку XX століття одне з чільних місць належить греко-католицькому духовництву, що стало взірцем подвижництва, здійснивши помітний вплив на розвиток культури, освіти та самосвідомості українського народу.

Загальноновизнана його просвітницька діяльність, патріотично-виховна робота, особливо серед молоді, участь у заснуванні та функціонуванні українофільських товариств та організацій. Вагомим є і внесок греко-католицьких священників в утвердження видавничої справи у краї.

Показовий і той факт, що початок українського пресовидання краю пов'язаний з ім'ям греко-католицького священника Сильвестра Лепкого (батька Богдана Лепкого), зусиллями якого в лютому 1886 року в Бережанах побачив світ перший у краї український часопис «Одноднѣвка Бережаньска».

У переліку діячів греко-католицької церкви, що долучилися до книго- та пресодрукування на Тернопіллі, особливе місце посідає постать отця Лева Джулинського. Насамперед він знаний як незмінний редактор найуспішніших періодичних видань кінця XIX — початку XX століття:

двотижневика «Посланникъ» та місячника «Книжечки Миссійні», проте його видавнича діяльність не обмежувалася лише пресодрукуванням.

Лев Джулинський походив із сім'ї пароха села Лапшин Бережанського повіту (тепер Бережанського району Тернопільської області) Теодора Джулинського. Він був останньою, восьмою, дитиною в родині. Після навчання у Бережанській гімназії та Львівській духовній семінарії, де юнак відзначився активністю у семінарських і громадських справах [146, с. 31], він повертається в рідне село, щоб залишитися тут назавжди.

Усі свої сили та матеріальні статки Лев Джулинський витрачав на потреби громадського життя. Він першим на Бережанщині організував «Народну читальню». За її зразком засновували читальні в селах Бережанщини та інших повітів [146, с. 17]. З його ініціативи в Лапшині було засновано «Головний склад всякого дрібного краму», який став центром розповсюдження релігійної літератури по всьому повіту [140, с. 346—347; 146, с. 17]. Активно боровся священик і з пияцтвом, заснувавши в селі «Братство тверезости», члени якого присягали на Євангелії, що не вживатимуть спиртного. Це привело до того, що корчму в селі закрили [97, с. 464].

Та найбільшим здобутком Лева Джулинського стала видавнича діяльність. У 1889 році він розпочинає видання власного часопису, віродивши, чи, радше, започаткувавши таким чином випуск періодики на Бережанщині. (Як уже зазначалось, «Одноднѣвка Бережанська», редагована С. Лепким, що побачила світ у лютому 1886 року і була заявлена як періодичне видання, витримала одне «число»). Уже 1 квітня 1889 року перше число двотижневика «Письмо Церковно-Народне «Посланникъ» вийшло друком у Бережанах, у друкарні А. Ціхоцького. Часопис призначався для широкого кола читачів і містив цілу низку постійних рубрик, які відповідали їхнім потребам і запитам. Справжнім успіхом Л. Джулинського як видавця і редактора стали «Книжечки Миссійні» — щомісячне освітньо-релігійне

видання невеличкого формату обсягом 32 сторінки, яке він почав видавати слідом за «Посланникомъ» у 1890 році. Постійні великі накладі часописів, визнання далеко за межами повіту та Галичини, зрештою, тривалість виходу у світ («Посланникъ» — понад 20 років, «Книжечки Миссійні» — 6 років), свідчили про неабияке значення видання в утвердженні української преси краю. (Докладніше про цей часопис та місячник «Книжечки Миссійні» йшлося в підрозділі 2.2. «Відображення актуальних проблем соціального життя на сторінках видань краю»).

З 1893 року як додаток до «Посланника» починає виходити «Календаръ миссійный «Посланника», де, крім традиційної частини, публікували підбірки творів фольклору та художньої літератури, науково-популярні статті різної тематики, господарські поради тощо [220, 221]. Загальна тематична спрямованість та жанровий репертуар збірок були такі самі, які у «Посланника» та «Книжечок Миссійних», — утвердження ідей християнства, морально-етичне та національно-патріотичне виховання та просвітництво: «Дванадцять апостоловъ. Коротке описанье дѣятельности каждого апостола окремо съ хорошими артистичными образками, нарочно для сего календаря приспособленными», «Держися крѣпко своєї народности, вѣры и обряда», «Рады господарски на каждый мѣсяць въ роцѣ, зложени послѣ найновѣйшихъ и наилучшихъ подручниковъ господарскихъ», «Вода — источникъ исицѣленія. Наука лѣченя водою послѣ способу свящ. Кнейпа, выложена въ короткости и практично», підбірки повістей, оповідань, байок, віршів «Загадки, небылицѣ, баналюки — для забави и науки» тощо. Етимологічний правопис, який використовував о. Л. Джулинський при укладанні «Календарів», мав сприяти поширенню видань на теренах краю, де ним послуговувалася переважна більшість читачів [163, с. 4].

Видавнича діяльність Лева Джулинського не обмежується лише випуском періодичних видань. Зокрема, у 1893 році він видає збірку

«Пам'яті Маркіяна Руслана Шашкевича найщирішого сына Руси», всі кошти від реалізації якої призначалися на спорудження пам'ятника М. Шашкевичу у Львові. Видання містило біографію поета, яку написав І. Я. Луцик, вірші пам'яті Шашкевича та добірку творів поета. Про популярність видання свідчить той факт, що його довелося перевидавати додатковим другим накладом (10 тис. примірників), оскільки перший дуже швидко розійшовся серед читачів [280, 281].

Усвідомлюючи значення аматорського театального руху для просвіти та гуртування українського селянства, з 1890 року як додаток до «Посланника» Лев Джулинський почав видавати «Бібліотеку «Посланника», де друкували переважно п'єси для народних театрів. Побачило світ близько 30 випусків цієї серії, у якій були твори не лише релігійного змісту, а й історичні та побутові «образки», комедії тощо [238, 337–341].

У 1901 році Лев Джулинський розпочав видавати збірки гумористичних віршів. Це були перші в Галичині видання такого характеру [97, с. 19]. Того самого 1901 року стараннями Лева Джулинського вийшли друком серії листівок, «кореспонденційних карток», із текстами та нотами популярних українських пісень, а також ілюстраціями до них. До серії ввійшли «Многая літа», «Родимий краю» (муз. В. Матюка, сл. С. Мидловського), колискова «Ой спи, дитя», «Мир вам, браття» (муз. П. Любовича, сл. І. Гулашевича), пісні з опери М. Лисенка «Наталка Полтавка», підбірка народних пісень тощо. Тексти пісень були надруковані двояко — етимологічним і фонетичним правописом, який ставав дедалі поширенішим на теренах Галичини, що збільшило коло читачів означених видань [97, с. 19–20]. Подвижницька праця греко-католицького священика Лева Джулинського на видавничій ниві заслуговує на високу оцінку і щире повагу нащадків.

Дослідження культури українського народу, популяризація і збереження її для майбутніх поколінь завжди були важливими завданнями

галицьких громадсько-просвітницьких діячів. Тож у середині 90-х років XIX століття у Тернополі греко-католицький священник, парох села Довжанка Залозецького повіту о. Петро Білинський видає невелику за обсягом джерелознавчу працю «Тернопіль і його околиці» [98, 99], де викладає історію краю від часів Галицько-Волинського князівства. Це була окремо видрукована накладом «Тернопільського наукового гуртка» красназнавча розвідка, що раніше була опублікована у «Rochniku Kółka naukowego Ternopolskiego» за 1893 і 1895 роки [492]. Видання становить підбірку документальних матеріалів (давніх грамот, актів, відомостей про археологічні знахідки) до історії Тернополя та його найближчих околиць — сіл Біла, Бірки Великі, Буцнів, Городище, Івачів, Купчинці, Чернихів, Шляхтинці та інших. Особливу цінність мають записи місцевих легенд і переказів. Попри певні зауваги до мови (на його сторінках вжито велику кількість діалектизмів і варваризмів), видання дістало належну оцінку на сторінках «Записок Наукового Товариства ім. Шевченка» [303, с. 31–32].

Ще навчаючись у гімназії та семінарії, П. Білинський активно записував народні казки, перекази, легенди, бувальщини, приказки, пісні, які у різний час публікувалися у фольклорно-етнографічних збірках [249, с. 494]. Підсумовуючи роботу зі збирання матеріалів про традиційну культуру населення Галицького Поділля, 1896 року він власним коштом видає підбірку матеріалів «О уживаню парныхъ купелѣвъ у народовъ славянскихъ» [95]. Весь дохід від продажу видання призначався для тернопільської «Руської Бурси» — організації, яка опікувалася малозаможними гімназистами-українцями, насамперед вихідцями із сільської місцевості, надаючи їм житло, медичну опіку та займаючись релігійним, культурним і національно-патріотичним вихованням молоді [260, с. 40–41].

Серед українських друків Тернопільщини є і власні літературно-художні твори греко-католицьких священників краю [207–209], окремими

виданнями виходять також їхні проповіді та тлумачення Святого Письма [160].

На особливу увагу заслуговує видавнича діяльність отця Йосипа Застирця, який у 1910 році коштом «Інституту жіночого імені княгині Ярославни» вперше в Україні перевидав альманах «Русалка Дністрова». Утвердження національної самоідентичності українців Галичини в останній чверті ХІХ століття спричинило до пошуку в національній історії власних героїв, які не лише би слугували прикладом для сучасників, а й доводили б неперервність національного історичного поступу, передусім духовного. Для такої ролі якнайкраще підходив один із подвижників «Руської трійці» — Маркіян Шашкевич. Він «був найкращим кандидатом на статус пророка галицьких українофілів, бо... символізував незаплямованість орієнтації на ідеал Соборної України...» [456, с. 30]. Національним символом, пророком Шашкевича робили походження, життя, віддане служінню народові, а також рання смерть у злиднях у віці тридцяти трьох років. Усе це привело до того, що на межі століть Маркіян Шашкевич став культовою особистістю, національним символом. Зрозуміло, що за таких умов значно зросло зацікавлення до його культурної спадщини, у тому числі й до найвагомішого спадку «Руської трійці» — альманаху «Русалка Дністрова».

Звернення о. Йосипа Застирця до культурної спадщини «Руської трійці» не було випадковим — він народився у сім'ї, де глибоко шанували і підтримували традиції національного відродження. Це було зумовлено й тим, що сім'я перебувала в родинних і дружніх стосунках із діячами «Руської трійці». Дід Йосипа Застирця, Василь, дружив з о. Семеном Плешкевичем, членом «Руської трійці», а бабуся по матері Анна походила з родини Супранівських, що були близькими родичами одного із засновників «Руської трійці» — Якова Головацького. Вона часто бувала в родинному селі Головацьких Чепелі, де зустрічалася з Маркіяном

Шашкевичем. Спогадами про зустрічі із цими визначними діячами вона ділилася з онуком [198, с. 2; 287, с. 143; 288, с. 371]. Очевидно, що шанобливе ставлення, яке завжди панувало в родині до діячів «Руської трійці», зумовило наукові зацікавлення Йосипа Застирця, визначило його громадсько-політичні орієнтири, а за зразок служіння народові він узяв Маркіяна Шашкевича [287, с. 144].

Ще працюючи на посаді катехита та викладача Бережанської гімназії, Йосип Застирець розкриває маловідомі сторінки життя Маркіяна Шашкевича і згодом публікує результати своїх розвідок у «Ділі» [196, с. 4]. Тож не дивно, що напередодні підготовки до святкування сотої річниці від дня народження «першого будителя галицької Руси», поряд з іншими ідеями із вшанування як Маркіяна Шашкевича, так і решти діячів «Руської трійці» він вирішує перевидати в Україні альманах «Русалка Дністрова».

Думка перевидати альманах зародилася ще в середині 90-х років XIX століття, коли Йосип Застирець гостював у о. Данила Танякевича, знаного на той час громадського діяча Галичини. Підтримавши пропозицію Й. Застирця спорудити в рідному селі Шашкевича Підліссі пам'ятник поетові і перевезти туди його останки, о. Данило Танякевич запропонував: «А ви зладьте друге видання «Русалки»!» [198, с. 3].

У ході підготовки до відзначення столітнього ювілею від дня народження поета, що широко відзначався в Галичині, Йосип Застирець вирішує перевидати «Русалку». Цей альманах мав стати найкращим пам'ятником поетові, бо тисячний наклад першого видання «Русалки Дністрової», надрукований у Будимській друкарні Пештського університету, практично не дійшов до читача з огляду на заборону цензури. Понад десять років Галицька губернська управа тримала «Русалку Дністрову» під арештом і лише на початку серпня 1849 року повернула Якову Головацькому 600 примірників [357, с. 275]. На той час видання не знайшло свого читача і, за словами самого Головацького, «зі

спроданої книжки (Русалки) дістали они «навіть» 18 зол. р. [золотих рейнських]» [356, с. 6].

Однак Йосип Застирець не наважується одноосібно виступити видавцем такої визначної пам'ятки [198, с. 3]. Він залучає до видання «Русалки Дністрової» жіноче культурно-освітнє і видавниче товариство «Інститут жіночий імені княгині Ярославни», засноване в Тернополі в 1908 році. Це товариство ставило за мету «помагати жіночій молоді в осягненні морального і фізичного виховання, духовного та практичного образования» [104, с. 245]. Співзасновником і першим головою вказаного Товариства і був Йосип Застирець [69, арк. 102].

Кошти з добровільних пожертв членів товариства та з різноманітних заходів, які він організував, ішли на виконання статутних завдань, у тому числі й на видання класиків української літератури [65, арк. 102]. Так, було задумано видати «Ювілейну бібліотеку», де «в передодню столітніх роковин уродження героїв нашого письменства Маркіяна, Тараса, Куліша і пр.» друкувати їхні твори [356, с. 5]. Саме «Русалка Дністрова» мала розпочати цю справу, бо, на думку укладача, саме вона «з молодшим від неї «Кобзарем» відбилась голосним, душу українсько-руського народу до глибини зворушуючи гомоном, що несесь «від Карпат до Дону» [356, с. 3].

Тож не дивно, що у примітці до передмови перевидання він висловлює щиру подяку «виділовим Др. Я. Грушкевичові, лікареві і містоголові тов., совітникові суда Дмоховському, оо. катехитам П. Патрилові і Ал. Корінцеві, пані Марії Солтисовій і п. Л. Зубрицькому, котрі були ласкаві ухвалити виданє «Русалки Дністрової» [356, с. 3].

Перевидання «Русалки Дністрової» побачило світ 10 грудня 1909 року, хоча на титулі стоїть дата «1910 рік». Надруковане воно було у «Друкарні Подільській» Йосипа Степка, яка на той час була однією з двох активно функціонуючих друкарень Тернополя. Друк, брошурування та

палітурні роботи були сплачені коштом «Інституту жіночого імені княгині Ярославни» у розмірі 346 Кор. [356, с. 92].

Видання має обсяг 118 сторінок (95 сторінок — власне перевиданий текст «Русалки Дністрової» та 23 сторінки — передмова та деякі зауваги власне Йосипа Застирця). Наклад видання був символічним (1000 примірників) — аналогічним був наклад «Русалки Дністрової» в 1837 році.

Опустивши відбитку грамоти пана старости Ленка Завдичовського, яка містилась в оригінальному виданні «Русалки Дністрової», Йосип Застирець вміщує натомість портрет Маркіяна Шашкевича та його автографи, що зберігалися в архіві бібліотеки Народного дому у Львові. Їх виготовив відомий львівський художник-літограф, керівник літографічного підприємства у Львові Андрій Андрейчин [357, с. 509].

Після передмови Йосип Застирець подає власну статтю, де вміщує маловідомі факти з життя Маркіяна Шашкевича. Не можна цілком погодитися із зауваженнями з цього приводу академіка М. Возняка про недоречність такої інформації: «Свої власні звістки повинен був видавець дати до якої-будь щоденної газети» [125, с. 8]. Як зазначає і сам рецензент, видання це призначене для широких верств [124, с. 218], воно не є академічним, а радше пропагандистським, освітнім, тож декілька маловідомих «цікавинок» з життя тогочасного ідеалу молоді мали на меті підвищити читацьке зацікавлення.

У передмові до видання укладач наголошує, що «Русалку Дністрову» передруковує з першого видання без зміни правопису. Однак, як справедливо зазначає М. Возняк, «одні похибки полишив, а деякі посправляв, інші сам поробив, так що текст у багатьох місцях став неясним і незрозумілим» [124, с. 218]. Заради справедливості зазначимо лише, що перевидання 1910 року було першим виданням в Україні, а глибокий текстологічний аналіз «Русалки Дністрової» був зроблений значно пізніше власне М. Возняком та іншими науковцями. Водночас навіть значно

пізніші перевидання (1950 та 1972 років), укладені під егідою Інституту літератури імені Т. Шевченка АН УРСР за редакцією академіка О. І. Білецького, грішать значною кількістю помилок [114, с. 90—92].

Неоднозначним було сприйняття «Русалки Дністрової» тогочасним науковим співтовариством. Як уже зазначалось, академік М. Возняк публікує нищівну рецензію спершу в «Неділі», а згодом на сторінках Записок НТШ. Він критикує Йосипа Застирця за структуру видання (вміщення розширеної передмови, штрихів до біографії М. Шашкевича), а головне — за численні друкарські похибки. «Кілька кепсько склесних напушистих і темних фраз в передмові не покривають недочет видання», — таким був присуд рецензента.

Зовсім протилежним є відгук на вихід у світ першого перевидання «Русалки Дністрової» знаного дослідника творчості «Руської трійці» академіка Василя Щурата. Він акцентував увагу на актуальності перевидання: «Для студій над «Русалкою Дністровою» нове видання якраз тепер дуже добре надається. І не лише для студій, але й для всіх, що бажали б пізнати інтересний зміст книжки, нове видання стане в пригоді» [469, с. 30], зазначивши, що недоліки видання — це «дрібна недочета», яка зовсім не зменшує його цінності. Значний інтерес у Василя Щурата викликали також замітки про Маркіяна Шашкевича, вміщені у видання Йосипом Застирцем [472, с. 30].

Перше перевидання «Русалки Дністрової» було помічене й за межами Галичини. Так, в «Известиях отделения русского языка и словесности» Російської академії наук надруковано відгук професора Казанського університету Н. Перовського, який, зокрема, зазначає, що попри відсутність історико-літературної передмови про долю «Русалки Дністрової» та характеристику її значення, «разбираемое издание может быть признано полезным, так как за очень скромную цену дает возможность ознакомиться с редкой книгой, сыгравшей очень крупную роль в истории...» [357, с. 340].

На жаль, перше перевидання «Русалки Дністрової» не знайшло значного поширення на теренах Галичини. «В нещасну годину вродилася ти Русалко», міг я за поетом сказати, бо і друге видання не багато розійшлося, а решту спалили мадяри чи німці в 1914 році в печі української гімназії в Тернополі, де цей наклад був зложений», — із жалем писав у 1927 році на сторінках «Нової зорі» Йосип Застирець [198, с. 3]. Нині легше відшукати «Русалку Дністрову» 1837 року, аніж її перше перевидання в Україні 1910 року: відсутнє воно не лише в музеях та архівах Тернополя, а й навіть у Львівському музеї «Русалки Дністрової». Нам відомо про долю двох примірників цього унікального видання: один із них зберігається у відділі «Рідкісної книги» ЛННБУ імені Василя Стефаника, другий — у садибі-музеї академіка Володимира Гнатюка в селі Велеснів Тернопільської області [450, с. 3].

У житті Йосипа Застирця видання «Русалки Дністрової» було знаковою подією, тож не дивно, що у своїх автобіографіях він неодмінно вказував, що «видав вдруге «Русалку Дністрову» 1910 р.» [70, арк. 2].

Бджільництво — одна з важливих галузей сільськогосподарського виробництва у Галицькому Поділлі. Крім того, це був чи не єдиний вид господарської діяльності, якою могли займатися священики в той час. Одним із них був отець Василь Пилипчук. Досягши вагомих результатів у пасічництві та вважаючи просвітницьку роботу із впровадження прогресивних методів господарювання невід'ємною частиною душпастирської діяльності, на основі власного досвіду в розведенні та утриманні бджіл, він видає один з перших у краї практичних підручників з пасічництва [328], а вже наступного року за його редакцією в Тернополі починає виходити часопис «Український Пасічник» — орган крайового Товариства українських пасічників у Тернополі [423], який поширювався далеко за межами краю. На сторінках часопису публікували не лише практичні поради і рекомендації, а й історичні розвідки з історії

бджільництва в Україні та світі, дописи про поточні справи у Товаристві. Початок Першої світової війни призупинив діяльність часопису, який був одним із перших періодичних видань краю, присвячених господарським питанням [186, с. 81], та вже у повоєнний період він відродився у Львові, де з 1927 року почало виходити аналогічне видання [427].

Греко-католицьке духівництво, що відіграло помітну роль у національно-патріотичному та культурно-історичному відродженні краю на межі XIX і XX століть, долучилося і до видавничої справи на Тернопіллі, залишивши по собі друковані твори, які донині не лише є прикладом продуманої редакційно-видавничої підготовки, а й мали помітний вплив на тогочасне суспільне життя краю й усїєї Галичини.

2.5. «Руська історична бібліотека» — перше наукове історіографічне видання Галичини українською мовою

Початком видавничої справи у Тернополі можна вважати заснування Олександром Барвінським у 1886 році серії «Руська історична бібліотека» (тут вийшло друком перших 15 томів). Потреба в такому виданні була зумовлена також необхідністю науково обґрунтувати тезу про єдність історичного процесу в Галичині та Наддніпрянщині, тому «публікація серйозних історичних праць повинна б на практиці довести соборність усіх розділених кордонами українських земель і продемонструвати наявність окремого від росіян історичного досвіду» [459, с. 32].

Щоб краще осмислити значення цієї серії для становлення вітчизняної видавничої справи в царині історіографії, коротко зупинимося на стані української громадянської свідомості загалом та історичної науки останньої третини XIX століття зокрема. За словами Івана Франка, суспільна ситуація в тогочасній Галичині характеризувалася внутрішніми непорозуміннями і сварками між партіями, загальним звуженням розумового горизонту і

постійним роздратуванням, підтримуваним безплідною, але завзятою газетною полемікою [437, с. 44]. Окрім того, на той час ще не було вироблено єдиної концепції національної історії, що насамперед було спричинено конфронтацією русофільського та українофільського спрямувань галицьких істориків. У Галичині 60–80-х років XIX ст. москвофільство виступало як клерикально-поміщицька течія, зорієнтована на російське самодержавство, що заперечувала існування української нації, ідентифікуючи себе з росіянами. У публіцистиці москвофіли послуговувалися «язичієм» — сумішшю російської, польської, української та церковнослов'янської мов [365, с. 200–201]. Історики-народовці дотримувались української орієнтації, однак їхній інтелектуальний потенціал на той час був доволі слабким (більшість із них були студентами). На руку москвофілам було й те, що всю історію України писали наддніпрянські діячі російською (спочатку за відсутності української літературної мови, згодом через її заборону) [458, с. 140–141].

Ситуація, що склалася, спонукала Олександра Барвінського, історика за освітою та видатного організатора українського громадського життя, видати серію історичних праць. В автобіографічних «Споминах з мого життя» він так пояснює ідею створення «Руської історичної бібліотеки»: «Я впевнився, що нашій освіченій верстві суспільності потреба поглиблення її народної свідомости, а се можна би досягнути з підмогою основного пізнання нашої минувшини... Тим-то задумав я розпочати видавництво «Руської історичної бібліотеки», в котрій передовсім мали бути поміщені систематично зложені історичні розвідки від почину Руси аж до найновіших часів в перекладах з московського і польського язика... Видавництво се мало основним знанем нашої минувшини розбудити і утвердити ясну народну свідомість посеред освіченої верстви руської суспільности і напоїти руські серця щирим справдешним народолобством» [81, с. 332, 366].

Не наважившись одноосібно укладати «Руську історичну бібліотеку», у 1885 році О. Барвінський відвідує Київ з метою «уложенія програми для «Руської історичної бібліотеки» і приєднання українських письменників для перекладів призначених для неї історичних творів» [81, с. 368] За порадою О. Кониського, одного зі знаних діячів «Старої Громади», він звертається зі своїм задумом — започаткувати в Галичині видавництво для випуску історичних праць українською мовою — до Володимира Антоновича і знаходить підтримку видатного історика. Разом вони укладають програму майбутньої серії, яку схвалили також Олександр Кониський, Василь Вовк-Карачевський та Павло Житецький [81, с. 367].

Проект передбачав публікацію монографій провідних істориків насамперед Наддніпрянської України. Було вирішено видати праці В. Антоновича, М. Дашкевича, Д. Іловайського, М. Костомарова, С. Качали, М. Смирнова, І. Шараневича. Тематика запланованих до друку книг мала бути зорієнтована на висвітлення більш-менш цілісної картини українського історичного процесу.

Окрім укладання змісту серії, відвідини О. Барвінським Києва мали ще одну мету: знайти серед наддніпрянців учених, готових узятися за переклад згаданих творів українською мовою. До такої праці зголосилися Олександр Кониський, Василь Вовк-Карачевський, які згодом залучили до співпраці одесита Михайла Комарова. З галичан до перекладацької справи взялися о. Микола Михайлович та брат Олександра Барвінського — Осип [81, с. 367].

Ще одна проблема, яка постала перед видавцем та перекладачами, — це відсутність української історичної термінології. «Українські історики, звичайно, видавали свої твори московською мовою. Тут, отже, треба було витворити літературний язик науковий, історичну словню... Треба було також усталити вислів щодо назви нашого народу й краю в супротивности до Московщини і за порадою Антоновича прийнято прикметник

українсько-руський в супротивности до *великоруського*, а іменник *Україна-Русь* в супротивности до Московщини» (курсив автора. — *Т. Р.*) [81, с. 368]. Видання академічної серії історичних українськомовних розвідок спростувало твердження москвофілів про непридатність «малоруської» мови до наукового вжитку. За словами І. Огієнка, саме «Руська історична бібліотека» «помітно спричинилася до розвою нашої наукової мови» [307, с. 168].

О. Барвінський, людина надзвичайно працездатна та цілеспрямована, відразу ж узявся до роботи. Повернувшись до Тернополя, він оголосив про передплату на майбутню серію в часописах [358], а згодом і окремими відозвами [77]. Так, уже в січневому числі «Діла» за 1886 рік у рубриці «Наука, штука, література» було вміщено інформацію про те, що вийшов перший том «Руської історичної бібліотеки» за редакцією Олександра Барвінського, що містить «Коротку історію Руси» С. Качали, подано анотацію зазначеного видання, вказано його передплатну ціну. У замітці також було проанонсовано другий том, який мав побачити світ у лютому 1886 року, зі зверненням до читачів, що пропоноване видання має «знаходитися в кожній хаті руській!» [358]. Водночас у другому числі літературно-наукового часопису «Зоря» за 1886 рік вміщено схвальний відгук Івана Франка на перший том «Руської історичної бібліотеки», у якому він зазначав, що оцінити роботу професора Олександра Барвінського зможе лише той, хто «з витривалістю та посвятою займався в Галичині науковими виданнями за кошти з приватних фондів» [433].

У лютому 1886 року у «Ділі» з'являється «Запрошення до передплати» на III і VI томи «Руської історичної бібліотеки», у якому зазначено короткий зміст вказаних праць, їхню вартість, а також місця, де можна передплатити анонсовані томи, а також придбати ті, що вже вийшли друком. Зокрема, передплатити та придбати видання «Руської історичної бібліотеки» можна було «в книгарні Сайфарта і Чайковського у Львові,

книгарні Ставропігійській і всіх значних книгарнях у провінції, через редакцію «Діла», канцелярію «Просвіти» та у видавця» [194].

Водночас особисте знайомство з власником тернопільської друкарні Осипом Павловським дозволило Олександрові Барвінському розпочати друк у кредит і «вже протягом 1886 р. напечатати в 1000 примірниках п'ять томів «Руської історичної бібліотеки», котрих наклад стояв 1600 з. р. [золотих рейнських] (3200 К [крон])» [76, с. 371]. Вартість паперу, друку і обкладинки I-го тому становила 260,75 золотих рейнських, II-го тому — 350,50 з. р., III-го тому — 337,75 з. р., IV-го тому — 373,50 з. р., V-го тому — 296,75 з. р. [50, арк. 9]. Повністю розрахуватися з друкарнею за ці видання О. Барвінський зміг лише в лютому 1888 року [48, арк. 5].

У перших п'яти томах «Руської історичної бібліотеки» було вміщено історичні розвідки від найдавніших часів аж до доби Галицько-Волинського князівства. До першого тому ввійшла «Коротка історія Русі» С. Качали в перекладі о. Миколи Михайлевича [233]. До другого тому «Історичні монографії Миколи Костомарова, т. 1» увійшли три праці: «Дві руські народності» (переклад О. Кониського), «Думки про федеративні заснови на стародавній Русі» (переклад О. Кониського), «Нариси народної українсько-руської історії» (переклад В. Вовка-Карачевського і М. Комарова) [244]. До третього і четвертого томів «Княжий період України-Руси до смерті Володимира Мономаха» [216] і «Княжий період України-Руси до князювання Данила Галицького» [217] ввійшли вибрані розділи «Разысканій о начале Руси» та «Исторіи Россіи» Д. Іловайського (переклад В. Карачевського). П'ятий том «Монографії до історії Галицької Русі» містив три окремі праці: «Доля Галицької Русі до злучення її з Польщею» М. Смирнова (переклад О. Кониського), «Галицький князь Данило» М. Дашкевича (переклад В. Карачевського) і «Огляд внутрішніх відносин Галицької Русі» д-ра І. Шараневича (переклад з польського о. Осипа Барвінського) [369].

У 1887 році в друкарні Осипа Павловського побачив світ наступний, шостий, том «Історія Великого князівства Литовського» В. Антоновича з доповненнями Д. Іловайського «Від смерті великого князя Ольгерда до упадку удельної системи в Литві» (переклад В. Вовка-Карачевського) [76].

Іван Франко, аналізуючи згадані томи, зазначає, що попри труднощі з добором праць, які ввійшли до «Руської історичної бібліотеки», суперечності між окремими монографіями (особливо різних авторів), нерівності у висвітленні матеріалу, особливо коли були відсутні окремі монографії, все ж «обраний шлях був поки що єдино можливий» [436, с. 563]. М. Павлик у листі до О. Барвінського зазначав, що «видавництво (Руської історичної бібліотеки — *T. P.*), по-моєму, багатоцінне для розвитку народности» [71, арк. 1].

Заплановані сьомий і восьмий томи мали вміщувати наукові розвідки В. Антоновича про початки козаччини, але той не встиг їх вчасно завершити, тож вони вийшли друком із запізненням уже у Львові [251–254].

У наступних томах «Руської історичної бібліотеки» (IX—XIV), надрукованих у Тернополі, вийшли у світ переклади монографій М. Костомарова, що висвітлювали період доби Козаччини [245–250].

Усі томи мали однакове художньо-технічне вирішення, містили видавничу передмову, де було зазначено мету видання серії, зміст томів, які вже вийшли друком чи лише заплановані до випуску у світ, подяки читачів, вартість окремих томів тощо, примітки перекладачів та покажчики (географічних назв і власних імен). У додатку до дванадцятого тому було опубліковано збірку народних дум та інших фольклорних творів, що стосуються доби Козаччини [248, с. 85–141], а також чималу бібліографію джерел [248, с. 143–150]. У передмові до XIII тому, датованій вереснем 1889 року, О. Барвінський висловлює «прилюдну подяку Високому Сеймови» за грошову допомогу, надану у 1888 році на видання «Руської історичної бібліотеки» в сумі 500 з. р. [249, с. 3].

Вартість паперу, друку і обкладинки ІХ-го тому становила 290,75 з. р., Х-го тому — 290,75 з. р., ХІ-го тому — 302,75 з. р., ХІІ-го тому — 288 з. р., ХІІІ-го тому — 357 з. р., ХІV-го тому — 233,25 з. р. [50, арк. 9].

У 1888 році Олександр Барвінський переїжджає до Львова, та видання «Руської історичної бібліотеки» продовжує виходити в Тернополі (до 1892 р). Лише у 1894 році «Бібліотеку» перенесено з Тернополя до Львова і продовжено Науковим товариством імені Шевченка (з 1894 по 1904 роки). Загалом побачили світ двадцять чотири томи, з яких І—VI і ІХ—XVIII редагував сам О. Барвінський.

Попри те, видання «Руської історичної бібліотеки» не були розраховані на масового читача [285, с. 80], записи у касовій книжці видавництва [47] свідчать, що книжки серії розповсюджувалися серед найширшого кола читачів: її передплатниками були селяни, гімназисти і семінаристи, священники, вчителі та гімназійні професори, адвокати, судові ад'юнкти не лише в Галичині, а й у Відні, Празі, Кракові, Києві, Перемишлі, Чернівцях [47; 49; 51]. В окремих випадках, як наприклад, товариству «Академічна Громада» у Кракові, яке не мало коштів на придбання «цінного видавництва «Історична бібліотека» [52, арк. 3], видавець надсилав примірники безкоштовно [52, арк. 4].

Зрозуміло, що видання такого масштабу неодмінно мало б збудити жваву полеміку серед сучасників. Специфіка рецепції «Руської історичної бібліотеки» інтелектуальною елітою і в Галичині, і за її межами, є надзвичайно цікавою і сповненою драматизму. Зупинимося на ній докладніше, оскільки вона передає характер історичної самосвідомості освічених галичан останньої третини ХІХ століття.

Перша дискусія навколо «Руської історичної бібліотеки» спалахнула одразу після виходу у світ першого тому. З польського боку також почулися звинувачення на адресу видавця в розпалі міжнаціональної ворожнечі, спричинені друком «Короткої історії Руси» о. С. Качали. Це

змусило і автора, і видавця до відповіді через пресу. Оскільки краківський часопис «Przegląd Polski» не помістив відповіді на надруковану в ньому критичну статтю професора А. Левицького [81, с. 372], то О. Барвінський і С. Качала змушені були опублікувати їх у газеті «Діло». У своїх статтях вони довели безпредметність критики з боку польського історика [82, 234].

Для поживлення передплати та успішного продажу вже надрукованих томів (у 1886 році у друкарні Й. Павловського було надруковано п'ять томів «Бібліотеки»), Олександр Барвінський із початку 1887 року продовжує активно рекламувати своє видання у пресі, передусім на сторінках «Діла». Так, у першому числі «Діла» за 1887 рік розміщено рекламний блок, де проанонсовано чергові томи «Руської історичної бібліотеки», вказано передплатну ціну на них, а також зазначено можливі шляхи одержання передплачених видань. Аналогічні рекламні оголошення друкують і в наступних числах часопису [164]. Водночас у рубриці «Наука, штука, література» з'являється розгорнутий критичний аналіз п'ятого тому, у якому вміщено три монографічні розвідки М. Смирнова, М. Дашкевича та І. Шараневича, присвячені історії Галицької Русі, «тим самим предмет тих розвідок стає саме для галичан більш цікавим» [165]. Виклавши короткий зміст кожної з монографій, автор критичної статті доходить висновку, що розглянутий у томі «предмет дуже займаючий і потрібний для розуміння долі Галицької Русі у подальших віках... Всі три монографії доповнюють одна одну і можемо їх нашим читачам порекомендувати» [165].

Майже одночасно (у числах тридцять дев'ять «Діла» та чотири «Зорі» за 1887 рік Олександр Барвінський вміщує статті «Одъ видавництва Рускои Историчной Библиотеки»), де зазначає мету видавництва: «Подати... руську бувальщину, зображену в монографіях найзнатніших істориків, основаних на найновіших дослідях» [78] і висловлює щире занепокоєння його подальшою долею, бо «число передплатників таке мале,

що ледь в половину покривають кошти накладу» [129]. Видавець запрошує усіх українських патріотів підтримати видання серії шляхом передплати. «Чи так равнодушно мала б бути для нас наша минувшість? Чи можемо зігритися щирим патріотизмом полюбити наш край і народ, не пізнавши його історії? Чи не в тій несвідомості історичній треба шукати причини, що при наших народницьких неудахах опускаємо руки? Тільки ясна національна свідомість, що ґрунтується на знанні нашої історії, може роз'яснити нам дорогу до цілі наших народних змагань» [129]. Далі О. Барвінський подає план випуску наступних томів «Бібліотеки», зокрема «Богдана Хмельницького» М. Костомарова, зазначаючи, що це видання потрібне кожному національно-свідомому українцеві [129].

У числі десять «Зорі» за 1887 рік Я. Кониський вміщує наукову оповістку, де, зокрема, зазначає: «Історична бібліотека Олександра Барвінського... повинна бути в хаті кожного освіченого русина на рівні з Євангелієм. Як євангеліє дає нам світ і виховання моральне, так само Історична Бібліотека дає нам світ і виховання національної свідомості і патріотизму» [242]. Він схвально відгукується про VI том «Бібліотеки», де вміщено «Історію Великого князівства Литовського» В. Антоновича з доповненнями Д. Іловайського «Від смерті великого князя Ольгерда до упадку удельної системи в Литві» (переклад В. Вовка-Карачевського).

Однак уже в числі 13/14 за 1887 рік «Зоря» подає рецензію на VI том «Руської історичної бібліотеки», де стверджується, що зазначена праця «містить уступи, що супротивляються цілям русько-української історіографії» [225]. Критичні зауваження О. Калитовський висловив і стосовно мови перекладу: «Переклад не підходить також під смак галицької публіки... Кожна поважна наукова праця може містити вирази абстрактні, а перекладач старався перекласти їх цілими реченнями. Тим то вийшов смисл несмачний, розлізлий. Багато місць, де годі доглувати

змісту». Зрештою, рецензент сумнівається, чи досягне видавець загалом поставленої мети [225].

На сторінках «Зорі» і «Діла» розгорнулася полеміка між О. Барвінським і О. Калитовським щодо цінності та доцільності видання «Руської історичної бібліотеки» [79, 83, 224, 225].

О. Барвінський дуже боляче сприйняв критику і на сторінках «Діла» виступив зі спростуванням усіх зауважень, висловлених у рецензії О. Калитовського. Він не погодився з жодним з них, насамперед із тими, що стосуються змісту аналізованого видання. Наводячи як приклад позитивні відгуки на працю Д. Іловайського знаних істориків — професора В. Антоновича та доктора А. Левицького, О. Барвінський вбачає в публікації О. Калитовського провокацію з боку певного невеликого гуртка, що «хотіли би бути архіопагами в усіх справах і мати на це монополію» [79]. «Робити на таких засадах закид у тенденційності видавництву, опертому на ясній програмі, укладеній з допомогою відомих у нас істориків не личить з поваги до д-ра Калитовського. Це можна було лишити «Народному Проломові» (москвофільське видання, що піддало різкій критиці сам факт підготовки до друку «Руської історичної бібліотеки» — *T. P.*), котрий також назвав «Руську історичну бібліотеку тенденційним видавництвом» [79].

Не сприймає О. Барвінський критичних зауважень і щодо мови перекладу монографій, які ввійшли до «Бібліотеки». Він зазначає, що перекладачі свідомо відмовляються від «тяжелоученого стилю» слідом за провідними німецькими вченими. Зважаючи на відсутність наукової української термінології, перекладачі намагалися зробити виклад зрозумілим пересічним читачам «Бібліотеки», серед яких є «селянин і народний учитель і ніхто не скаржився, що не може зрозуміти змісту» [79].

Уже за два тижні на сторінках «Діла» О. Калитовський надрукував відповідь на публікацію О. Барвінського, де зазначив, що «не мав ...

лукавої гадки підкопати видавництво», а навпаки, «бодай скромною мірою долучитись до того, щоб видавництво стало придатнішим... Моя оцінка є виразом жалю, що так багато заходу, коштів і праці змарнувалося без видимого пожитку для видавця і народного діла» [224]. Разом з тим, О. Калитовський наполягав на своїй оцінці перекладу, зазначаючи, що він «розпинався на муки, коли з обов'язку читав VI том» [224].

Восени 1887 року О. Барвінський ще раз повертається до рецензії О. Калитовського. На сторінках «Діла» він слушно зазначає, що всі закиди про тенденційність видавництва, непридатність його плану є бездоказовими. «Хіба ж історію треба починати до односин, або хіба ж історія чи тут, чи там відрізняється?» [83]. Щодо перекладу, то О. Барвінський зазначає: «Мої перекладачі... мають стільки логіки і інтелегентності, щоб зробити переклад народною мовою, котрої треба людям» [83]. Наприкінці він робить висновок: мета д-ра Калитовського — «дискредитувати видавництво» [83].

У 1888 році на сторінках «Зорі» з'явилася ще одна рецензія на «Руську історичну бібліотеку», цього разу на IX та X томи, де було надруковано історичну монографію «Богдан Хмельницький» М. Костомарова у перекладі О. Кониського і М. Комарова. Її автор, А. Борковський, загалом позитивно оцінив мову перекладів, зазначивши, що «обидва... томи читаються, особливо в частинах оповідаючих, однаково любо, як оповідання Нечуя чи Пчілки» [105]. Водночас рецензент вказує і на окремі недоліки: «не завжди добре підібрано руський відповідник російського слова», побудова речення, не притаманна українській мові, велика кількість росіянізмів, і разом з тим «переклади... суть аж надто «галицькі». «Коли в них (перекладах — *Т. Р.*) є що несмачного, то певно не «українщина», а якраз... хиби галицькі» [105].

Літературні оповістки, рецензії, реклама на сторінках наймасовіших та найшанованіших українськомовних видань Галичини дали змогу

ознайомити найширше коло читачів з виданням такої потрібної Україні історіографічної серії. Водночас полеміка довкола «Руської історичної бібліотеки» на сторінках «Діла» і «Зорі» не сприяла розповсюдженню видань серії серед читачів, тому запланована як щодвомісячник обсягом 10—15 аркушів [433], «Руська історична бібліотека» виходить спершу регулярно (за перший рік побачило світ п'ять томів серії), але згодом, зважаючи на фінансові труднощі, обмежує кількість томів до одног—двох на рік. Невелика, майже символічна, ціна на окремі томи (від 1 зл. 20 кр. до 2 зл.) [47] не могла покрити витрат на видання. Незважаючи на оголошену передплату, пожертви окремих осіб (зокрема, о. С. Качали і В. Федоровича по 100 з. р. [81, с. 371]), позички Товариства «Просвіта» [47, арк. 1, 3], коштів на видання серії не вистачало. Видавництво стає щоразу збитковішим. У листі до М. Драгоманова, який схвально поставився до видання «Руської історичної бібліотеки», О. Барвінський скаржився на збитковість видавництва: «Розпочав, та гидко кидати, а тим приняв собі тяжку колоду до ніг. До кожного тому мушу доложити 100—150 гульденів і так виплачувати мушу з своєї плати, та кривдити своїх дітей» [71, арк. 36]. У листі від 16 серпня 1888 року до письменника В. Охримовича, одного з розповсюджувачів видань серії, О. Барвінський зазначає: «Історична Бібліотека» не перестала виходити, але вельми тяжко мені и с кривдою дітей веду дальше виданє. Мої продавці, що обіцяли перед вакаціями до 100 р. прислати, завинили мені, а їх міні треба тепер, як дощу в посуху господареви» [63, арк. 6 зв.]. До розповсюдження видання долучилися і деякі громадські діячі Галичини, зокрема В. Охримович та О. Колесса, а згодом було створено мережу розповсюдження примірників [140, с. 208].

Таким чином, ми бачимо, з якими труднощами було пов'язано видання перших наукових монографій у Тернополі. Перешкоди у видавничому процесі та полеміка, якою супроводжувалася поява «Руської історичної бібліотеки», віддзеркалювали ту інтелектуальну та суспільно-

політичну ситуацію, що склалася в Галичині в останній третині XIX століття. На той час формування національно-історичної самоідентифікації українців була справою окремих подвижників, серед яких чільне місце посідав Олександр Барвінський.

Виданням «Руської історичної бібліотеки» Олександр Барвінський зробив значний внесок у розвиток історіографії в Галичині. Саме «Руська історична бібліотека» започаткувала друк наукової фахової літератури українською мовою, що мало важливе значення для утвердження української національної ідентичності. Завдяки О. Барвінському галицький читач мав змогу ознайомитися з найновішими творами українських наддніпрянських істориків. Видання «Руської історичної бібліотеки» зробило перший крок на шляху формування української наукової термінології, у такий спосіб спростувавши твердження про непридатність української мови до наукового вжитку.

Висновки до розділу 2

Зародження і становлення видавничої справи на Тернопільщині у 1886—1914 роках визначається цілою низкою громадсько-політичних та соціокультурних чинників у тогочасній Галичині, яка на той час була східною околицею Австро-Угорської імперії: зростання національної самосвідомості та формування у зв'язку з цим української національної еліти, творення широкої мережі громадських, освітніх, культурних та господарських інституцій.

Українське книго- та пресодрукування постало на Тернопіллі майже одночасно: на початку 1886 року з'явився перший часопис українською мовою «Одноднѣвка Бережанська» та вийшов перший том «Руської історичної бібліотеки», яка започаткувала друк наукової фахової літератури українською мовою, що мало важливе значення для

утвердження української національної ідентичності. Завдяки О. Барвінському галицький читач мав змогу ознайомитися з найновішими творами українських наддніпрянських істориків. Видання «Руської історичної бібліотеки» зробило перший крок на шляху формування української наукової термінології, у такий спосіб спростувавши твердження про непридатність української мови до наукового вжитку.

У період австро-угорського панування на Тернопіллі видавали 24 часописи. Найбільше їх виходило в Бережанах (дванадцять назв) та в Тернополі (дев'ять назв). Вирізняльною рисою тогочасної української періодики краю є велика кількість рукописних часописів учнівської (студентської) молоді та нетривалий період існування — зазвичай один-два роки. Показово, що виданням книжкової продукції часто займалися редакції часописів, ініціюючи друк власних «бібліотек» — серій видань, що були пов'язані з тематикою часописів («Посланник», «Молодіж»).

Протягом аналізованого періоду на Тернопіллі вийшло друком понад 200 українськомовних неперіодичних видань, з них найбільше в Тернополі — 89 назв творів друку, Почаєві — 62 назви, Бережанах — 31 назва. Наприкінці XIX століття на Тернопільщині сформувалося таким чином три видавничих центри: міста Тернопіль, Бережани, Почаїв.

Цільове призначення книжкових видань зумовлювали суспільні потреби та особливості читацької аудиторії того часу. Неперіодичні друки цього періоду позначені великою кількістю офіційних видань.

Із відкриттям у Тернополі української Цісарсько-Королівської гімназії імені Франца-Йосипа I (1898) помітна стійка тенденція до збільшення кількості видань від початку XX століття, оскільки щорічні звіти гімназії традиційно містили наукову розвідку одного з викладачів, яка пізніше виходила окремим виданням. Крім того, викладачі та учні гімназій Тернополя, долучаючись до видання українських періодичних та неперіодичних друків, формували інтелектуальний клімат Тернопілля.

Прикметно, що поява українських книг та періодики у цей період пов'язана передусім із видатними постатями, громадськими діячами, які були не лише авторами, а й засновниками, видавцями та редакторами друкованих видань. До становлення видавничої справи краю долучилися Олександр Барвінський, засновник та редактор «Руської історичної бібліотеки»; отець Лев Джулинський, редактор і видавець часописів «Посланникъ» та «Книжечки Миссійні»; отець Йосип Застирець, видавець першого перевидання «Русалки Дністрової» в Україні, народний вчитель Онуфрій Солтис, автор і видавець першого накладу «Буквар для науки неграмотних», найкращого підручника для курсів неграмотних, Михайло Юрків, автор і видавець першого українського підручника з есперанто; отець Василь Пилипчук, видавець популярного підручника з пасічництва та інші.

Особливе місце в історії видавничої справи краю належить «Руській історичній бібліотеці». Її виданням Олександр Барвінський започаткував становлення наукової фахової літератури українською мовою, що мало непересічне значення для утвердження української національної ідентичності та стало першим кроком на шляху формування української наукової термінології, у такий спосіб спростувавши твердження про непридатність української мови до наукового вжитку.

Водночас, починаючи з «оповісток» від видавництва «Руської історичної бібліотеки» (січень 1886 року), інформація про українські видання краю регулярно з'являлася на шпальтах галицької періодики («Літературно-науковий вістник», «Записки НТШ», «Діло», «Зоря», «Учитель» та інші).

РОЗДІЛ 3. ВИДАВНИЧА СПРАВА У КРАЇ МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ (1914–1939)

3.1. Загальна характеристика видавничої ситуації у краї

Видавнича справа на Тернопіллі у 1914–1939 роках розвивалась непросто. Часті зміни державного устрою, перебування у складі держав, уряди яких вороже ставилися до етнічного українського населення, позначилися і на інтенсивності, і на тематико-типологічному наповненні видавничого репертуару.

Одразу після захоплення Галичини російською армією були заборонені всі українські друки, крім того, було призначено воєнного цензора — помічника начальника тимчасового жандармського управління [34, арк. 1, 2, 33], власників друкарень, що діяли в краї, зобов'язали отримати дозволи на відновлення своєї діяльності [34, арк. 34, 34 зв., 36, 38, 39, 39 зв., 41–44, 46, 47]. Протягом 1915–1917 років на теренах краю не вийшло жодного українського видання.

Ситуація докорінно змінилася, коли в листопаді 1918 року було утворено Західноукраїнську Народну Республіку, уряд якої в листопаді-грудні 1918 року перебував у Тернополі [158, с. 117]. Цей час з усією впевненістю можна назвати періодом найбільшого злету періодики краю: протягом неповного року на Тернопільщині виходило 12 українських часописів (у Тернополі — шість, у Чорткові — два, у Кременці, Бережанах, Борщові, Збаражі — по одному). Українські періодичні видання з'явилися навіть там, де до них не було місцевої української преси (Борщів, Кременець, Збараж). Неперіодичні видання у той час не зафіксовані, і зрозуміло чому: буремні події того часу вимагали друкованих видань, які б найоперативніше реагували на суспільні події.

Значні зміни у культурно-політичному житті краю почалися з середини 1919 року, коли Польща окупувала Галичину. Політика Речі Посполитої ставила за мету інтегрувати Західну Україну до складу Польщі, а отже, позбавити українське населення краю національної самоідентифікації. Національна політика Польщі цього періоду — це послідовний наступ на права українського народу, значні обмеження у вживанні української мови в адміністративних установах, суді, школі, реформування останньої у двомовну з метою подальшої полонізації, недотримання інших положень конституції Польщі щодо права національних меншин на національно-культурну автономію. [278, с. 158, 159]. Почався свідомий наступ на організації та товариства національно-патріотичного спрямування, під заборону опинилися самі терміни «українець», «Україна» — замість них слід було вживати «русин» і «Малопольська» відповідно, зазнало значних утисків і українське пресовидання [172, с. 34; 452, с. 121]. Ціла низка декретів про пресу та указів, що стали особливо жорстокими після 1926 року, карали за найменші спроби правдиво висвітлювати події. Так, за подання неточної неправдивої інформації, перекручених повідомлень, які шкодитимуть інтересам держави чи призведуть до «публічної» тривоги, за подання фальсифікованих відомостей про діяльність державної влади чи її чільників, за публічну зневагу до державної влади покарання могло сягати від 300 до 10 тис. зол. [370, с. 282–283]. Це давало змогу владі конфісковувати не лише окремі числа часописів, а й цілі наклади видань, внаслідок чого значно погіршилась і без того складна ситуація. У результаті кількість та тривалість існування українських періодичних друків стали незначними, а умови існування видавництв — надзвичайно складними [186, с. 242; 282, с. 150–151].

Непрості польсько-українські взаємини значною мірою ускладнилися у 30-ті роки ХХ століття: у відповідь на зростання національної свідомості українців краю уряд Речі Посполитої здійснив

цілу низку каральних заходів, відомих як «пацифікація». Особливої жорстокості на Тернопіллі вони набувають у вересні–грудні 1930 року, коли у краї масово руйнують і закривають українські культурно-господарські товариства, фізичного насильства зазнають багато активістів та, зрештою, пересічних національно-свідомих українців [266, с. 162–166]. Така ситуація не могла не позначитися на видавничих процесах у краї. Нова хвиля переслідувань і утисків розпочинається стосовно української періодики та книговидання [10; 13; 26; 28; 29; 30; 31].

З початком польської окупації Тернопілля значною мірою втрачає свою вагу культурного осередку Галичини, оскільки «було замкнено кордон на Збручі, а торговельний та пасажирський рух зі сходом припинився. Тернопіль найшовся наче в глухому куті і залишився торговельним осередком для відносно невеликого простору. До першої світової війни залізничною лінією Підволочиська–Львів їздили поспішні поїзди з вагонами безпосередньої сполуки до Відня, Карльсбаду й французької Рів'єри. По війні цей рух завмер і заледве один поспішний поїзд на добу їздив між Тернополем і Львовом» [301, с. 77].

Характеристика видавничої діяльності краю не може бути повною, якщо оминати увагою національну та соціальну специфіку населення Тернопільщини. За офіційними статистичними даними, у 1921 році найчисельнішою групою населення Тернополя та Тернопільського повіту були українці (28,8 та 52,6 відсотків відповідно) [301, с. 73–74]. Частка польського населення становила в Тернополі 26,6 відсотків, у Тернопільському повіті — 33,9 відсотків [301, с. 73–74]. Незважаючи на те, що частка українського населення в місті була дещо меншою, ніж у сільській місцевості, ця етнічна група мала перевагу в чисельності. Однак у 1931 році бачимо вже дещо іншу картину. Українці становили 26,8 відсотків міських жителів та 42,8 відсотків жителів Тернопільського повіту. Серед поляків ця цифра сягала відповідно 33,7 відсотків у Тернополі та

44,5 відсотків у Тернопільському повіті. Ці зміни були зумовлені цілеспрямованою політикою польського уряду щодо колонізації краю. Історики зазначають: «Цю зміну спричинив вплив поляків з корінної Польщі і примусова еміграція українців, яких багато, як державних урядовців і службовців, перенесено в етнічно польські землі» [201, с. 78]. Дії польського уряду щодо українського населення Галичини можна означити словами польського політика Грабського, який говорив, що «після 20-річного існування Польщі на наших землях українців уже не буде і таким чином українська проблема перестане існувати» [301, с. 78].

Щодо соціального складу населення краю, то 91,6 відсотків українського населення й надалі було зайнято в сільськогосподарському виробництві, і лише 4,5 відсотки займалися промисловим виробництвом чи ремеслами, а торгівлею відповідно — менше одного відсотка. Такі показники пояснюють ситуацію, що склалася із книгодрукуванням на Тернопільщині. У міжвоєнний період у Тернополі активно функціонували три польські друкарні. Аналіз друкованих видань міжвоєнного періоду, які зберігаються у фондах Тернопільського обласного краєзнавчого музею, засвідчує, що видавнича справа в Тернополі успішно розвивалася у польських друкарнях Л. Вербицького, В. Крелля та у «Друкарні Подольській».

Перша українська друкарня з'явилася в 1928 році — це була тернопільська друкарня Олександра Салевича і Спілки, яка до 1939 року залишалася єдиною українською друкарнею у місті [378, с. 97; 461, с. 282]. Її власник — Олександр Салевич — активний організатор громадського життя міста, багаторічний член «Міщанського братства», а у 1939 році його секретар [104, с. 151]. У цій друкарні, що діяла з другої половини 20-х років ХХ століття, побачили світ чимало суспільно важливих видань, зокрема, там друкували тогочасну українськомовну періодику (газети «Громадянин», «Подільський голос», «Наша думка», ілюстрований журнал

для українських родин «Чар-Зілля», «Літературно-науковий вістник», часопис сільської молоді «Молодняк»). Аналіз українськомовних видань Тернополя, різноманітних за матеріальною конструкцією (газетних, книжкових, аркушевих) засвідчує, що з появою друкарні О. Салевича всі вони побачили світ саме там, до того ж, ціни на друкарські послуги були досить помірні [236, с. 273].

Як свідчать матеріали Тернопільського краєзнавчого музею, друкарня Олександра Салевича і Спілки активно друкувала різноманітні афіші, запрошення, програми та іншу аркушеву продукцію, що анонсувала заходи, які відбувалися під егідою українських громадських організацій. Тут, зокрема, було надруковано афішу до «Великих вечорниць», зорганізованих «Молодою громадою» у Тернополі (1932), програму «Святочного концерту в пам'ять 68 роковин смерті Тараса Шевченка» (1929), запрошення на традиційний «Маланчин вечір» товариства «Українська бесіда» (1938), афішу та програму «Ювілейного концерту в 30-ліття існування співацького товариства «Тернопільський Боян»» (1931) тощо. Відтоді, як почала працювати друкарня Олександра Салевича і Спілки, нами не зафіксовано жодного українського видання в Тернополі, яке побачило б світ за межами цієї друкарні.

Зменшення кількості українських видань на Тернопільщині було спричинене ще й тим, що в 1918 році більшовики вивезли з Почаєва до Києва, а потім до Москви друкарню, яка працювала там з 1732 року [309, с. 368]. Натомість у Кременці в повоєнний час розпочали роботу друкарні В. Цвіка та братів Юзефових, з якими пов'язана значна активізація українського книгодрукування у Кременці. Друкарні існували й в інших повітових містах Тернопілля, проте ми не зафіксували значної їхньої активності у справі українського книго- та пресодрукування.

Динаміку українського книгодрукування на Тернопільщині в міжвоєнний період зумовлювали ще й значні утиски українського слова з

боку польської цензури. Як засвідчує наш аналіз матеріалів Державного архіву Тернопільської області, українські книги та періодика постійно підлягали нападкам з боку польської цензури, справи передавали до суду, за рішенням якого тиражі конфісковували. (Детальніше про це йтиметься у підрозділі 3.4. «Видавнича справа у 20–30-х роках ХХ століття в умовах посилення утисків та цензурних обмежень»).

Попри те, що в міжвоєнний період на Тернопіллі діяло кілька друкарень, українське пресо- та книговидання розвивалося не надто швидкими темпами. Винятком є Кременець, де із заснуванням у 1920 році товариства «Просвіта» помітно активізувалося національно-свідоме українство [35]. Помітною стає тенденція перетворення Кременця на культурний та освітній центр Волинського воєводства. Цьому сприяла й плідна робота видавничої секції, товариства, яка ставила за мету «згуртування інтелігентних сил м. Кременця для складання підручників та інших книжок популярного змісту і видання журналу-місячника» [37, арк. 19]. Незважаючи на брак коштів та занепад початкової школи, лише кременецька філія Волинського товариства «Просвіта» зуміла, нехай на короткий час, налагодити випуск друкованої літератури: у 1921–1923 роках тут побачило світ щонайменше 10 українських книг [263, с. 8–9; 362, с. 62–63].

Загальне уявлення про становлення видавничої справи у краї дають статистичні звіти «Statystyka druków wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej», у яких з 1929 року щоквартально оприлюднювали інформацію про періодичні і неперіодичні видання, що виходили у Польщі за місцем друку та мовою видання. Так, всього в 1928 році в Тернополі вийшло 12 друкованих видань українською мовою [502, с. 13], у 1929 році — 29 (з них у I кварталі — 6, II кварталі — 10, III кварталі — 9, IV кварталі — 4), що становить близько 10 відсотків від усіх українськомовних видань, що вийшли того року друком у Польщі [503, с. 16–17; 504, с. 16–17; 505, с. 16–

17; 506, с. 16–17]. У 1930 році — відповідно 17 (4 відсотки) (з них у I кварталі — 3, II кварталі — 7, III кварталі — 3, IV кварталі — 4) [507, с. 2–3; 508, с. 2–3; 509, с. 2–3; 510, с. 2–3]; у 1931 році — 7 (2 відсотки) (з них у I кварталі — 1, II кварталі — 1, III кварталі — 2, IV кварталі — 3) [511, с. 2–3; 512, с. 2–3; 513, с. 2–3; 514, с. 2–3,]; у 1932 році — 3 (1 відсоток) (з них у I кварталі — дані відсутні, II кварталі — дані відсутні, III кварталі — дані відсутні, IV кварталі — 3) [514, с. 2–3; 515, с. 2–3; 516, с. 2–3; 517, с. 2–3,]; у 1933 році — 4 (1 відсоток) (поквартальні дані відсутні) [499, с. 17]; у 1934 році — 12 (4 відсотки) (поквартальні дані відсутні) [500, с. 17]; у 1935 році — 3 (1 відсоток) (поквартальні дані відсутні) [501, с. 17]; у 1936 році — 2 (1 відсоток) (з них у I кварталі — дані відсутні, II кварталі — дані відсутні, III кварталі — 1, IV кварталі — 1) [519, с. 4–5; 520, с. 4–5; 521, с. 4–5; 522, с. 4–5]; у 1937 році — 6 (2 відсотки) (з них у I кварталі — 2, II кварталі — 1, III кварталі — 3, IV кварталі — дані відсутні) [523, с. 4–5; 524, с. 4–5; 525, с. 4–5; 526, с. 4–5]; за 1938 і 1939 роки дані відсутні [527, с. 4–5; 528, с. 4–5; 529, с. 4–5; 530, с. 4–5; 531, с. 4–5]. Очевидно, що наведені відомості не є точними, оскільки просте порівняння загальної кількості друків українською мовою, наведене у двох послідовних статистичних річниках за 1934 і 1935 роки, виявляє суттєві розбіжності. Так, «Statystyka druków 1934» у таблиці «Друки неперіодичні за мовою видання» вказує на число 309 як кількість книжок українською мовою, видрукованих 1934 року на території Польщі [500, с. 9], а вже «Statystyka druków 1935» зазначає натомість число 233 [501, с. 9].

Перелік українських друків, що вийшли на Тернопільщині в міжвоєнний період, який ми уклали за матеріалами опублікованих бібліографій, бібліотечних та архівних фондів, а також видавничих анонсів (Додаток А), також засвідчує про наявність суттєвих розбіжностей між зібраними даними та інформацією, опублікованою у статистичних

річниках «Statystyka druków wydanych w Rzeczypospolitey Polskiej». Порівняльні дані наводимо у таблиці.

Таблиця

Порівняльна таблиця кількості українських неперіодичних видань, що вийшли друком у Тернополі у 1928–1939 роках

Рік	«Statystyka druków wydanych w Rzeczypospolitey Polskiej»	Наші дані
1928	12	15
1929	29	25
1930	17	3
1931	7	1
1932	3	5
1933	4	3
1934	12	1
1935	3	3
1936	2	2
1937	6	6
1938	нема даних	1
1939	нема даних	1

Такі розбіжності можна пояснити, з одного боку, поганим збереженням книжкової продукції: багато видань втрачено, і ми про них нічого не знаємо, з іншого боку — неповним відображенням у польських офіційних документах статистичних даних про українські друки. Усе це дає підстави припустити, що український книговидавничий процес на Тернопіллі в міжвоєнні десятиліття був значно потужнішим, ніж про це свідчать друки, які збереглися.

Аналіз друкованих видань, що з'явилися у краї у міжвоєнний період, чітко засвідчує наявність двох центрів книговидання — Тернопіль

(97 назв) та Кременець (45 назв). Окремі друки з'являються в Бережанах (п'ять назв), Збаражі (одна назва), Почасві (одна назва). Ця сама тенденція зберігається і щодо українських часописів: з 29 назв періодичних видань, які виходили на той час, чотирнадцять побачили світ у Кременці та дев'ять у Тернополі, по два — у Бережанах і Зборові, уперше друкований орган з'явився у с. Зарваниця Підгаєцького повіту.

Порівняно з періодом Австро-Угорської імперії, коли друковану продукцію зазвичай видавали коштом окремих осіб чи громадських фондаций, у міжвоєнний період простежується чітка тенденція до появи на книговидавничому ринку Тернопілля окремих видавництв та видавничих організацій. Так, у Тернополі у 1925–1937 роках діяло видавництво «Подільська театральна бібліотека», у 1926–1927 роках — видавництво «Поділля», у 1928 році книжкову продукцію друкували коштом часопису «Чар-Зілля». У Кременці до видання книжкової продукції долучилися видавнича секція кременецької «Просвіти» (1921–1923 роки), редакція часопису «Церква і Нарід» (1937–1938 роки), Волинський Єпархіальний Місійний Комітет (1936–1938 роки). Простежується виразна тенденція: зростання чисельності книжкової продукції на Тернопільщині спостерігається лише в окремі роки, що пов'язано з діяльністю певного видавництва чи видавничої організації.

Порівняно з попереднім періодом, змінюється й тематичний репертуар тернопільських друків. Якщо у 1886–1914 роках переважали офіційні видання, то у 1914–1939 роках друкується значно більше літературно-художніх видань (84 назви, що становить 58 відсотків від усіх видань). Це пов'язано зі змінами в читацькій аудиторії: збільшилася кількість писемних, зросли культурні запити українського населення. Переважну більшість літературно-художніх видань становили драматичні твори, призначені для постановки аматорськими гуртками, що діяли при різноманітних культурно-освітніх товариствах краю (читальнях

«Просвіти», гуртках «Рідної школи» тощо). Натомість зменшення кількості офіційних видань можна пояснити явищем централізації: місцеві товариства не розробляли та не друкували статутів самостійно, це робив центральний осередок. Окрім того, оскільки польська влада не фінансувала діяльність українських громадських організацій, вона й не вимагала суворої звітності про їхню діяльність.

Більшість видань, що вийшли друком у краї у 1914–1939 роках, мала невеликий обсяг (до 60 сторінок), що зумовлено передусім їх читацькою адресою: ці книги мали бути доступними за ціною для селян та міщан і задовільняти їх попит на книги популярного та розважального характеру. Винятком є лише книжкові друки видавництва «Поділля» та «Чар-Зілля» (повісті Андрія Чайківського «Панич», «До слави», Івана Франка «Захар Беркут» тощо, а також наукова розвідка Арсена Річинського «Проблеми української релігійної свідомості»).

Особливості культурно-історичного поступу зробили Кременеччину одним із центрів видання літератури, що проповідувала ідеї християнства, передусім православ'я. Протягом 20–30-х років ХХ століття у різний час тут видавали шість церковно-релігійних часописів («Православна Волинь», «Місіонерські бесіди Волинської Єпархії», «Духовний Сіяч», «Будівничий Церкви Божої», «Церква і Нарід» та «Євангельський Голос»), а також вийшла у світ ціла низка церковно-релігійних (15 назв) і просвітницьких видань релігійного та краєзнавчого характеру (10 назв).

Вирізняльними рисами тогочасного пресовидання стали значна кількість церковно-релігійних часописів (7 назв, або 35 відсотків від загального обсягу видань), що пов'язано з одного боку з утвердженням Кременця як центру поширення православ'я на Волині, а з іншого — великою чисельністю християн-сектантів у краї, та функціонування значної кількості рукописних часописів учнівської молоді (6 назв).

Половина з українських періодичних видань (зазвичай місячників чи двотижневиків) виходила менше року (13 назв), лише два громадсько-політичні часописи («Подільський Голос» та «Зборівські Вісти») виходили три і вісім років відповідно та п'ять церковно-релігійні часописи («Духовний Сіяч», «Зарваниця», «Будівничий Церкви Божої», «Церква і Нарід» та «Євангельський Голос») виходили протягом трьох-п'яти років.

На відміну преси від періоду австро-угорського панування, українські періодичні друки 1921–1939 років здебільшого були органами національних товариств чи церковних організацій. Розширилася територія розповсюдження часописів — шість із них поширювали за межі краю, навіть за кордон («Літературно-науковий вістник», «Чар-Зілля», «Православна Волинь», «Будівничий Церкви Божої», «Церква і Нарід», «Євангельський Голос»).

Попри значні цензурні утиски та відсутність державної підтримки українського друкованого слова, розташування Тернопілля на східному кордоні Речі Посполитої, а отже, мінімізація комунікативних можливостей краю (кордон з Радянським Союзом був замкнений) видання друків не призупиняється. Місцеві видавництва в міру сил вели боротьбу за утвердження національної свідомості українців, опиралися полонізації, обстоювали розвиток національних громадських інституцій — культурно-освітніх, господарських, кооперативних, суспільних, церковних. Проблеми єдності українського народу, його самоствердження та громадської активності часто ставали основними темами різножанрових видань та публікацій.

3.2. Українські періодичні видання краю доби національно-визвольних змагань українського народу 1918–1919 років

Після розпаду Австро-Угорщини 19 жовтня 1918 року у Львові Українська Національна Рада проголосила незалежну Українську державу на українських етнічних землях, що входили до складу імперії. Вона остаточно утвердилася після Листопадового зриву, коли, за спогадами учасника тих подій, «заснувши вночі 31 жовтня 1918 р. під австрійською державною владою, виконуваною поляками, населенє Львова прокинулося 1 падолиста 1918 під владою Української Національної Ради. Як символ сеї влади маяв на вежі ратуші український синьо-жовтий прапор» [256, с. 206]. Новостворена держава дістала назву Західноукраїнська Народна Республіка.

Всенародне піднесення зумовило інтенсивний розвиток української преси. «Якщо у Галичині до листопада 1918 р. більшість видань виходила у Львові, то у подальшому зароджується українська преса у найвіддаленіших куточках краю... Українські часописи починають видаватися майже у кожному містечку, нерідко навіть там, де раніше ніколи не було друкованого органу» [154, с. 106].

У 1918–1919 рр. на Тернопіллі виходило 12 українських часописів, з них у Тернополі — шість, Кременці — один, Чорткові — два, Бережанах — один, Борщеві — один, Збаражі — один. У Берщові, Кременці і Збаражі — це були перші часописи українською мовою в цій місцевості [138, с. 21].

Уже за тиждень після «Листопадового зриву» у Тернополі видатний український поет та громадський діяч, активний діяч ЗУНР Петро Карманський, голова Тернопільського повітового комітету Національної Ради, власним коштом починає видавати тижневик «Голос Подолля» — урядовий вісник повітового українського комісаріату в Тернополі [169, с. 413–414]. На сторінках невеликого за обсягом часопису (2–4 сторінки)

вміщувалися звернення і розпорядження повітового комісаріату Української Національної Ради, тимчасові закони (зокрема про державну самостійність етнічних українських земель колишньої Австро-Угорської імперії), повідомлення про засідання Української Національної Ради («Частина урядова»), а також історичні та публіцистичні статті на актуальні теми.

У ніч з 21 на 22 листопада уряд і військо ЗУНР змушені були залишити захоплений поляками Львів. Після короткого перебування у Золочеві, 24 листопада 1918 року уряд Західноукраїнської Народної Республіки на чолі з Костем Левицьким прибуває до Тернополя, де перебуває більше місяця [156, с. 38–43; 158, с. 117]. В останньому числі «Голосу Поділя» від 24 листопада 1918 року було надруковано урядове звернення «Український народе!», у якому українців Галичини закликали «під зброю на оборону свого життя перед убійною рукою ворога. Чим більше вас стане проти ворога, тим швидше перемога, тим ближче буде мир!». Цього самого дня міська газета «Голос Поділя» почала виходити як офіційний друкований орган Ради Державних секретарів під назвою «Український Голос» [156, с. 39]. Голова уряду К. Левицький звернувся з проханням до П. Карманського, видавця і редактора «Голосу Поділя», і той «без ніякої заплати перемінив свій часопис на щоденний орган Державного секретаряту «Український Голос» [169, с. 414]. Тож перше число нового щоденника вийшло під номером сім, а його редактором залишився професор української гімназії, голова Тернопільської повітової Національної ради П. Карманський. Це було єдине українське щоденне періодичне видання та єдиний урядовий орган Української Національної Ради того часу [138, с. 118; 169, с. 414].

Брак паперу, кваліфікованих кадрів хоч і були перепоною в розвитку української періодики, та не змогли загальмувати її кількісне та якісне зростання. Зважаючи на значення друкованого слова, у грудні 1918 року у

Тернополі було засновано бюро пропаганди — Українське інформаційне бюро, метою якого було «поширення ідей самостійної Української Держави словом і письмом» [154, с. 111; 265, с. 172]. Воно видавало листівки, а у березні 1919 року перебрало на себе видавництво часопису «Український Голос», оскільки П. Карманський виїхав з дипломатичною місією спершу до Риму, а потім до Швейцарії, і передав видавництво та редагування свого часопису «п.п. І. Г-ому [Іванові Галущинському] і М. М-ому [професорові Миколі Малицькому] без винагороди» [169, с. 414].

Як і його попередник, «Український Голос» виходить на 2–4 сторінках і містить «Урядову часть» і «Неурядову часть». У першій вміщуються офіційні повідомлення, розпорядження і «оповістки» Начальної команди Українського війська, Державного секретаріату ЗУНР, повітової Української Народної Ради в Тернополі тощо. На шпальтах «Неурядової часті» подавали різноманітні публікації на актуальні суспільно-політичні та економічні теми, друкували поетичні та прозові твори, зокрема з життя Січових стрільців.

Відомий пресознавець І. Кривецький, характеризуючи періодику Західної України цього періоду, зазначав, що значна її частина — це ефемериди, які «після коротшого чи довшого існування кінчать своє життя: та на місце її появляються нові...» [215, с. 2]. Тож і «Український Голос» припиняє виходити у світ, проіснувавши трохи більше п'яти місяців, про що повідомляє в останньому, 87-му, числі у редакційній статті: «З нинішнім днем «Український Голос» перестає виходити. Натомість виходитимуть в Тернополі «Українські Вісти». Весь склад редакції «Українського Голосу» перейшов до «Українських Вістей».

До редакційного комітету новоствореного часопису ввійшли знані в Галичині громадські діячі: проф. М. Малицький, І. Галущинський, С. Сидоряк, І. Брикович, Ф. Булат. «Щоденний політичний, економічний і

літературний часопис» продовжував традиції свого попередника і стояв на засадах демократичної державності, повної самостійності і цілковитої незалежності Української Держави. Як і попередні видання, «Українські Вісти» містили «Офіційний Відділ», де друкували звернення і обіжники Державного секретаріату військових справ, постанови Української Національної Ради для Західної області Української Народної Республіки, розпорядження Державного секретаріату та повітової влади тощо. На шпальтах часопису періодично вміщували статті на суспільно-політичну тематику та новини з різних куточків України. У рубриці «З газет і журналів» подавали відгуки на події в Україні у зарубіжній пресі, культурне життя краю висвітлювалося у рубриці «Театр і мистецтво». На шпальтах часопису друкували громадсько-політичну поезію М. Вороного, П. Карманського та інших.

На відміну від своїх попередників, які друкували у «Друкарні Подільській» Йосипа Степка в Тернополі, «Українські Вісти» мали власну друкарню, яку Ф. Булат привіз із Кам'янця-Подільського [104, с. 162]. Випуск газети перериває наступ польських військ, та після Чортківського наступу П. Карманський знову повертається в Тернопіль і відновлює випуск часопису. З 19 червня по 3 липня (коли вийшло друком останнє 36 число часопису) виходить ще 12 чисел [104, с. 163]. Відступ Української Галицької Армії за Збруч призупинив вихід видання.

Усі зазначені часописи протягом недовгого існування не змінювали місця свого виходу в світ: вони були започатковані в Тернополі, тут була їх редакція, тут їх друкували і звідси вони поширювалися Західноукраїнською Народною Республікою. Їх значення полягає передусім у тому, що вони були офіційним друкованим органом українських державних інституцій. Сам факт існування українськомовної газети як офіційного органу урядової установи незалежної Української

держави легітимізував цей уряд, сприяв поширенню його ідей серед населення, слугував засобом політичної пропаганди.

Серед періодичних видань того періоду, що виходили друком у краї, можна виділити низку часописів, що були започатковані у Тернополі, та зі зміною місця перебування уряду ЗУНР, Державного Секретаріату Військових Справ чи українського війська постійно змінювали місце свого видання. Два з них («Вістник Державного Секретаріату Військових Справ» та «Стрілець») були засновані у Тернополі, де на той час перебував уряд ЗУНР, інші («Козацький Голос», «Стрілець», «Сміх і Горе Січового Стрільця») — якийсь час виходили на території краю і змінювали місце дислокації разом з українським військом.

Для проведення урядової політики, насамперед у військовій сфері, було створено часопис «Вістника Державного Секретаріату Військових Справ», що виходив з 1 грудня 1918 року в Тернополі за редакцією четаря І. Боберського [156, с. 40]. Уже в першому числі «Вістника Державного Секретаріату Військових Справ» було окреслено мету створення часопису: подавати розпоряди, рішення, накази, вказівки Державного Секретаріату Військових Справ і його відділів, щоб військові влади Західноукраїнської Народньої Республіки були повідомлені про визначену роботу і могли її докладно виконати, а український народ творити своє власне військо, для забезпечення політичної незалежності України. Вже у першому числі «Вістника...» вміщено «Присягу українських військ» за підписом Президента державних секретарів К. Левицького і Державного секретаря військових справ полковника Дм. Вітовського. Сам текст «Присяги» був затверджений постановою Української Національної Ради 13 листопада 1918 року у Львові. У Тернополі вийшло друком перших чотири числа часопису, а решта вісім — у Станіславі [138, с. 108–110].

На сторінках часопису, що виходив неперіодично обсягом 4–8–12 сторінок, публікувалися керівні документи Української Галицької

Армії, які регламентували найрізноманітніші події життя учасників національно-визвольних змагань: організацію духівництва Українського війська, видання метрик про смерть і вінчання вояків (наказ «Уклад духівництва; проведення Великодньої сповіді (наказ «Великодня сповідь і загальне розгрішення укр. козаків»)); організацію медичної допомоги («Тимчасове санітарне поучення для Окружних Команд»); матеріального забезпечення вояків (постанови «Денна пайка харчу», «Доповнення до платень Українського Війська», «Опис однострою» з таблицями розмірів); поховання полеглих (наказ «Могили українських героїв») тощо. На сторінках «Вістника...» друкували також поіменні списки за родами військ, відомості про склад інтендантської служби, духівництва, судівництва і канцелярії, що нині є цінним історичним джерелом для вивчення та реконструкції ходу визвольних змагань [138, с. 110]. На думку дослідників історії визвольних змагань 1918–1920 років, аналіз документів, виданих Держаним Секретаріатом Військових Справ і опублікованих на сторінках його «Вістника...» свідчить, що «УГА було найбільш організованою і дисциплінованою військовою формацією серед тих, хто боровся за волю і незалежність України» [258, с. 104].

За свідченням керівника Пресової Кватири Української Галицької Армії сотника О. Левицького, «серед тих 50 часописів, що появилися у 1918–1919 роках на галицькому і наддніпрянському ґрунті, найкраще і найбільш безпосередньо ілюстрували дух галицького вояка часописи, які видано стараннями фронтівих чи, взагалі, військових команд» [148, с. 205]. Беззаперечним флагманом армійської преси був орган Начальної команди Галицької армії — щоденник «Стрілець», що виходив з 1 січня 1919 року величезним на той час накладом — 16 тисяч примірників [264, с. 85]. Потреба у такому виданні була дуже гострою, оскільки вояки УГА, відірвані від дому і змордовані кровопролитними боями, відчували постійну потребу у часописі, який би правдиво висвітлював ситуацію,

інформував про події у краї, давав змогу перепочити у хвилини дозвілля [138, с. 134; 258, с. 117]. Саме тому в Тернополі, де на той час перебував уряд ЗУНР, з власної ініціативи та за підтримки Державного секретаря військових справ Дм. Вітовського колишній гімназійний професор, поет Василь Пачовський заснував нову газету для галицького війська «Стрілець» [138, с. 134; 147, с. 137; 154, с. 111; 258, с. 207; 265, с. 117; 470, с. 867]. Головною метою новоствореного видання було ознайомлення найширшого кола читачів з військовими та політичними подіями в Україні та за її межами, виховання у вояків патріотизму, любові до рідної землі, гордості за славетне історичне минуле свого народу, збереження давніх українських традицій. З огляду на те, що УГА переважно складалася з молоді, а пропаганда «була і серед населення, і серед війська організована зовсім незадовільно» [258, с. 207], на часопис покладали складні й водночас важливі завдання.

Уже у першому числі «Стрільця» з'являється редакційна стаття «Робочий народе український», у якій лунає заклик до боротьби за свою землю: «Твоє майно зграбовано, Твої села попалено, Твоїх дітей закатовано — для чужої справи, для чужого багатства, для чужого панування! Аж нині велика година ударила Тобі у дзвін: тепер або ніколи! Ти пан, або пропав! Все добути, або дома не бути!» [349, с. 1]. Оскільки «Стрілець» був часописом для українського війська, редакції газети довелося мандрувати разом з українською армією. Тож перше число вийшло в Тернополі, а наступні — у містах, через які проходила армія під час бойового маршу: з другого по дванадцяте — у Станіславі, з тринадцятого по тридцять третє — у Стрию, далі знову на теренах Тернопільщини — тридцять четверте число у Заліщиках, з тридцять дев'ятого по сорок шосте у Борщеві, а далі вже в Кам'янці-Подільському [138, с. 133–135; 147, с. 138].

Найрізноманітніші за жанрами та автурою публікації «Стрільця» об'єднує провідний тематичний напрям — незалежність та самостійність єдиної Української держави. На шпальтах часопису редакція чітко окреслює кроки, необхідні для досягнення поставленої мети: зміцнення бойового духу та моральної сили вояків, поглиблення їх самосвідомості та відповідальності за долю держави та народу, підвищення боєздатності та дисципліни в армії.

«Стрілець» був не єдиним військовим часописом періоду національно-визвольних змагань на теренах краю. Ще одним друкованим органом УГА був «Козацький Голос», кілька чисел якого побачило світ у Тернополі, де в цей час дислокувалася Українська Галицька Армія. На жаль, у фондах бібліотек України не збереглися всі числа видання, що унеможлиблює встановити точні хронологічні межі видання часопису в краї [138, с. 127; 256, с. 210]. Головним редактором видання був М. Старосольський, а згодом Пресове бюро І Галицького Корпусу. Як і більшість часописів доби національно-визвольних змагань, «Козацький Голос» був невеликий за обсягом — усього 2 сторінки, структура номера — проста і типова для того часу: передова стаття, стаття на іншу важливу тему, операційний звіт Штабу Головного Отамана, ситуаційний звіт, телеграми, дописи читачів, огляди цікавих публікацій з інших періодичних видань, у тому числі закордонних, поезія і проза патріотичного змісту, пізніше з'явився куточок гумору.

«Козацький Голос» виконував важливу роботу з піднесення патріотичного духу вояків УГА, що особливо стало на часі, коли армія перетнула Збруч і ворожа пропаганда всіма шляхами поширювала провокаційні чутки про ЗУНР, галицьких вояків [256, с. 210]. Окрім офіційних повідомлень про перебіг бойових операцій (типові назви «Ситуаційний звіт з фронту», «Оперативний звіт Штабу дієвої Армії» тощо), звернень командування, на шпальтах часопису друкували публікації

про суспільно-політичне становище на етнічних українських землях. Останнє число вийшло у грудні 1919 року, тож проіснував часопис неповних десять місяців.

Крім друкованих органів, вояки УГА мали і низку рукописних видань, одне з яких — «Сміх і Горе Січового Стрільця» — побачило світ у Крем'янці у травні 1919 року. Його видавець — Кіш Корпусу Січових стрільців. На жаль, ані самого видання, ані докладніших відомостей про нього не збереглося [138, с. 132; 297, с. 197].

Специфіку цієї групи періодичних видань, які вийшли друком на Тернопільщині, визначає те, що їх появу на світ спричинила не соціокультурна ситуація, а те, що Тернопільський край на той час став ареною визвольних змагань, які прагнули утвердити незалежну Україну. Функціональним призначенням цих видань було інформувати бійців Української Повстанської Армії про поточні політичні події, про вісті з фронтів, а також задовольняти культурно-психологічні потреби воїнів.

Як уже зазначалося, період національно-визвольної боротьби українського народу 1918–1919 років характеризується значним загальним збільшенням друкованих періодичних видань насамперед у провінції. Здебільшого це були органи повітових Державних комісаріатів («Бережанський Вістник», «Борщівський Голос», «Збаражське Слово») чи політичних організацій («Чортківський Вістник» — орган Української селянської партії в Чорткові).

Однією з перших на Тернопіллі з'явилася «селянська часопись» — «Наша Земля» — перше українське друковане періодичне видання у Чорткові, що почало виходити з 28 грудня 1918 року. Звертаючись до читачів, редакція окреслила програмові засади своєї діяльності: пробудження національної свідомості та утвердження незалежності етнічних українських земель. Ці теми отримали розвиток і в наступних числах видання. Як і більшість тогочасних періодичних видань, «Наша

Земля» вела рубрику «Урядова часть» (згодом «Урядовий відділ»), у якій постійно інформувала читачів про діяльність уряду Української Народної Республіки, його Державних Секретаріатів, Земельної комісії тощо.

Оскільки цільовою читацькою аудиторією часопису були селяни, то завжди на часі на його сторінках було земельне питання. Йому присвячували окремі статті та передруки з інших видань у кожному числі видання, серед них «Земельне питання» [205], «Основи земельної реформи» [312], «Хто дістане землю?» [444] тощо. Знайшли своє місце на сторінках часопису патріотична поезія, зокрема поема Івана Франка «Каменярі», та передруки актуальних матеріалів з інших періодичних джерел [305].

Усього вийшло 10 чисел часопису, проіснував він до 6 квітня 1919 року, але вже 13 квітня 1919 року в Чорткові з'являється місячник «Чортківський Вістник» — орган Української селянської партії. Послідовно проводячи державницьку політику, особливу увагу часопис приділяє земельним питанням, місцю селянства у процесі державотворення: «Українська держава стоїть не на панах з міста не на мійській голоті, а на селянстві. Чого село схоче, те власть зробить... земля буде між селянами поділена, але не так як хочуть більшовики але так як хочуть селяни» [110]. Значне місце на шпальтах видання займали передруки з тогочасної періодики на актуальні суспільно-політичні теми [439; 480], власне редакційні матеріали подавали у формі коротких повідомлень [138, с. 148].

Чортківські часописи проіснували недовго («Наша Земля» — трохи більше трьох місяців (вийшло 10 чисел), «Чортківський Вістник» — лише місяць (останнє, друге число побачило світ 13 травня)), але своєю інформативністю, державницькою спрямованістю, актуальністю публікацій посіли гідне місце серед видань Тернопільщини періоду національно-визвольних змагань.

У січні 1919 року в Бережанах за редакцією знаного у краї громадського діяча М. Західного починає виходити політичний, просвітницький і господарський часопис «Бережанський Вістник» — орган повітової Національної Ради. Видання ставило за мету інформувати населення краю про накази і розпорядження повітової влади, об'єктивно розповідати події у краї, в Україні та світі [120, с. 1]. На сторінках часопису, крім «Урядового Відділу», де друкували виклади законів УНР («Земельний закон» [206], «Закон про форму укр. влади, ухвалений Конгресом Трудового Народу України» [192]), повідомлення Державних секретаріатів, Українського Генерального штабу Начальної Команди Галицької Армії тощо, існували інші постійні рубрики: «В світі», «У нас, на Україні», «В повіті», «В Бережанах», постійно друкувалися публіцистичні статті знаних у краї громадського-політичних діячів: Михайла Західного, Тимофея Старуха та інших — про суспільно-політичну ситуацію в Україні та за її межами [200; 381; 382], національно-визвольні змагання за здобуття незалежності української держави [382], проблеми української армії [159] тощо. Недовгий час існування часопису (протягом заледве більше двох місяців побачило світ сім чисел) не применшує його значення в історії видавничої справи краю, оскільки видання стало одним із чинників, що формували національну самосвідомість українців, сприяли їх політичному і культурному зростанню.

Ще одним містом краю, де національно-визвольні змагання 1918–1919 років стали поштовхом до створення української преси, був Борщів. Тут у 1919 році Державний Повітовий Комісаріат упродовж недовгого часу видавав урядовий часопис «Борщівський Голос». Традиційно для тогочасних часописів такого типу у виданні був «Урядовий відділ», де містилися розпорядження і звернення Державного Секретаріату та повітової управи. На жаль, єдине число «Борщівського Голосу», що зберігається у фондах ЛННБУ імені В. Стефаніка, не дає змоги точніше

скласти уявлення про це видання, але очевидним видається той факт, що воно за структурою та інформаційним наповненням було традиційним для часописів такого типу.

На початку лютого 1919 року започатковано українськомовну пресу й у Збаражі. Тут почав виходити тижневик «Збаражське Слово». Як і аналогічні органи Державного Повітового Комісаріату, часопис ставив за мету доводити до населення урядові накази та розпорядження, а також інформувати про події в повіті, Україні та світі. Особливістю видання можна вважати те, що, крім традиційної «Урядової часті», де друкували відозви, розпорядження і обіжники Державного Повітового Комісаріату, Державних секретаріатів та інформаційні повідомлення Українського телеграфного агентства у Києві, воно мало велику за обсягом «Неурядову часть», яка вміщувала багато інформативних повідомлень і суспільно-політичного чи національно-патріотичного характеру, і господарського чи просвітницького змісту [138, с. 124–126]. У виданні було декілька постійних рубрик «Зі світа», «З тижня», «З повіта», «З фронта», «Вісти з часописів».

Упродовж неповних двох місяців свого існування (перше число вийшло у світ 4 лютого 1919 року, а останнє, восьме, 24 березня 1919 року) видання оперативно інформувало своїх читачів про найважливіші події у краї, сприяло піднесенню національної свідомості, стояло на засадах розбудови Української держави.

Дещо осібно в переліку періодичних видань доби визвольних змагань українського народу 1918–1919 рр., що виходили у світ на Тернопільщині, стоїть рукописний часопис «Ріпа» — пресовий орган Нового Львівського театру. Театр обслуговував українські військові частини, тож, як і військові періодичні видання того часу, постійно змінював місце свого перебування [138, с. 130; 177, с. 1783]. Тому декілька чисел складеного на друкарській машинці та гектографованого часопису побачили світ у

Тернополі (числа 1 і 2) та Борщеві (число 3), де на той час перебувала трупа театру. Видання зосередило свою увагу на культурно-мистецьких подіях та житті театральної трупи, тож доречним є підзаголовок: «Інтимний орган домашнього тепла і розваги Т-ва Н. Л. Т». Постійні рубрики часопису розкривають його змістове наповнення: «Ситуаційний звіт», «Звідомлення Н. Л. Т.», «Хроніка», «Новинки», «З наших кругів», «З театральних кругів», «Новинки театральні» тощо. Публіцистичні матеріали, вміщені у виданні, вирізняються іронічністю та гумором. Видання припинило своє існування у грудні 1919 року.

Підсумовуючи сказане, варто зазначити, що під час національно-визвольних змагань українського народу 1918–1919 років на Тернопіллі, як і в Україні загалом, розпочався найбільш інтенсивний період розвитку пресодрукування. Протягом лютого 1918 — грудня 1919 років на території краю, змінюючи один одного виходило дванадцять періодичних видань, з них шість — офіційних («Голос Поділя», «Вістник Державного Секретаріату Військових Справ», «Український Голос» — усі три у Тернополі, «Бережанський Вістник», «Борщівський Голос», «Збаражське Слово»), три — військових («Стрілець» Тернопіль–Борщів, «Козацький Голос» Тернопіль, «Сміх і Горе Січового Стрільця» Кременець), три — суспільно-політичних («Українські Вісти» Тернопіль, «Наша Земля» і «Чортківський Вістник» — обидва у Чорткові). Усі згадані видання виходили менше року, здебільшого один-два місяці («Голос Поділя», «Борщівський Голос», «Збаражське Слово», «Чортківський Вістник»), рідше три-п'ять місяців («Вістник Державного Секретаріату Військових Справ», «Український Голос», «Бережанський Вістник»), лише два військових часописи («Стрілець» і «Козацький Голос») виходили одинадцять і десять місяців відповідно. Обсяг зазначених часописів переважно становив 2–4 сторінки, поодинокі числа були більшого обсягу

— до 6–8 сторінок, лише три числа «Вісника Державного Секретаріату Військових Справ» (ч. 7, 8, 12) мали 12 сторінок.

Усі без винятку часописи, що виходили у краї в цей період, стояли на позиціях утвердження державності, незалежності України. На шпальтах видань найчастіше друкували офіційні урядові накази, розпорядження, обіжники; повідомлення з фронтів; статті із земельного питання, щодо національної самоідентифікації українців краю, стосунків з поляками та більшовиками тощо.

Часописи, що виходили в містах з уже усталеними традиціями українського пресодрукування (Тернопіль, Бережани) більш інформативні, серед їх публікацій переважають власні матеріали на актуальні суспільно-політичні теми, якіснішим є і художньо-поліграфічне оформлення.

Загалом усі перелічені часописи є кроком у подальшому розвитку видавничої справи на Тернопіллі. І сьогодні вони залишаються цінним історичним джерелом.

3.3. Видавнича діяльність українських національно-освітніх організацій у 20-х роках ХХ століття

У липні 1919 року частина Тернопілля, що входила до складу Західно-української Народної Республіки, а з вересня 1920 року й уся територія сучасної Тернопільської області була зайнята Польщею [144, с. 232–233]. Саме тоді, на думку І. Кривецького, почався найважчий етап у розвитку українського друкованого слова у краї [262, с. 6].

Незважаючи на антиукраїнську політику польської держави, на Тернопіллі продовжується становлення видавничої справи. У 20-х роках ХХ століття цей процес пов'язаний із містом Кременцем, давнім осередком освіти та культури. Національно-культурне життя тут формувалося під впливом визначних організаторів суспільного життя,

таких, як С. Жук, В. Кавун, М. Черкавський, Б. Козубовський, В. Дорошенко, С. Бачинський, О. Вітенко та інші. У цей час до Кременця на запрошення «Просвіти» з Тарнова переселилися відомий педагог А. Животко та професор В. Біднов [367, с. 74; 452, с. 124–126].

Створене навесні 1920 року Кременецьке повітове товариство «Просвіта» серед своїх статутних завдань передбачило і видавничу діяльність: видавати «книжки, часописи та листівки для народнього читання згідно з законами Польської Республіки» [1, арк. 105]. У липні 1920 року відбулося перше засідання Видавничої секції кременецької «Просвіти». Першими до неї ввійшли Т. Черняк, Н. Сагайдачний, Є. Котович, О. Вітенко [37, арк. 13, 13 зв.], дещо пізніше до її роботи долучилися А. Животко, С. Жук, В. Кавун, Н. Кибалюк та інші [43].

У Протоколі засідання Видавничої секції Кременецького повітового товариства «Просвіта» від 4 грудня 1920 року визначено пріоритетні напрямки діяльності: «підкування про достарчання для шкіл відповідних підручників і шкільного приладдя» та «згуртування інтелігентних сил м. Кременця для складання підручників та інших книжок популярного змісту і видання журналу-місячника» [37, арк. 19]. Для цього планували заснувати в місті українську книгарню та друкарню «на паях» (разом із Кременецьким повітовим Союзом кооперативів) [37, арк. 18 зв.]. Якщо останнє так і залишилося незреалізованим, то книгарня «Просвіти», залишаючись однією з найбільших на Волині, пропрацювала аж до закриття кременецької філії товариства у 1936 році [125; 127; 452].

За сприяння та безпосередньої участі членів Видавничої секції у Кременці було створено «Громадський Комітет по влаштуванню Шевченковських свят в м. Кременці та повіті 10–12 березня 1922 року» [36, арк. 1, 1 зв., 2]. Він зініціював випуск у світ «Малого Кобзаря» та «Короткої біографії Тараса Шевченка», увесь наклад яких (3 000 і 1 970 примірників відповідно) безкоштовно передали під час урочистостей

учням шкіл Кременецького повіту (всього у шістдесят шість шкіл і чотири українські громади) [36, арк. 173–176].

Упорядкував збірку, написав передмову до неї та «Коротку біографію Тараса Шевченка» професор В. Біднов — видатний український історик церкви, історіограф, архівіст [36, арк. 42]. У той час він викладав у Кременецькій духовній семінарії, очолював Церковну секцію «Просвіти» та редагував церковно-релігійний часопис «Православна Волинь» [263, с. 9].

Обсяг «Малого Кобзаря» невеликий — лише 32 сторінки формату 16°. Розпочинає видання коротка біографія Тараса Шевченка, далі йде «Заповіт» та ще близько двадцяти віршів та уривків з поем. Форзац видання прикрашає портрет Кобзаря, кліше для якого було запозичено у Львові за сприяння бібліотекаря Наукового Товариства імені Шевченка Володимира Дорошенка [36, арк. 35].

Друк видань (накладом Кременецького повітового Союзу кооперативів [36, арк. 174]) здійснено у друкарні братів Юзефових (поряд з іншою кременецькою друкарнею В. Цвіка, у якій тиражували афіші та програму свята [36, арк. 140, 150], вона пропрацювала до кінця тридцятих років ХХ століття). Кошти на проведення святкувань, насамперед на видання «Малого Кобзаря» та «Короткої біографії Тараса Шевченка», збирали за підписними листами. Так, Кременецький повітовий Союз кооперативів вніс 80 тисяч марок, повітове Товариство «Просвіта» — 10 тисяч, Богоявленське братство» — 5 тисяч, Староолексинецьке споживче товариство — 2 тисячі. Персонально внесли такі суми: Яким Грабов — 9.656 марок, Михайло Панкевич — 10 тисяч, Роман Лях — 2 тисячі, Олександр Громадський, Олександр Вітенко, Георгій Олександрович — по 1 тисячі. Всього у списку зазначено 57 жертводавців. Загальна вартість видань становила 137 710 марок [36, арк. 23, 48, 123, 139, 148, 149, 153, 157, 166].

Значення цих видань для просвіти краю важко переоцінити, адже на той час рівень освіченості українського населення Волині був удвічі нижчим, ніж серед українського населення Галичини (у 1921 році серед галичан грамотних було 60,8 відсотків, а серед жителів Волині — 31,2 відсотки). У 1931 році картина вже дещо інша: 70,2 відсотки українців Тернопільського воєводства, та 52,1 відсоток Волинського воєводства були письменними [490, с. 25].

Після успіху «Малого Кобзаря» діяльність Видавничої секції «Просвіти», більшість членів якої долучилися до його виходу у світ, значно позвавилась. У 1922–1923 роках нею було видано серії «Дитяча бібліотека», до якої ввійшли віршові, прозові та драматичні твори (А. Животко «Одної ночі. Образок на 1 дію», Х. Майстренко «Рукавичка», А. Животко «Пелюстки. Збірка поезій», А. Животко «Будемо бавитися. Збірничок дитячих забав (жмуток 2)», «Тобі, Тарасе! Збірка поезій» та інші); «Книжечка з «Просвіти», у якій видавали невеликі за обсягом видання на актуальні теми (О. Д. «Т-во «Просвіта» на селі. Ч. 1.», «До кращого життя через самоосвіту», «Громада — великий чоловік» та інші). Протоколи засідань секції у 1922 — на початку 1923 років свідчать про серйозні наміри до подальшого книговидання [37; 42; 43]. Особливо активно до роботи секції у цей час долучилися Н. Кибалюк (голова секції), А. Животко (секретар з виконанням обов'язків скарбника), В. Кавун (член президії) [43].

Наприкінці 1922 року осередок товариства, до якого входили А. Животко, Н. Кибалюк, С. Жук, В. Кавун, М. Герасименко та інші, задумав видання власного літературно-мистецького часопису. В ухвалі ініціативної групи зазначено, що «Видання альманаха є потрібне й корисне для ширення культ[урно]-освіт[ньої] справи; альманах складається з трьох відділів: літературного, культурно-освітнього й кооперативного; грошові засоби дістаються позичково у деяких осіб, що співчують національній

к[ультурно]-о[світній] роботі, а також шляхом влаштування просвітянськими артистичними гуртками на повіті вистав... В цілях піднесення літературної вартості альманаху, співробітниками, крім сил місцевих, мусять бути запрошені ще особи знані вже в літературному світі» [43, арк. 1]. У травні 1923 року альманах «Віра» обсягом 40 сторінок, до якого ввійшли поезії, спогади, статті на історичні теми, був укладений і віддрукований, та весь наклад і набір часопису поліція конфіскувала і знищила. Єдиний примірник «Віри», що дивом уникнув знищення, зберігався до Другої світової війни в бібліотечних фондах Українського історичного кабінету у Празі [362, с. 63; 368, с. 37; 452, с. 126].

Водночас при Кременецькій філії товариства «Просвіта» було засновано гурток «Дитячий Клюб», одним із напрямків роботи якого став дитячий журнал — «Рідне Гніздечко» (вийшло лише одне число). На сторінках машинописного часопису вміщувалися літературно-художні твори гуртківців: віршики, короткі оповідання, шаради тощо, сповнені «глибоким національним почуттям, відчуттям недолі свого краю і народу» [190, с. 13, 14].

Кременецька філія «Просвіти» була єдиною на Волині, що зуміла налагодити видання друкованої літератури. Проте брак коштів та занепад початкової освіти звели усі зусилля нанівець [361, с. 62–63].

Осередком патріотичного виховання молоді у 20–30-ті роки стали українські школи Кременеччини. Особливо слід відзначити Кременецьку українську приватну гімназію, у якій навчалися відомі письменники, вчені, громадсько-політичні діячі, серед них — Улас Самчук, Оксана Лятуринська, Марія Кавун-Кремінярівська, Кирило Куцюк-Кочинський та інші [452, с. 122]. Тож не дивно, що вже на початку 20-х років у Кременці з'являються перші українські рукописні молодіжні та учнівські часописи: «Перші кроки» (1921–1922), «Юнацтво» (1922), «Хвиля» (1923) та

«Проліски» (1924). Усі вони так чи інакше пов'язані з освітніми осередками краю.

Перше число рукописного журналу гуртка учнів четвертого класу Кременецької I вищої початкової школи «Перші кроки» побачило світ 15 листопада 1921 року. У передмові його видавці окреслили свої завдання: «Видавництво часопису поставило метою зарискування життя, настроїв і душі учащої молоді нашого міста» [190, с. 12]. На його сторінках, окрім національно-патріотичної публіцистики, вміщено чимало прозових та поетичних дитячих творів такої самої тематики, значну кількість становлять матеріали, присвячені Тарасові Григоровичу Шевченку. За словами А. Животка, видання було «фактично єдиним органом, що так чи інакше відбивав на своїх сторінках прояви українського життя міста та ширив українську думку глибоко просякнутими національним почуттям писаннями» [190, с. 12].

Видання вирізнялося високим рівнем художнього оформлення, і це дає змогу припустити, що його здійснював професійний художник [314, с. 139]. Достатньо великий за обсягом для такого типу видань часопис (20 сторінок) розбірливо переписували в кількості 15–20 примірників і поширювали «в той спосіб, що розносили в ті місця, де була надія продати, та до поодиноких громадян». На виручені кошти купували папір та фарби для наступних видань. На жаль, виручених коштів не вистачало, а ставлення до часопису як з боку педагогів (за винятком управителя школи Василя Дорошенка — одного із засновників кременецького товариства «Просвіта»), так і українського громадянства міста було байдужим [190, с. 12], тож, проіснувавши лише п'ять місяців, він перестав виходити.

У 1922 році нелегальний літературно-мистецький гурток учнів Кременецької української приватної гімназії «Юнацтво», головою якого був майбутній видатний український письменник Улас Самчук, починає видавати однойменний рукописний альманах [190, с. 12; 453, с. 34]. Для

отримання офіційного дозволу на видання часопису гуртківцями було надіслано прохання до кураторіуму шкільництва у Луцьку (лист від 22 лютого 1922 року) [45, арк. 13]. У відповіді, що прийшла на ім'я директора гімназії С. Міляшкевича (лист № 2069/22), зазначалося, що одного бажання учнів для випуску часопису недостатньо. «Крім того, необхідно подати довідку, у якій зазначити, в яких часових межах буде той часопис виходити, чи буде друкуватися і де, буде поширюватися лише серед молоді навчального закладу чи і за його межами, і зрештою, чи бере на себе пан Директор обов'язок бути редактором того часопису і взяти усю юридичну відповідальність» [45, арк. 14]. Це певною мірою стало на заваді ініціаторам, проте не змінило їхніх намірів самостійно видавати власні твори. За словами У. Самчука, редакція «Юнацтва» розташовувалась у помешканні гімназиста А. Чорнобая у передмісті. Тут регулярно збиралися гуртківці, обговорювали твори, які планували до публікації, тощо [363, с. 60].

Видання, що ставило за мету «поглиблення знайомства з рідною літературою й взагалі гуртування молодих національних сил» [138, с. 165], вміщує різножанрові твори та переклади членів гуртка, які мали виражене романтичне та національно-патріотичне звучання: Станіслави Гродзінської, Уласа Самчука, Сергія Стельмашука, Андрія Удановича, А. Корнобая, П. Мальченюка та інших [45, арк. 15–22 зв.]. На сторінках видання вперше опублікував свої вірші Улас Самчук. Його твір «Не любити — не можу свою я країну...» сповнений щирого юнацького бажання висловити свої патріотичні почуття [45, арк. 19, 19 зв.]. Про наміри продовжувати видання альманаху свідчить той факт, що після окремих творів стоїть примітка «Продовження в слідуючому номері» [45, арк. 18 зв., 21 зв.]. Усього побачило світ три числа часопису [297, с. 247].

«Юнацтво» знайшло підтримку в молодіжному середовищі та серед освіченого національно свідомого дорослого населення міста, яке охоче

його купувало (наклад рукописного часопису, тиражованого на гектографі, становив 60 примірників) [190, с. 13].

Непорозуміння між гуртківцями призвели до виходу з нього декількох найактивніших членів на чолі з Уласом Самчуком, що стало причиною припинення виходу часопису [138, с. 166]. Натомість у лютому 1923 року вони починають видавати новий літературний часопис «Хвиля». Довкола навоствореного журналу, що закликав молодь, «в якій бурлять свіжі, хоч ще й не загартовані сили... до гурту» [138, с. 166], об'єдналися молоді автори не лише з Кременеччини, а й з Вишнівця, Радивилова, Почасва тощо. На сторінках альманаху публікували твори Уласа Самчука, А. Гайового, А. Офіренка (псевдонім), Ф. Північенка та інших. Велику допомогу у видавництві часопису надавав професор Української приватної гімназії імені І. Стешенка, активний член «Просвіти» Василь Кавун. Оскільки видання мало яскраве національно-соціальне спрямування, то цензурні утиски та арешти поліції спричинилися до того, що після двох чисел літературний журнал припинив своє існування [190, с. 13]. Сам Улас Самчук в автобіографічній повісті «Юність Василя Шеремети» зазначає, що вийшло три числа часопису [364, с. 58].

Ще одним виданням, що стояло на засадах національно-свідомого виховання і виходило в означений час у Кременці, став рукописний часопис гуртка української молоді «Проліски». Як і в його попередниках, тут вміщували матеріали, які порушували актуальні проблеми тогочасного суспільно-культурного життя, їх розуміння молоддю, а також художні твори дітей: вірші, короткі оповідання, зразки популярного аналізу творчості Т. Г. Шевченка тощо. На жаль, побачило світ лише три числа часопису [138, с. 165; 190, с. 13; 314, с. 141, 142, 166].

На початку 20-х років ХХ століття на Кременеччині активізувався кооперативний рух, що порівняно з іншими ревізійними союзами польської держави створив найсуцільнішу і найдинамічнішу за

чисельністю і організованістю групу [313, с. 74]. Новостворений Кременецький повітовий Союз кооперативів активно долучився і до становлення видавничої справи. Саме його накладом та за значної матеріальної підтримки побачили світ «Малий Кобзар» та «Коротка біографія Тараса Шевченка» [36, арк. 170]. Виступаючи організатором суспільного життя краю, повітовий Союз потребував власного друкованого органу, що став би рупором ідеї кооперації. Так, у 1922 році за редакцією І. Рея починає виходити часопис «Зоря Кращого». Орієнтоване насамперед на селянство, видання ставило за мету «дати читачеві все, що зараз є кращого в кооперативній думці», публікувати «все, що потрібно кооператорові в його щоденній роботі», особливу увагу звернути на освіту, яка «є рідною сестрою кооперації», закликала читачів до об'єднання, бо «в гуртуванні наше щастя й наша сила», інакше «буде тобі тяжко жити, й зломить тебе всякий, хто захоче» [131, с. 2]. Основний масив матеріалів часопису висвітлював діяльність кооперативних організацій на селі, давав поради щодо заснування товариств, провадження їх господарської діяльності, публікував позитивний досвід роботи кооперативів в усіх галузях господарської діяльності.

Таким чином, головним осередком видавничої справи на Тернопіллі на початку 20-х років стає Кременець. Новостворені українські культурні, освітні та кооперативні товариства (філія товариства «Просвіта», повітовий Союз кооперативів, Кременецька українська приватна гімназія) активно долучилися до випуску у світ друкованих видань. Характерною рисою видавничого процесу стає долучення до нього місцевої інтелігенції та учнівської молоді. Найвизначнішими досягненнями українськомовного книговидання цього періоду стали «Малий Кобзар» та «Коротка біографія Тараса Шевченка», підготовлені до друку зусиллями зазначених культурних товариств.

3.4. ВИДАВНИЧА СПРАВА У 20–30-Х РОКАХ ХХ СТЛІТТЯ В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ УТИСКІВ ТА ЦЕНЗУРНИХ ОБМЕЖЕНЬ

Державний переворот 1926 року в Польщі привів до влади маршала Ю. Пілсудського. Початок його правління позначився пом'якшенням адміністративних обмежень на прояви національно-культурного розвитку українців. Послаблення тиску призвело до значної активізації всіх ланок суспільного життя: створюються нові та поживляють роботу існуючі кооперативні організації, освітні та культурні товариства, політичні й громадські об'єднання [137, с. 20; 172, с. 34, 35; 278, с. 159], що сприяло утвердженню видавничої справи на теренах Західної України [282, с. 150].

У цей час в Тернополі після десятирічної перерви відновлюється українське пресовидання. У 1928–1932 роках у місті друкували шість часописів, два з яких («Чар-Зілля» і «Літературно-науковий вістник») розповсюджували не лише на західноукраїнських землях, а й за кордоном [9, арк. 1]. У 1928–1931 роках у краї видається десять із 27 часописів, що виходили тут у міжвоєнний період, до того ж, лише ці роки позначені пресовиданням власне у Тернополі. Активізується в цей час і книговидання: всі відомі нам видавництва Тернополя, що діяли в міжвоєнний період, розпочали чи поживили свою діяльність у цей період.

Першим було засновано видавництво «Подільська театральна бібліотека», що випускало у світ невеликі за обсягом (40–60 сторінок, 8⁰) драматичні твори, призначені переважно для аматорських театрів та театральних гуртків, які набули тоді неабиякого поширення. Його очолював відомий у Тернополі драматург та книгопродавець, власник книжкового магазину «Книгарня і Антикварня імені Лесі Українки» (1926–1930) Володимир Мартиневич [378, с. 97; 388, с. 462]. Перший свій твір, драму «Міщане» [289], він друкує у Львові, у друкарні Ставропігійського інституту, коштом Осипа Костецького з містечка Микулинці поблизу

Тернополя, де народився і в той час проживав Володимир Мартиневич [388, с. 462]. Але того ж 1925 року виходить його наступний твір «Потерчук», у вихідних відомостях до якого зазначено: «Подільська театральна бібліотека» [295], тож саме цим роком можна датувати час заснування видавництва. За більш ніж десятиліття його діяльності вийшло друком близько 40 видань. Пік активності видавництва припадає на 1928–1930 роки, коли побачило світ близько тридцяти книжок. Усі книжки (за винятком трьох) були надруковані в єдиній у місті українській друкарні Олександра Салевича і Спілки, відкриття якої припадає саме на 1928 рік [378, с. 97].

Для видання прозових творів одночасно було засноване видавництво «Поділля». У його видавничому репертуарі — твори українських письменників, здебільшого соціально-побутова та історична проза морально-етичної проблематики: «Панич» Андрія Чайковського, «Захар Беркут» Івана Франка, «Тіні забутих предків» Михайла Коцюбинського, «Непримиренні» Олександра Кониського, «Через кладку» Ольги Кобилянської.

У 1930 році за сприяння Володимира Мартиневича в Тернополі було започатковано літературний часопис «Сяйво», який при накладі у п'ять тисяч примірників планували поширювати не лише в Західній Україні, а й за кордоном [9, Арк. 1]. Спершу дозвіл на його видання намагався отримати Ярослав Омелян, але він одержав відмову польської поліції [26, арк. 14, 15]. Тоді до справи взявся Володимир Мартиневич. За його редакцією у січні 1930 року виходить перше і єдине число часопису. Позичуючи себе як позапартійне видання, «Сяйво» ставило на меті «очистити сучасну українську літературу з тавра розкладу і занепаду, а українську літературну мову — з безлічі чужих слів, ... получить нерозривним ланцом всі шари українського громадянства» [138, с. 197]. На жаль, втілити задумане не вдалося. Пацифікація, початок якої припадає на

1930 рік, очевидно, спричинилася до того, що перше число часопису стало єдиним, яке побачило світ.

Займаючись книготоргівлею і маючи власну книгарню, Володимир Мартиневич налагодив розповсюдження книжок видавництва. Їх можна було замовити не лише в Тернополі, а й у Книгарні Наукового товариства імені Шевченка у Львові, а також за кордоном: у книгарнях «Ukrainain Bazar» у Нью Йорку (США) та Вінніпегу (Канада), і в Українській книгарні Т. Савули у Відні (Австрія), про що було зазначено у рекламних оголошеннях з переліком випущених друків, які вміщували на останніх сторінках видання чи обкладинці [101].

Драматичні твори, що ввійшли до «Подільської театральної бібліотеки», призначалися для театральних колективів, які створювали при читальнях товариства «Просвіта», гуртках «Рідна школа», і це зумовлювало тематичний та жанровий репертуар друків. Поряд із творами відомих українських драматургів (Івана Тобілевича, Івана Федорака, Михайла Старицького, Марка Кропивницького) тут видавали твори маловідомих тепер, але популярних на той час місцевих авторів: В. Мартиневича, Я. Коссовського, С. Белої, С. Бучака, А. Шатковського, Є. Рудого, В. Герасимовича та інших, побачили світ і п'єси за творами Івана Франка «Борислав сміється» та «Захар Беркут», перероблені для театру П. Франком. Для В. Мартиневича, І. Федорака, Я. Коссовського це були перші публікації власних творів [118, с. 49; 384, с. 659; 388, с. 461].

Більшість опублікованих п'єс належала до комедійного жанру: «Гріхи молодості», комедія на три дії, «Досиджувала посагу», комедія на три дії, «Трьох до вибору», комедія на три дії — усі В. Мартиневича, «Паливода», комедія на чотири дії І. Тобілевича, «Побережники» та «Депутати до Відня» комедії на одну дію І. Федорака, «Вій», комедія на п'ять дій М. Кропивницького, «Живі покійники», фарс на три дії Конич-Лисенка, «Більш засоромився, як налюбився», комедія на три дії Е. Рудого,

«Чар однострою», комедія на три дії М. Вацика, «Арендар в клопоті», комедія в чотирьох діях М. Білянського та інші. Друкували історичні драми: «Маруся Богуславна», історична драма на п'ять дій М. Старицького, «Пам'ятні могили», ескіз на одну дію В. Мартиневича, «Захар Беркут», історична драма на 4 дії за одноіменним твором І. Франка, «Довбуш», драма на п'ять дій Я. Коссовського тощо. Вийшли друком і драматичні образки з народного життя («Міщане», драма на п'ять дій, «Потерчук», п'єса зі співами і танцями з народного життя на п'ять дій В. Мартиневича та інші), що легко піддавалися інсценізації, не потребували багатого реквізиту та декорацій. Окремими випусками видавалися драматичні твори для дітей та молоді — серія «Діточий театр», у якій вийшли друком комедія на одну дію «Ще той ся не вродив, щоб усім догодив» і драма на три дії «Русалка Бжілка» Є. Рудого, а також драма на три дії «Ой, видно село» С. Бучака.

Про популярність видань «Подільської театральної бібліотеки» свідчить той факт, що їх неодноразово згадували в тогочасних періодичних виданнях, які мали відділи бібліографії, зокрема на сторінках часопису «Що читати?» за 1927–1929 роки згадано практично всі драматичні твори, що вже вийшли на той час у видавництві [469–470]. У спеціалізованих виданнях товариства «Просвіта», що популяризували дозволені до показу вистави із зазначенням номера дозволу й установи, яка проводила цензуру, «Спис цензурованих українських, п'єс дозволених владою до вистави» зазначено вісімнадцять друків із «Подільської театральної бібліотеки», назви шести з них винесено на 2–4 сторінки обкладинки, очевидно як такі, що користуються найбільшою популярністю [380]. У переліку книг, що вийшли у видавництві, який традиційно вміщувався на останній сторінці видання чи обкладинці, неодноразово можна прочитати, що наклад того чи іншого твору «на вичерпаню» [101].

Невисока ціна на друки «Подільської театральної бібліотеки»: від одного до двох з половиною злотих, а на драматичні твори «Діточого театру» — близько половини злотаго [293, с. 38, 39; 466, с. 6, 7], а також доволі значні наклади (близько 3 тис. примірників) [21, арк. 5 зв.], — робили їх доступними аматорським гурткам і читальням.

Ще одним підтвердженням популярності «Подільської театральної бібліотеки» є численні звернення керівників товариств «Просвіта», «Рідна школа» до Тернопільського воєводського управління з проханням «проведення цензури і уділення дозволу до театральних вистав» драматичних творів, опублікованих видавництвом [8, арк. 9–11, 16–18; 14, арк. 1, 63, 86–88; 11, арк. 21, 22].

Окремі видання «Подільської театральної бібліотеки» зазнавали цензурних утисків з огляду на їх зміст. Так, у 1928 році Тернопільське повітове староство конфіскувало «Пам'ятні могили» Володимира Мартиневича. Як зазначалося в листі повітового старости Маліцького до прокурора (L 26509/К), у брошурі «описана збройна боротьба на території Східної Малопольщі з червня 1918 року до липня 1919 року», «автор описує політичне становище руського народу на території Речі Посполитої» і «під виглядом випадків воєнно-політичного розпаду Австрії проводить аналогію з Польщею» [32, арк. 5]. З огляду на те, староста конфіскував наклад видання і передав розгляд справи до прокуратури [32, арк. 5 зв.], але Окружний суд відхилив його прохання, бо «не побачив у його змісті [змісті видання] характеру злочину» [32, арк. 12]. Увесь наклад було повернено власникові — Володимирі Мартиневичу.

Навесні 1928 року відродилося українське пресодрукування у Тернополі: 30 березня виходить у світ перше число «часопису для справ громадських» — «Громадянин» за редакцією Никифора Гірняка — знаного у краї громадського діяча, багаторічного голову тернопільської філії товариства «Просвіта». Усвідомлюючи потребу в українському друкованому

органі, що гуртував би національно-свідому громадськість міста, редакція «Громадянина» вбачала завдання часопису в тому, щоб «створити точку, довкола котрої могли б гуртуватися ті, що від життя домагаються чогось більше, спокійного травлення ... щоб створити бодай можливість ілюзії культурного життя», а в кінцевому підсумку «створення такої організаційної форми нації, в якій щойно можна б було приступати до реалізованя наших партійних чи класових домагань» [112, с. 1]. На сторінках часопису порушували актуальні проблеми життя міста і повіту: розвиток громадських установ і всього громадського життя краю, найважливіші культурні заходи, діяльність товариства «Просвіта», «Товариства охорони воєнних могил», «Пласту». Важливе місце на сторінках часопису приділяли проблемам національно-патріотичного виховання молоді, її освіти. Серед постійних рубрик варто відзначити такі: «З життя товариств», «Ріжні вісті», «Надіслане», «Допись», «З кооперативного руху», «Вісті з місця», «Ветеринарний порадник», «Нові книжки» тощо [138, с. 183–186].

За ідейне спрямування публікації, висвітлення на шпальтах часопису проблем примусової асиміляції українців видання неодноразово зазнавало цензурних утисків: з одинадцяти відомих чисел часопису три було конфісковано (число 4 повністю, числа 7 і 8 частково) [6, арк. 6, 9, 10, 13; 10, арк. 20].

Видання постійно відчувало матеріальну скруту, неодноразово зверталось до читачів із закликами «Ширіть «Громадянина» і складайте жертви на Пресовий фонд!», «До українських фірм купців, ремісників, промисловців! Анонсуйтеся в Громадянині!», «Ширіть «Громадянина» тощо. Останнє відоме 11 число часопису датоване 15 жовтня 1928 року. Через матеріальні негаразди та цензурні утиски видання припинило існування.

На зміну «Громадянину» з листопада 1928 року в Тернополі починає виходити «народній часопис для політики, освіти і господарства»

«Подільський Голос». Він продовжив кращі традиції передвоєнного «Подільського Слова», що друкувалося в Тернополі в 1909–1912 роках. Його видавав відомий на Тернопіллі громадський та політичний діяч, адвокат Степан Баран; редактором був колишній сотник УГА, адвокат Василь Бачинський. Протягом трьох років часопис став «сміливим оборонцем потоптаних прав» українського народу, що безпощадно боровся з «кириною і зі всіма пробами розвалу» українського національного фронту, організовував національні сили «на всіх ділянках публічного життя... і творчої організації праці» [142, с. 1]. Матеріали, опубліковані на шпальтах часопису, охоплювали всі сторони життя українців краю, відстоювали їхні національно-політичні, економічні та культурні інтереси, сприяли поступу національної свідомості та організації суспільного життя. Практично всі актуальні теми тогочасної дійсності знайшли у ньому своє відображення: суспільно-політичні питання, проблеми українського шкільництва у межах Польщі, місце жінок у суспільному прогресі. Широке висвітлення на шпальтах часопису знаходять суспільно-громадські події не лише Тернополя, а й усього Тернопільського воєводства. Чимало уваги приділяло видання і питанням просвітицької роботи [323, с. 67–69].

Активна громадська позиція часопису неодноразово призводила до його конфіскації [6, арк. 18, 18 зв.; 10, арк. 46 зв., 46 зв.; 25, арк. 1, 2; 26, арк. 6; 28, арк. 83]. У щомісячних звітах про пресу повітового старости Тернополя за 1930 рік зазначається, що видання за «партійною належністю — УНДО», його «ставлення до уряду — неприхильне», наклад двотижневика — 1200 примірників [9, арк. 1, 4, 8, 10].

Останнє відоме число видання, датоване 16 листопада 1930 року, також було конфісковане за публікацію в ньому статей «З вірою в нашу перемогу» та «Що влада обіцяла — а що дала», які, на думку повітового старости Маліцького, порушували статтю 73 уставу 3 «Закону про пресу Речі Посполитої» [28, арк. 83].

У 1929–1930 роках у Терноплі з друкарні О. Салевича і Спілки виходить у світ «Літературно-науковий вістник». Невисока ціна на друкарські послуги, що пропонував Олександр Салевич — справжній патріот і громадський діяч, активний член багатьох тернопільських культурно-освітніх товариств, — сприяли пошквалюванню видавничої справи у краї. Загалом у Тернополі побачило світ вісім чисел журналу, за його редакцію відповідав Петро Костелюк [425]. Це відоме в Галичині та за її межами видання також зазнало цензурних утисків. «Літературно-науковий вістник» за лютий 1930 року було конфісковано за публікацію у ньому статті Євгена Поленського «Західно-Українська етнографія», де, зокрема, замість прийнятих у Речі Посполитій термінів «Малопольська», «руський», «русин» було вжито відповідно «Західна Україна», український («десять літ на Західній Україні»), «Гуцульщини, одного з найцікавіших українських країв», «Українського люду Західної України» тощо) [28, арк. 9; 10, арк. 23, 23 зв.].

Це непоодиноким приклад судового вирішення долі видань, які побачили світ у Тернополі. Значно більший резонанс мала конфіскація історичної повісті Андрія Чайківського «До слави», що вийшла накладом видавництва «Чар-Зілля».

У середині 1928 року до Тернополя переїжджає редакція ілюстрованого журналу для українських родин «Чар-Зілля», що виходив у Львові з вересня 1927 року за редакцією Василя Семчишина. Сюди його привела значно нижча, ніж у Львові, ціна на послуги друкарні, що було важливо для видання, яке утримувалося виключно коштом від передплати [168, с. 133, 134]. У листі до Є.-Ю. Пеленського від 21 вересня 1928 року редактор і видавець «Чар-Зілля» розкриває своє розуміння змісту часопису: «... на маленьких 8-ох сторінках мусить вміщувати статті про найрізноманітніші теми, белетристику, гумор, практичні поради, оголошення і т. д. При тому мусить рахуватися з густом [інтересами]

більшості передплатників» [236, с. 273]. Разом із тим видання «завжди стоятиме на національному становищі. Коли ж річ іде про соціальне питання, то «Ч-з» [«Чар-зілля»] завжди буде заступати інтереси українських працюючих верств» [236, с. 274]. З огляду на задеклароване читацьке призначення — ілюстроване видання для українських родин — редакція формулює засадові завдання часопису у статті «Від Видавництва», вміщеній у першому числі відновленого часопису: «інформувати про події в краю і за кордоном та про найновіші здобутки культури, щоб ми не відстали від життя... приносити нам поживу для душі, розраджувати нас в нашому горю і вказувати нам шляхи, якими нам годиться йти до спільної цілому народу цілі» [119].

Редакція журналу запрошувала до співпраці українських письменників, митців, громадських діячів, учених, незважаючи на їхню політичну заангажованість, вважаючи надмірну політичну роздрібленість однією з головних вад тогочасного українського суспільства, виступаючи за консолідацію всіх національно свідомих сил. Засобами, що можуть об'єднати всі розрізнені групи українства, редакція часопису вбачала літературу, мистецтво, науку, тож на сторінках часопису публікували насамперед твори красного письменства українських та зарубіжних авторів, біографії знаних культурних та громадських діячів, спогади про непересічних українців та вагомі історичні події, матеріали просвітницького та виховного характеру [168, с. 135–136]. Друкувалася твори українських та зарубіжних авторів: М. Вороного, Й. В. Гете, К. Гриневичевої, М. Зоценка, О. Грицяя, І. Крушельницького, А. Панчіні, В. Постригача, Р. Тагора, А. Франса та інших. Багатою є і зображувальна палітра видання: на його сторінках чимало світлин і малюнків із короткими коментарями до них.

Редактор «Чар-Зілля» Василь Семчишин поринув у громадське життя Тернополя: став активним членом українських культурно-освітніх

організацій «Просвіта» та «Товариства охорони воєнних могил», секретарем повітового союзу гуртків «Рідна школа», а також, зайнявся книговидаванням [104, с. 208, 218, 225, 246]. У січні 1929 року до 40-річчя літературної діяльності Андрія Чайковського накладом видавництва «Чар-Зілля» було видано другу частину історичної повісті «Сагайдачний» — «До слави» [445]. До речі, це було не перше видання творів А. Чайківського у краї. Ще наприкінці XIX століття в Тернополі вийшла друком його юридична розвідка «Процесь Исуса Христа» [446], а в 1926 році накладом видавництва «Поділля» — повість з галицького життя «Панич».

Весь наклад видання «До слави» був арештований повітовим староством у друкарні за «урибки антидержавного змісту, які є на сторінках 7, 103, 134, 136, 148, 153 до 180 і т. д.» (Лист 863/29 від 3 січня 1929 року до Василя Семчишина, керівника видавництва «Чар-Зілля») [26, арк. 1]. У листі до окружної прокуратури, копії якого були надіслані до Міністерства внутрішніх справ у Варшаві, Комісаріату державної поліції в Тернополі та Тернопільського воєводського управління [26, арк. 6], повітовий староста Маліцький звинувачував Андрія Чайковського в тому, що він перекручує історичні факти, «окреслює «Запорізьку Січ» як окрему державну одиницю», називає її республікою, не визнаючи в такий спосіб влади над цим краєм Польщі, «уславлює бунт Наливайка проти Речі Посполитой Польської», «виступає з ненавистю проти греко-католицького обряду», зазначаючи що «латинський обряд може бути добрий, коли би виходив з Риму, а не з Польщі, значить, поглумлює (sic!) ненависть в українському громадянстві до польської держави», отже, «зміст книжки дихає ненавистю до польської держави, пробуджує в руських неприхильні настрої чи принаймні послаблює лояльність до неї» [26, арк. 3–5]. З огляду на все перелічене, окружний суд Тернополя затвердив конфіскацію усього накладу видання і було розпочато карно-судове слідство проти автора

повісті та її видавця за статтею 65 австрійського кримінального закону (заклик до порушення існуючого стану форми правління і єдності держави) [348, с. 240–242]. Почався т. зв. «суб'єктивний пресовий розгляд», тобто порушення кримінальної справи не лише проти видання, а й безпосередньо проти його автора і видавця, що було на той час великою рідкістю в кримінально-судовій практиці [366, с. 270].

Автор конфіскованої повісті та її видавець вимагали відкритого судового розгляду [277, с. 242], який відбувся у червні 1929 року. У виступі на процесі в окружному суді Тернополя Андрій Чайковський оприлюднив великий за обсягом і ретельно обґрунтований протест, у якому на підставі переважно польських історичних джерел доводив усю безпідставність звинувачень у перекрученні історії задля розпалу антиурядових настроїв українського народу. Зокрема, він наголосив: «Якщо моя книжка має улягати конфіскації, а я маю бути засуджений за злочин з # 65 з[акону] к[римінального], то слідувало б так[ож] сконфіскувати тих істориків, з котрих я черпав матеріали (sic!) до моєї повісті...і коли вони ще живуть, притягнути їх до відповідальності за злочин» [326, с. 243]. Далі він докладно аналізує всі зауваження цензорів, наводячи розлогі цитати з наукових розвідок передусім польських істориків, пояснює «фатальні непорозуміння», що сталися внаслідок незнання критиками української мови («Я не знаю іншої назви для тих людей, що покинули свою землю і в далеку іншу землю зайшли, як зайди. Емігранти то слово чуже нашій мові» (стосовно виразу «зайди з Речі Посполитої»), «почин» значить початок, а не «бунт», тощо), застерігає проти «переіначування фактів», наведених ним [326, с. 243–264]. Звертаючись до суду, Андрій Чайковський наголошує: «В оцінці історичної повісті не можна спускатися на думку старостинського рецензента, котрий, як вище вказано, не має ні знання, ні розуміння польської історії... А льояльність супроти

Польської держави ослаблюється не змістом skonфіскованої книжки, лише якраз її конфіскацією» [329, с. 264].

Відповідачів на процесі представляв Степан Баран — знаний у Тернополі адвокат і громадсько-політичний діяч, посол до Сейму від УНДО у 1926–1938 роках, видавець громадсько-політичного часопису «Подільський Голос» (1928–1930). У своєму виступі він доводив відсутність правової підстави для конфіскації, а отже, і відсутність складу злочину за статтею 65 карного законодавства.

Судові засідання у справі видання книжки, стали, по суті, справою про свободу слова в тогочасній Польщі, про українську історію, стосунки між сусідніми народами. Вони закінчилися повним виправданням і книги, і автора, і видавця (Вирок до Пр[еси] 1/29,), яким було повернуто увесь наклад видання, який дуже швидко розійшовся серед читачів [348, с. 272].

На жаль, на цьому перипетії довкола повісті не закінчилися. Коли у вересні 1932 року набрав чинності польський карний кодекс, уже наступного року національно-патріотичний твір Андрія Чайковського знову було skonфіковано, цього разу повітовим староством у Збаражі, а окружний суд у Тернополі всупереч своєму ж попередньому рішенню визнав книгу такою, що містить «ознаки зі статті 152 к. к., тобто оббріхує і висміює польський народ», а отже, повинна бути знищена і заборонена для подальшого розповсюдження [348, с. 272]. У відповідь на це адвокат Степан Баран як посол до Сейму подав інтерналяцію від 11 грудня 1934 року, яку підписало ще п'ятнадцять членів Українського клубу Міністрові Справедливості, у якій вимагав роз'яснення, «чи історична повість Андрія Чайковського п. н. «До Слави» видана в Тернополі 1929 р. накладом видавництва «Чар-Зілля» і відбита у друкарні В. Крелля в Тернополі, є skonфікованою чи ні» [218, с. 274]. Посилаючись на статтю 152 нового польського Карного Кодексу від 1.09.1932 року, відповідника якій не було у його попереднику, Міністр Справедливості визнає дії

Тернопільського окружного суду правочинними [121, с. 272–274]. Це призвело до вилучення і знищення не лише першої частини повісті, що вийшла друком у Тернополі, а й другої, виданої кількома роками пізніше в Коломиї.

Новий Карний Кодекс, що набув чинності з 1 вересня 1932 року на заміну чинному ще з часів Австро-Угорської імперії, відзначався значно більшими обмеженнями в царині свободи слова, національного самовизначення чи релігійної ідентифікації, у ньому з'явилися статті, що не лише унеможливлювали будь-яку критику влади, а й не допускали жодних зауважень з боку національних меншин на адресу панівної польської нації (наприклад, стаття 152 Карного кодексу передбачала покарання за «оббріхування і висміювання польського народу»).

Ще одним свідченням цензурних утисків українських видавництв та видань у краї в період польського панування між двома світовими війнами стала заборона цензором Тернопільського воєводського управління наукової розвідки видатного громадського діяча, вченого-етнолога, основоположника етнології релігії в українському релігієзнавстві, ідеолога українського православ'я Арсена Річинського «Проблеми української релігійної свідомості» [346].

Видання побачило світ у тернопільській друкарні Олександра Салевича і Спілки, що була єдиною на той час функціонуючою міською українською друкарнею [378, с. 97; 461, с. 282]. Власники друкарні не ставили перед собою цілей особистого збагачення, а радше служили українській громаді. Це ще раз засвідчує, що А. Річинський у передмові до своєї книги, висловлюючи подяку «видавництвам за випозичення кліш, а Українському Кооперативному Банкові в Берестю — за матеріальну поміч для цього видання», водночас зазначаючи, що «видавець не ставив собі жадних зарібкових цілей» [346, с. 4].

Примірник книги «Проблеми української релігійної свідомості», яка зберігається в Тернопільському обласному державному архіві, містить рукописні помітки цензора, які в подальшому призвели до його заборони. Усього позначено 9 уривків загальним обсягом понад 180 рядків. Це місця, де розкриваються думки автора про релігійну самобутність України, її майбутню незалежність та утиски української церкви у тогочасній Польщі.

Зрештою, Арсен Річинський таки перевидав свою працю того ж року, вилучивши з книги «крамольні» уривки, про що свідчить зменшення обсягу з 284 до 280 сторінок [346; 347].

Усі наведені факти є яскравим прикладом систематичних утисків з боку польської влади, що виявлялося в забороні чи конфіскації не лише періодичних друків, а й літературно-художніх та наукових видань. Часто такі конфіскації відбувалися без достатньо обґрунтованих доказів, лише за суб'єктивним висновком цензора, свідченням чого і стали справи довкола історичної повісті А. Чайковського «До слави» та інших видань.

Висновки до розділу 3

Розвиток видавничої справи на Тернопіллі в 1914–1939 роках зумовлювали часті зміни державного устрою, перебування у складі держав, уряди яких вороже ставилися до етнічного українського населення, що відповідно зменшило інтенсивність видавничого процесу та збіднило тематико-типологічний репертуар видань.

Зазначений період доцільно поділити на три етапи. Перший з них охоплює час окупації Галичини армією Російської імперії (1914–1917), коли було заборонено всі українські періодичні та неперіодичні друки. Другий — обмежується часовим проміжком з листопада 1918 до липня 1919 року, коли було утворено Західноукраїнську Народну Республіку. Це час найбільшого злету періодики краю: протягом неповного року на Тернопільщині виходило 12 українських часописів (у Тернополі — шість,

у Чорткові — два, у Кременці, Бережанах, Борщеві, Збаражі — по одному). Українські періодичні видання з'явилися навіть там, де до них не було місцевої української преси (Борщів, Кременець, Збараж). Третій етап хронологічно збігається з польською окупацією західноукраїнських земель у міжвоєнний період (1920–1939). Цей етап є найтривалішим у часі та найскладнішим з огляду на суспільні процеси, що відбувалися.

Українськомовна видавнича справа у краї зазнавала систематичних утисків з боку польської влади, що виявлялося у забороні чи конфіскації не лише періодичних друків, а й літературно-художніх та наукових видань. Особливо напруженою ситуація стала після набуття чинності з 1 вересня 1932 року нового карного кодексу, який значно ускладнив процес виходу у світ українських видань.

Характеризуючи видавничий процес Тернопілля міжвоєнного періоду, слід зазначити, що в цей час поряд із Тернополем центром книго- та пресодрукування стає Кременець.

Порівняно з періодом Австро-Угорської імперії, коли друкована продукція зазвичай виходила коштом окремих осіб чи громадських фондаций, у міжвоєнний період простежується чітка тенденція до появи на книговидавничому ринку Тернопілля окремих видавництв та видавничих організацій (видавництва «Подільська театральна бібліотека» та «Поділля», редакції часописів «Чар-Зілля», «Церква і Нарід», видавнича секція кременецької «Просвіти», Волинський Єпархіальний Місійний Комітет). За цей час з'явилося 29 періодичних видань, чотирнадцять з них — у Кременці, дев'ять — у Тернополі, по два — у Бережанах і Зборові, один у с. Зарваниця Підгаєцького повіту.

Виразною рисою тогочасного українського книго- і пресовидання на Тернопіллі стала значна кількість церковно-релігійних видань.

Змінилася і територія поширення видань. Якщо раніше вони були розраховані переважно на місцевого читача, то в міжвоєнний період їх

розповсюджували за межами краю, навіть за кордоном. Це, зокрема, шість часописів («Літературно-науковий вістник», «Чар-Зілля», «Православна Волинь», «Будівничий Церкви Божої», «Церква і Нарід», «Євангельський Голос») і друкована продукція видавництв «Подільська театральна бібліотека» та «Поділля».

Незважаючи на цензурні обмеження, українські друковані видання Тернопільщини обстоювали утвердження національної свідомості українців під владою Речі Посполитої, опиралися полонізації, впливали на становлення національних громадських інституцій. У значній частині українських друків порушувалася проблема єдності українського народу, його самоствердження та громадської активності.

ВИСНОВКИ

1. Українськомовні видання Тернопілля кінця XIX – першої третини XX століття як соціокультурне явище тривалий час залишалися поза увагою дослідників, що спричинило їх вилучення з наукового обігу, а, отже, і деформувало уявлення про історичний розвиток регіону. В українській науці досі не було комплексного дослідження, присвяченого друкованим виданням краю.

Попри те, що дослідники видавничої справи України нагромадили певний масив наукових праць, які стосуються різних аспектів видавничої справи Тернопілля, проблема науково не охоплена загалом, оскільки не відтворені в історичній послідовності передумови виникнення, особливості становлення видавничої справи на Тернопіллі, не розкрито її значення у суспільному поступі краю та в загальноукраїнському розвитку видавничої справи кінця XIX – першої третини XX століття.

Констатуємо, що значно частіше поставала об'єктом наукового зацікавлення учених періодика Тернопілля (починаючи з кінця XIX століття). Нині, передусім завдяки напрацюванням Науково-дослідного центру періодики Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника, вона значною мірою досліджена. Натомість книговидання краю, за винятком «Руської історичної бібліотеки», частково перевидання «Русалки Дністрової» та «Букваря для науки неграмотних» Онуфрія Солтиса, лише побіжно фіксували, зазвичай у формі несистематичних бібліографічних описів.

Аналіз бібліотечних, архівних та музейних фондів України дав підстави стверджувати, що найповніше матеріали, пов'язані з українським книго- та пресовиданням Тернопільщини, представлені в зібраннях Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника, Державного архіву Тернопільської області, Наукової

бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка, окремі примірники і документи зберігаються у Тернопільському обласному краєзнавчому музеї, Науковій бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка та Музеї книги (м. Бережани).

2. Українські видання Тернопільщини були покликані до життя щораз більшою потребою в друкованому слові як реальному чинникові суспільного поступу нації, гуртуванням українців, піднесенням рівня їхньої національної свідомості. Тематико-типологічну специфіку друкованої продукції зумовлювали суспільні потреби та особливості читацької аудиторії того часу. Знакові видання досліджуваного періоду сприяли становленню та поширенню української мови, літератури, науки, культури і на Тернопіллі, і за його межами. Зокрема, «Руська історична бібліотека» (1886–1992) за редакцією О. Барвінського започаткувала видання наукової літератури українською мовою, що мало важливе значення для утвердження національної ідентичності, і, спростувавши твердження про непридатність української мови до наукового вжитку, було першим кроком на шляху формування української фахової термінології. Її становленню сприяли також перші праці з природничо-технічних дисциплін – математиків М. Чайковського і В. Левицького, фізика В. Кучера, надруковані українською мовою у Тернополі.

Утвердженню української мови в складних умовах іноземного панування, зростанню самосвідомості українців слугували і літературно-художні видання («Малий Кобзар» та «Коротка біографія Т. Шевченка» (весь наклад роздали безкоштовно учням шкіл Кременецького повіту), «Подільська театральна бібліотека» (драматичні твори для аматорських театрів, гуртків і читалень), повість «До слави» А. Чайківського (судовий процес, розпочатий польською адміністрацією проти автора та видавця цієї

книги, привернув увагу громадськості до проблеми свободи слова в тогочасній Польщі) та інші).

Редакції часописів Тернопілля кінця XIX – першої третини XX століття ставили першозавданням утвердження національної свідомості українців, боротьбу проти полонізації, обстоювання розвитку національних громадських інституцій: культурно-освітніх, господарських, релігійних. Проблеми єдності українського народу, його самоствердження та громадської активності часто ставали основними темами різножанрових публікацій.

3. Становлення видавничої справи на Тернопільщині наприкінці XIX – у першій третині XX століття зумовлене цілою низкою громадсько-політичних та соціокультурних чинників у краї, який тривалий час був спершу східною околицею спочатку Австро-Угорської імперії, а потім новоствореної Речі Посполитої; втратив будь-яку політичну та культурну самостійність, ставши західною окраїною Російської імперії під час Першої світової війни, а за доби Західноукраїнської Народної Республіки був її політичним і культурним центром.

Зростання національної самосвідомості та формування у зв'язку з цим української національної еліти, починаючи з останньої чверті XIX століття, спричинило виникнення громадських, освітніх, культурних, господарських інституцій, що, у свою чергу, було тісно пов'язано зі стрімким розвитком процесу книго- та пресовидання (1886–1914).

Під час окупації Галичини армією Російської імперії (1914–1917) було заборонено всі українські періодичні та неперіодичні друки, тож видавничий процес фактично занепав. Період з листопада 1918 до липня 1919 року, коли було утворено Західноукраїнську народну республіку, – став часом найінтенсивнішого розвитку періодики краю. Часописи виходили в осередках, де раніше не було місцевої української преси (Борщів, Кременець, Збараж).

За часів польської окупації західно-українських земель у міжвоєнний період (1920–1939) українські видання краю піддавалися нищівному тиску з боку владних структур: забороняли чи конфісковували не лише громадсько-політичні часописи, а й літературно-художні та наукові видання.

4. Вагомий внесок у становлення видавничої справи на Тернопіллі зробили відомі громадські та культурно-освітні діячі, а також духівництво. Завдяки їхній подвижницькій праці та часто їх коштом побачили світ “Руська історична бібліотека” (редактор-видавець Олександр Барвінський), одне з перших видань з теорії математики українською мовою (автор і видавець – Володимир Левицький), перше перевидання в Україні альманаху «Русалка Дністрова» (видавець отець – Йосип Застирець), найтиражованіші на той час часописи «Посланникъ» та «Книжечки Мисійні» (редактор-видавець – отець Лев Джулинський), визнаний найкращим для курсів анальфabetів «Буквар для науки неграмотних», який перевидавали протягом семи років чотири рази (автор і видавець першого накладу – народний учитель Онуфрій Солтис), часописи доби ЗУНР «Голос Поділя» та «Український Голос» (редактор-видавець – Петро Карманський), перше на Волині видання «Малого Кобзаря» Тараса Шевченка та «Короткої біографії Тараса Шевченка» (укладач, автор передмови і біографії – Василь Біднов), перші на Волині твори для дітей українською мовою у серії «Дитяча бібліотека» (автор багатьох видань серії, видавець – Аркадій Животко), драматичні твори для аматорських театрів та театральних гуртків при читальнях «Подільської театральної бібліотеки» (видавець – Володимир Мартиневич). Фактично всі друковані періодичні видання краю цього періоду постали з приватної ініціативи і коштом їх засновників. Велике значення для культурного розвитку краю мала діяльність першої на Тернопіллі української друкарні Олександра Салевича і Спілки, яка впродовж багатьох років анонсувала заходи, що їх проводили українські громадські організації.

Дисертант простежує виразну тенденцію: зростання чисельності книжкової продукції на Тернопіллі помітне лише в окремі роки і пов'язане з діяльністю конкретних видавців.

5. Тематико-типологічна структура українських видань Тернопілля формувалася поступово, значною мірою під впливом змін у політичному, соціально-економічному, громадському та культурному житті регіону. Тож у періоди перебування Тернопілля у складі Австро-Угорської імперії та Речі Посполитої спостерігаються певні відмінності в тематичному наповненні видавничого репертуару: якщо в першому періоді найбільш поширеними були офіційні видання (четверта частина від усіх зафіксованих неперіодичних видань краю), далі наукові, церковно-релігійні, навчальні, просвітницькі та літературно-художні видання, то у другому періоді найбільше вийшло літературно-художніх видань, незмінною залишилася частка церковно-релігійних та просвітницьких видань, проте порівняно нечисленною виявилася група офіційних видань. Спостерігаємо певні закономірності у становленні періодики: попри майже повну відсутність у краї місцевих друкованих органів певних політичних партій (за винятком доби визвольних змагань 1918–1919 років), більшість часописів мала яскраво виражену громадську спрямованість, висвітлюючи актуальні проблеми суспільного життя не лише міста чи повіту, а й усієї української спільноти краю.

Характерно, що видання українськомовних періодичних і неперіодичних друків на Тернопіллі почалося одночасно (1886 рік). Усього за аналізований у дисертації період на Тернопіллі побачили світ близько 330 українськомовних неперіодичних видань і 71 часопис. Найбільше їх вийшло в Тернополі (183 неперіодичних і 29 періодичних видань), Кременці (89 неперіодичних і 17 періодичних видань), Почаєві (63 неперіодичних видання) та Бережанах (35 неперіодичних і 15 періодичних видань).

6. Історію національного книго- і пресовидання значно увиразнюють введені до наукового обігу архівні матеріали, що стосуються специфіки становлення видавничої справи на Тернопіллі, діяльності окремих видавництв та видавничих організацій, цензурних утисків і обмежень видавничої діяльності у краї (зокрема документи про роботу видавничої комісії Кременецького повітового товариства «Просвіта», листування Міністерства внутрішніх справ Польщі з повітовими старостами Тернопільського воєводства про перевірку друківаних видань та конфіскацію окремих з них), а також окремих друків, які не піддавалися науковому аналізу, уточнення місця та часу виходу у світ окремих видань.

7. Вивчення опублікованих та архівних джерел, бібліотечних та музейних збірок дало можливість систематизувати друковані видання краю, укласти бібліографічний покажчик книжкових видань та часописів Тернопілля, що налічує 329 позицій, з яких 26 видань періоду Австро-Угорського панування (1886–1916 роки) не були включені до існуючих бібліографічних покажчиків або місце їх видання було зазначено помилково. Видання 1918–1939 років (129 позицій) упорядковані вперше.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Архівні джерела

Державний архів Тернопільської області

Кременецьке повітове староство Волинського воєводства

1. Ф. 2. — Оп. 2. — Спр. 462 (Інформація постерунків держполіції Кременецького повіту і акти проведення ревізії в читальнях українського товариства «Просвіта», а також відомості про ліквідацію читалень) [польськ., укр.]. — 152 арк.

Кременецьке повітове самоуправління

2. Ф. 221. — Оп. 1. — Спр. 584 (Загальна характеристика географічного, економічного, політичного становища Кременецького повіту) [польськ.]. — 7 арк.

Тернопільське воєводське управління

3. Ф. 231. — Оп. 1. — Спр. 236 (Заява Чортківського кооперативу «Українська книгарня» про видачу дозволу на продаж журналів і переписка з цього питання) [укр.]. — 8 арк.

4. Ф. 231. — Оп. 1. — Спр. 416 (Розпорядження Міністерства внутрішніх справ і Тернопільського воєводського управління про порядок друку афіш, бланків та інших друкованих видань і листування з цього приводу) [польськ.]. — 26 арк.

5. Ф. 231. — Оп. 1. — Спр. 558. (Циркуляри і розпорядження Міністерства внутрішніх справ і воєводського управління про права гуртків і товариств в галузі театральної діяльності та відомості українського педагогічного товариства «Рідна школа» і «Просвіта» з цього питання) [польськ., укр.]. — 129 арк.

6. Ф. 231. — Оп. 1. — Спр. 1151 (Листування з повітовими староствами і органами поліції про конфіскацію періодичної преси) [польськ.]. — 39 арк.

7. Ф. 231. — Оп. 1. — Спр. 1313 (Інформація повітових староств про результати таємного нагляду за друкованими виданнями, що виходять на території Польщі) [польськ.]. — 28 арк.

8. Ф. 231. — Оп. 1. — Спр. 1463 (Листування з повітовим староством про цензуру драматичних творів) [польськ., укр.]. — 32 арк.

9. Ф. 231. — Оп. 1. — Спр. 1464 (Щомісячні рапорти повітових староств про періодичну пресу на території повітів Тернопільського воєводства) [польськ.]. — 8 арк.

10. Ф. 231. — Оп. 1. — Спр. 1471 (Інформація повітових староств про конфіскацію періодичної преси) [укр., польськ.]. — 52 арк.

11. Ф. 231. — Оп. 1. — Спр. 1744 (Листування з Міністерством внутрішніх справ Польщі і повітовими староствами Тернопільського воєводства про перевірку цензурою друкованих видань та нагляді над друкарнями на території воєводства) [польськ.]. — 154 арк.

12. Ф. 231. — Оп. 1. — Спр. 1745 (Донесення повітових староств про заборону розповсюдження українських газет і журналів «Український Голос», «Хмельницький і Хмельниччина» та інших на території повітів) [польськ., укр.]. — 23 арк.

13. Ф. 231. — Оп. 1. — Спр. 2049 (Місячні звіти Тернопільського і Бережанського повітових староств про зміни в пресі) [польськ.]. — 2 арк.

14. Ф. 231. — Оп. 1. — Спр. 2101 (Заяви керівників товариств «Рідна школа» та інших про видачу дозволів на театральні вистави і листування з цього приводу) [польськ., укр.]. — 150 арк.

15. Ф. 231. — Оп. 1. — Спр. 2242 (Щомісячні рапорти повітових староств про періодичну пресу на території повітів Тернопільського

воєводства і переписка про конфіскацію журналу «Новий шлях») [польськ.]. — 76 арк.

16. Ф. 231. — Оп. 1. — Спр. 3926. (Щомісячні рапорти повітових староств про друковані органи, що виходять на території повітів) [польськ.]. — 111 арк.

17. Ф. 231. — Оп. 4. — Спр. 26 (Листування з Міністерством внутрішніх справ Польщі і повітовими староствами Тернопільського воєводства про перевірку цензурою друкованих видань і нагляд над типографіями на території воєводства) [польськ.]. — 54 арк.

18. Ф. 231. — Оп. 4. — Спр. 212 (Звіт Тернопільського управління про стан промисловості у воєводстві за 1925 р.) [польськ.]. — 45 арк.

19. Ф. 231. — Оп. 4. — Спр. 690 (Листування воєводського управління з редакцією видавництва «Календар політичний» про збір відомостей про повіти, міста, воєводства у Галичині) [польськ.]. — 5 арк.

20. Ф. 231. — Оп. 4. — Спр. 1127 (Звіт Тернопільського воєводи про роботу за 1933–1934 роки) [польськ.]. — 74 арк.

Тернопільський комісаріат державної поліції

21. Ф. 275. — Оп. 1. — Спр. 218 (Інформація поштового і телеграфного управлінь про конфіскацію окремих друкованих видань, газет і журналів) [польськ.]. — 18 арк.

22. Ф. 275. — Оп. 1. — Спр. 269 (Повідомлення управління пошти і телеграфу та Міністерства внутрішніх справ про заборону і конфіскацію газет і журналів) [польськ.]. — 53 арк.

23. Ф. 275. — Оп. 1. — Спр. 270 (Книга обліку друкованих видань, заборонених до продажу) [польськ.]. — 9 арк.

24. Ф. 275. — Оп. 1. — Спр. 318 (Розпорядження Головної, Тернопільської воєводської і повітової команд поліції про встановлення нагляду над періодичною пресою) [польськ.]. — 9 арк.

25. Ф. 275. — Оп. 1. — Спр. 390 (Листування з Тернопільським повітовим староством і органами прокуратури про конфіскацію окремих номерів газети «Подільський голос») [польськ., укр.]. — 2 арк.

26. Ф. 275. — Оп. 1. — Спр. 461 (Розпорядження Тернопільського староства та слідчого відділу про конфіскацію окремих видань, часопису «Сяйво» і заборона подальшого видання) [польськ.]. — 16 арк.

27. Ф. 275. — Оп. 1. — Спр. 566 (Дозвіл Тернопільського староства на видання газети «Наша Думка») [польськ.]. — 1 арк.

28. Ф. 275. — Оп. 1. — Спр. 568 (Листування з Тернопільським староством та органами прокуратури про конфіскацію окремих українських націоналістичних газет і журналів) [польськ., укр.]. — 91 арк.

29. Ф. 275. — Оп. 1. — Спр. 656 (Розпорядження Тернопільського староства та слідчого управління про конфіскацію окремих українських видань) [польськ.]. — 5 арк.

30. Ф. 275. — Оп. 1. — Спр. 657 (Інструкція Тернопільського воєводського управління про встановлення контролю поліції над пресою) [польськ.]. — 3 арк.

31. Ф. 275. — Оп. 1. — Спр. 813 (Інформація Тернопільського слідчого відділу про конфіскацію окремих українських книг і газет). — 6 арк.

32. Ф. 231. — Оп. 1. — Спр. 1151 (Листування з повітовими староствами і органами поліції про конфіскацію деяких періодичних видань). — 39 арк.

Підгаєцька повітова команда державної поліції Тернопільського воєводства

33. Ф. 282. — Оп. 1. — Спр. 174 (Розпорядження Тернопільської воєводської команди і донесення постерунків поліції про конфіскацію української націоналістичної літератури). — 35 арк.

Канцелярія Тернопільського губернатора

34. Ф. 322. — Оп. 1. — Спр. 62. (Рапорти окремих осіб і листування про дозвіл на торгівлю друкованими творами, відкриття друкарень і фотографій) [рос.]. — 249 арк.

Кременецьке повітове управління товариства «Просвіта»

35. Ф. 348. — Оп. 1. — Спр. 11 (Документи про роботу українського товариства «Просвіта») [укр.]. — 116 арк.

36. Ф. 348. — Оп. 1. — Спр. 16 (Оголошення, протоколи засідань членів Громадської Комісії по організації святкування річниці Тараса Шевченка, приблизні програми та інші матеріали українського товариства «Просвіта») [укр.]. — 226 арк.

37. Ф. 348. — Оп. 1. — Спр. 413 (Протоколи засідань членів видавничої секції товариства «Просвіта», місячні звіти про роботу секції та інші матеріали) [укр.]. — 46 арк.

38. Ф. 348. — Оп. 1. — Спр. 414 (Протоколи засідань членів повітового правління видавничої секції товариства «Просвіта») [укр.]. — 57 арк.

39. Ф. 348. — Оп. 1. — Спр. 415 (Кременецьке повітове управління українського товариства «Просвіта». Секція Видавнича. Журнал обліку книг по книжковому магазину українського товариства «Просвіта») [укр.]. — 17 арк.

40. Ф. 348. — Оп. 1. — Спр. 419 (Протоколи засідань, звіти та інші матеріали про роботу загального книжкового магазину Кременецького повітового Союзу кооперативів і українського товариства «Просвіта». Том 1) [укр.]. — 124 арк.

41. Ф. 348. — Оп. 1. — Спр. 420 (Протоколи засідань, звіти та інші матеріали про роботу загального книжкового магазину Кременецького повітового Союзу кооперативів і українського товариства «Просвіта». Том 2) [укр.]. — 159 арк.

42. Ф. 348. — Оп. 1. — Спр. 421 (Протоколи засідань, звіти та інші матеріали про роботу загального книжкового магазину Кременецького повітового Союзу кооперативів і українського товариства «Просвіта») [укр.]. — 146 арк.

43. Ф. 348. — Оп. 1. — Спр. 422 (Протоколи засідань видавничої секції українського товариства «Просвіта») [укр.]. — 5 арк.

44. Ф. 348. — Оп. 1. — Спр. 437 (Список книг та інвентаря книжкового магазину українського товариства «Просвіта») [укр.]. — 70 арк.

Кременецька Українська гімназія

45. Ф. 351. — Оп. 1. — Спр. 52 (Листування з Кураторією Волинського шкільного округу про видачу дозволу на видання шкільного журналу «Юнацтво», про зарахування на навчання учнів інших віросповідань та іншим питанням) [польськ., укр.]. — 38 арк.

46. Ф. 351. — Оп. 1. — Спр. 54 (Заяви учнів про зарахування на навчання в гімназію та складання вступних іспитів) [укр.]. — 185 арк.

Львівська національна наукова бібліотека

імені Василя Стефаника

Відділ рукописів

Барвінські

47. Ф. 11. — П. 340. — Спр. 5533. (Касова книга видавництва «Руської історичної бібліотеки» [1886–1894]) [укр.]. — 47 арк.

48. Ф. 11. — П. 340. — Спр. 5535. (Друкарня Й. Павловського. Записна книжка грошових надходжень [Книжка контова друкарні І. Павловського 1886–1890]. [польськ.]). — 14 арк.

49. Ф. 11. — П. 340. — Спр. 5538. (Корінці почтових переказів грошей до видавництва «Руської історичної бібліотеки» від різних осіб. [1886–1894]) [польськ.]. — 19 арк.

50. Ф. 11. — П. 343. — Спр. 5547. (Рахунки Олександру Григоровичу Барвінському від друкарень [1886–1892]) [польськ.]. — 9 арк.

51. Ф. 11. — П. 343. — Спр. 5550. (Барвінський О. Г. Чорнові записки з архіву «Руської історичної бібліотеки») [укр.]. — 57 арк.

52. Ф. 11. — П. 344. — Спр. 5551. («Академічна Громада». Листи до Барвінського О. Г. — Краків, 1888; 1889) [укр.]. — 19 арк.

Матеріали до біографічного словника І. Левицького

53. Ф. 167. — Оп. II. — Спр. 7. (Барвінський Олександр Григорович). — 255 арк.

54. Ф. 167. — Оп. II. — Спр. 36 (Джулинський Лев). — 12 арк.

55. Ф. 167. — Оп. II. — Спр. 37 (Джулинський Микола). — 7 арк.

Шендрик Іван

56. Ф. 9. — Од. зб. 1148 (Бібліографічні матеріали). — 398 арк.

57. Ф. 202. — Оп. 1. — Од. зб. 30. (Картотека українських періодичних видань, що виходили в Україні та за її кордоном. 1849–1925). — 3031 арк.

Калинович Іван

58. Ф. 69. — Од. зб. 598 (Бібліографія XIX століття (хронологічна). 1809–1900). — 1067 арк.

59. Ф. 69. — Од. зб. 743. (Українські видавництва, авторські та інші видання : матеріали до покажчика, бібліографія друкованої продукції. 1899–1926). — 749 арк.

Дорошенко Володимир

60. Ф. 238. — Од. зб. 67. — Папка 2. (Західноукраїнська бібліографія за 1911 рік. Матеріали до бібліографії. Статути за 1911 р.) — 37 арк.

61. Ф. 238. — Од. зб. 90. — Папка 3. (Західноукраїнська бібліографія за 1912 рік. Матеріали до бібліографії за 1912 рік. Публікації та автори на літеру «У», Б. м., Б. д.). — 49 арк.

62. Ф. 238. — Од. зб. 53 (Матеріали до бібліографічного покажчика літератури за 1928 рік). — 48 арк.

Охримович В.

63. 372. — Оп. 1. — Од. зб. 26. (Листи Бараника В., Барвінського О., Бардача М. і Баричка М. до Охримовича В.). — 16 арк.

Центральний державний історичний архів України, м. Львів

Наукове товариство імені Шевченка

64. Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 353. (Лист Драгоманова М. з Женеви видавцеві «Руської історичної бібліотеки» Барвінському О. з подякою за прислані книжки цього видання) [укр.]. — 10 Арк.

65. Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 391 (Автобіографія, список наукових праць Йосипа Застирця) [укр.]. — 107 арк.

66. Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 1346 (Листування з Міністерством внутрішніх справ, староствами з приводу патентів на відкриття друкарень) [нім., польськ.]. — 126 арк.

67 Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 2750 (Часопис «Праця» : [мікрофільм].)

68. Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 2829 (Часопис «Ідея»). — 28 арк.

69. Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 2835 (Часопис «Поступ»). — 8 арк.

70. Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 2865 (Документи про хутір Романець). — 817 арк.

Павлик М.

71. Ф. 663. — Оп. 2. — Спр. 72. (Листи Драгоманову М. від кореспондентів з прізвищами на букву «Б»). — 43 арк.

Опубліковані джерела

72. Аксіоми для нащадків: українські імена у світовій науці : зб. нарисів / упоряд. і передм. О. К. Романчука. — Львів : Львівська історико-просвітницька організація «Меморіал», 1992. — 554 с., арк. іл.

73. Алексієвець Л. М. Новітня історія Польщі (1918–1938) / Л. М. Алексієвець. — Київ ; Тернопіль : [б. в.], 2002. — 320 с.

74. Алексієвець Л. М. Польща: шляхом відродження державної незалежності / Л. М. Алексієвець. — Тернопіль : Економічна думка, 2002. — 272 с.

75. Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження : у 3 т. / Мін. освіти і науки України, Львівський національний університет імені Івана Франка, Наукова бібліотека ; Національна академія наук України, Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича ; Наукова фундація Андрія Чайковського ; упоряд. Б. З. Якимовича за участю З. Т. Грень, О. В. Седляра ; редкол. : Б. З. Якимович (голова) та ін. — Львів : [б. в.], 2002. — Т. 1. — 368 с.

76. [Антонович В.] Історія Великого князівства Литовського водъ найдавнѣйшихъ часовъ ажъ до упадку удѣльной системи въ Литовскѣи Руси В. Антоновича и Д. Іловайського / В. Антонович, Д. Іловайський. — Въ Тернополи : Зъ друкарнѣ Іосифа Павловського, 1887. — 208 с. (Руска исторична бібліотека пѣдъ редакцією Олександра Барвѣньського. Том VI).

77. Барвінський О. Від видавництва Руської історичної бібліотеки в справі видання монографії М. Костомарова «Богдан Хмельницький». — Тернопіль : Друкарня Йосифа Павловського, 1888. — 2 с.

78. Барвінський О. Від видавництва Руської Історичної Бібліотеки / Олександр Барвінський // Зоря. — 1887. — № 4. — С. 72.

79. Барвінський О. Замітки на оповістку д-ра Ом. Калитовського про VI том «Руської Історичної Бібліотеки» / Олександр Барвінський // Діло. — 1887. — № 99. — С. 3–4.

80. Барвінський О. Літа науки / Олександр Барвінський // Ювілейна книга Української гімназії в Тернополі. До сторіччя заснування. 1898–1998 / підбір, упорядкування та редакція текстів і коментарі Степана Яреми. —

Тернопіль ; Львів : Наукове товариство ім. Шевченка ; Львівське крайове товариство «Рідна Школа», 1998. — С. 155–188.

81. Барвінський О. Спомин з мого життя / Олександр Барвінський / упор. А. Шацька, О. Федорук ; ред. Л. Винар, І. Гирич. — К. : Смолоскип, 2004. — 528 с.

82. Барвінський О. Чи то одповідь сторонництва, чи лична интервнція? // Діло. — 1886. — Ч. 15–18. — С. 2.

83. Барвінський О. Ще кілька слів на одповідь д-ра Ом. Калитовського / Олександр Барвінський // Діло. — 1887. — Ч. 109. — С. 3.

84. Батьківщина. — 1887. — Ч. 2.

85. Бачинський В. Преса ЗУНР в 1918–19 рр. / В. Бачинський // Новий Час. — 1936. — Ч. 164. — С. 5.

86. Бачинський В. Преса ЗУНР в 1918–19 рр. / В. Бачинський // Новий Час. — 1936. — Ч. 166. — С. 8.

87. Бачинський В. Преса ЗУНР в 1918–19 рр. / В. Бачинський // Новий Час. — 1936. — Ч. 169. — С. 7.

88. Бачинський В. Преса ЗУНР в 1918–19 рр. / В. Бачинський // Новий Час. — 1936. — Ч. 170. — С. 11.

89. Бачинський В. Преса ЗУНР в 1918–19 рр. / В. Бачинський // Новий Час. — 1936. — Ч. 176. — С. 9.

90. Бемко В. Бережани. Бережанщина. Історико-географічний нарис / В. Бемко // Бережанська земля : історико-мемуарний збірник / ред. колегія: Л. Бабій, В. Беднарський, Б. Мельник. — Т. 1. — Торонто ; Нью-Йорк ; Лондон ; Сідней ; Бережани ; Козова, 1998. — С. 7–45. (Наукове Товариство ім. Шевченка. Український архів. Том ХІХ).

91. Бережани : до 1000-ліття літописної і книжкової справи України : матеріали до бібліографії / упорядник М. Проців. — Бережани : Музей книги, 1998. — 14 с.

92. Бережанська гімназія: сторінки історії : ювілейна книга. — Львів ; Тернопіль : Джура, 2007. — 1028 с.

93. Бережанська земля : історично-мемуарний збірник: — Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто : Комітет «Видавництва Бережани», 1970. — Т. 1. — 877 с.

94. Бережанська земля : історико-мемуарний збірник. — Торонто ; Нью-Йорк ; Лондон ; Сідней ; Бережани ; Козова, 1998. — Т. 2. — 900 с.

95. Бібліографія української преси в Польщі (1918–39) і Західньо-Українській Народній Республіці (1918–19) / уклад Є. Місило. — Едмонтон, Альберта : Видавництво Канадського інституту українських студій. Альбертський університет, 1991. — 250 с.

96. Бібліологічні вісті : часопис, присвячений питанням бібліографії, бібліотекознавства, бібліофілії, видавництва і друкарства. — 1924–1925.

97. Бідула Г. Лапшин / Г. Бідула // Бережанська земля : історико-мемуарний збірник. — Т. 2. — Торонто ; Нью-Йорк ; Лондон ; Сідней ; Бережани ; Козова, 1998. — С. 463–470.

98. Білінський П. Мѣсто Тернополь и его околиця : начеркъ историчный. Часть перша / написавъ Петро Бѣлинський, гр.-кат. парохъ въ Должанцѣ. — Тернополь : Зъ друкарнѣ Ст. Коссовского, 1894. — 57 + 1 с.

99. Білінський П. Мѣсто Тернополь и его околиця. Часть друга. / написавъ Петро Білінський, гр. к. парохъ въ Должанцѣ. — Тернополь : Зъ печатнѣ Ст. Коссовского, 1895. — 38 с. + Табеля про станъ школь въ парохіяхъ гр. к. деканата Залозецького съ кѣнцемъ новроку зимового 1818 р. списана. (Накладомъ Кружка Наукового Тернопольского).

100. Білінський П. О уживаню парныхъ купелѣвъ у народовъ славянскихъ : причинокъ до исторіи культуры / написавъ Петро Бѣлинський гр. к. парохъ въ Должанцѣ.— Тернополь : Зъ друкарнѣ Коссовского, 1896, — 47 с. (Доходъ на «Тернопольську руску Бурсу»).

101. Білянський М. Арендар в клопоті : народна комедія в 4 діях / М. Білянський. — Львів ; Тернопіль ; Нью-Йорк : Накладом видавництва «Подільська Театральна Бібліотека» в Тернополі; З друкарні А. Салевич і С-ки в Тернополі, 1928. — 36 с.

102. Боберський І. Щоденник, 1918–1919 рр. / І. Боберський ; упорядкув. Ю. А. Мицик. — К. : Вид. дім «КМ Академія», 2003. — 260 с.

103. Бойцун Л. Були такі газети / Л. Бойцун, Є. Дорош // Тернопіль Вечірній. — 1990. — № 1 (25 березня). — С. 1, 3.

104. Бойцун Л. Тернопіль у плині літ : історико-краєзнавчі замальовки / Л. Бойцун. — Тернопіль : Джура, 2003. — 392 с. : іл.

105. Борковський О. Руська історична бібліотека під редакцією Олександра Барвінського. Т. IX і X. Історичні монографії Миколи Костомарова. Богдан Хмельницький. Т. I–II : рецензія / О. Борковський // Зоря. — 1888. — № 16/17. — С. 285–288.

106. Борусовський І. Міфестофель в Гетовім Фавсті і Люцифер в Байроновім Каїні: проба їх еволюції і характеристика. — Тернопіль : [б. в.], 1907. — 48 с.

107. Борусовський І. Мефістофель в Гетовім Фавсті і Люцифер в Байроновім Каїні: проба їх еволюції і характеристики / Іван Борусовський // Звіт дирекції ц. к. гімназії Франца-Йосифа I в Тернополі за рік шкільний 1906/07. — Тернопіль : Накладом фонду шкільного, 1907. — С. 3–48.

108. Б. Р. [Б. Романенчук] Книжкова продукція в Галичині за 1937 р. // Українська книга. — 1938. — № 5. — С. 81–82.

109. Б. Р. [Б. Романенчук] Книжкова продукція в Галичині за 1938 р. // Українська книга. — 1939. — №1. — С. 15.

110. Браття селяни! // Чортківський вістник. — 1919. — Ч. 1. — С. 1.

111. Бутрин М. Л. Поточна бібліографічна інформація про українську книгу (за матеріалами галицьких журналів 30-х рр. ХХ ст.) / М. Л. Бутрин // Українська періодика : історія і сучасність: доп. та повідомл. третьої

Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 22–23 груд. 1995 р. ; ред. кол.: М. М. Романюк (відп. ред.) та ін. — Львів : [б. в.], 1995. — С. 273–277.

112. Вельмешановна громадо! // Громадянин. — 1928. — Ч. 1. — С.1.

113. Вальо М. На шляху до створення бібліографії української преси / Марія Вальо // Мартинюк М. Українські періодичні видання Західної України, країн Центральної та Західної Європи (1914–1939) : матеріали до бібліографії / Микола Мартинюк ; передм. М. Вальо. — Львів : [б. в.], 1998. — С. 3–14.

114. Вальо М. Про наукові засади редакторської підготовки видань «Русалки Дністрової» / Марія Вальо // Шашкевичіана : зб. наук. праць. — Львів–Венніпег : [б. в.], 1999. — Вип. 5. — С. 90–93.

115. Верн Юл. Крізь блокаду / Юл. Верн ; [переклад і переказ Є. Мандичевського]. — Тернопіль : Накладом «Молодіжи», 1904. — 80 с. (Для руско-української молодіжи переповів Е. М. [Є. Мандичевський]).

116. Весна Х. Від літописів до енциклопедичного словника / Х. Весна, В. Уніят // Вільне життя. — 2004. — № 126/127. — С. 5.

117. Видання «Просвіт» Галичини: книги та аркушева продукція (1868–1939) : бібліографічний покажчик / [уклад. Зворський С. Л.]. — К. : Абрис, 1996. — 248 с. (Серія «Українські культурно-освітні товариства «Просвіта»». Випуск 1).

118. Виноградник Т. Великої правди Учитель / Т. Виноградник. — Снятин : ПрутПринт, 2004. — 128 с. + 12 вкл. (Скарби отчої землі).

119. Від видавництва // Чар-Зілля. — 1928. — Ч. 1. — С. 1

120. Від редакції // Бережанський Вістник. — 1919. — Ч. 1. — С. 1.

121. Відповідь Міністра Справедливості у Варшаві від 24 січня 1935 року на інтерполяцію посла Степана Барана і послів Українського Клубу // Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження : у 3 т. / Мін. освіти і науки України, Львівський національний університет імені Івана Франка, Наукова бібліотека ; Національна академія наук України, Інститут

українознавства імені Івана Крип'якевича ; Наукова фундація Андрія Чайковського ; упоряд. Б. З. Якимовича за участю З. Т. Грень, О. В. Седляра ; редкол.: Б. З. Якимович (голова) та ін. — Львів : [б. в.], 2002. — Т. 3. — С. 274–276.

122. Возняк Г. М. Микола Чайковський — видатний український математик, громадський діяч / Г. М. Возняк. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2007. — 96 с.

123. Возняк М. Історія української літератури : у 2 кн. : навч. видання / М. Возняк. — Вид. 2-ге, виправл. та переробл. — Львів: Світ, 1992. — Кн. 1. — С. 446–456.

124. Возняк М. Ювілейна бібліотека. Т. 1. Русалка Дністрова. Вдруге видана з нагоди столітніх уродин Маркіяна Шашкевича, Тернопіль, 1910, 8^о, стор. XXIII + 95 : рецензія / М. Возняк // Записки НТШ. — 1911. — Вип. VI. — С. 218–219.

125. Возняк М. Ювілейна бібліотека. Т. 1. Русалка Дністрова. Вдруге видана з нагоди столітніх уродин Маркіяна Шашкевича, Тернопіль, 1910, 8^о, стор. XXIII + 95 : рецензія / М. Возняк // Неділя. — 1911. — Ч. 45. — С. 8.

126. Возняк М. Яким Ярема. Маркія Шашкевич, як лірик-поет. Відбитка зі Звіту ц. к. гімнізії Франца Йосифа I. в Тернополи. Тернопіль, 1911, стор. 5–36 : рецензія / М. Возняк // Записки НТШ. — 1911. — Вип. VI. — С. 217.

127. Волинець Н. Не згасає свіча пам'яті: З історії пошанування Маркіяна Шашкевича у Бережанах / Надія Волинець // Бережанська гімназія: сторінки історії : ювілейна книга. — Львів ; Тернопіль : Джура, 2007. — С. 314–318.

128. Волинець Н. Сторінками часопису «Посланникъ» / Н. Волинець, Л. Зінчук // Жайвір. — 2002. — Липень. — С. 5.

129. В справі видання монографії М. Костомарова «Богдан Хмельницький» (від видавництва Руської Історичної Бібліотеки) // Діло. — 1887. — Ч. 39. — С. 2.

130. В справі курсів анальфabetів // Учитель. — 1912. — Ч. 3. — С. 92–93.

131. [Вступна стаття] // Зоря Кращого. — 1922. — Ч. 1. — С. 2.

132. Галайчук І. Історичне значення книги Михайла Юрківа «Підручник міжнародного языка есперанто» / І. Галайчук, С. Костюк // Есперанто у ХХІ столітті: стан і перспективи розвитку. До 100-річчя книги Михайла Юрківа «Підручник міжнародного языка есперанто» : матеріали науково-практичної конференції (Тернопіль, 29–30 червня 2007 р.) / за ред. І. Й. Галайчука, Д. Г. Бучака. — Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. — С. 9–15.

133. Галушко М. Історико-краєзнавчі матеріали українського інформаційного часопису «Зборівські Вісті» (1933–1938, 1941–1942 рр.) / Марія Галушко // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. — Львів : [б. в.], 2008. — Вип. 1 (16). — С. 51–60.

134. Галушко М. Розвиток української преси Тернополя і Тернопільщини 1886–1944 рр. / Марія Галушко // Українська періодика : історія і сучасність : доп. та повідомл. десятої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 31 жовт. — 1 листоп. 2008 р. / НАН України ; ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділення «НДЦ періодики» ; за ред М.М. Романюка. — Львів : [б. в.], 2008. — С. 140–149.

135. Галушко М. Становлення і розвиток українських часописів м. Тернополя кінця ХІХ — 1939 р. / Марія Галушко // Українська періодика : історія і сучасність : доп. та повідомл. дев'ятої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 28–29 жовт. 2005 р. / НАН України ; ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділення «НДЦ періодики» ; за ред. М. М. Романюка. — Львів : [б. в.], 2005. — С. 89–93;

136. Галушко М. Українські часописи Станіслава (1879 — 1944 рр.) : історико-бібліографічне дослідження / НАН України; ЛНБ ім. В. Стефаника ; Відділення «Науково-дослідний центр періодики» ; відп. ред. Л. В. Сніцарчук / Марія Галушко. — Львів : [б. в.], 2001. — 304 с.

137. Галушко М. Українські часописи Тернополя і Тернопільщини кінця ХІХ — першої третини ХХ ст.: становлення, основні показники й тематико-типологічні аспекти розвитку / Марія Галушко // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. — Львів : [б. в.], 2005. — Вип. 13. — С. 11–20.

138. Галушко М. Українські часописи Тернополя і Тернопільщини (1886–1944 рр.) : історико-бібліографічне дослідження / НАН України ; ЛНБ ім. В. Стефаника ; Відділення «Науково-дослідний центр періодики» ; відп. ред. Л. В. Сніцарчук / Марія Галушко. — Львів : [б. в.], 2008. — 352 с.

139. Гамуляк В. Тернопілля у боротьбі за державність / В. Гамуляк // Шляхами Золотого Поділля. Тернопільщина і Скалатщина : регіональний історично-мемуарний збірник. — Філадельфія, Па ; Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто : [б. в.], 1983. — Т. ІІІ. — С. 80–97.

140. Герасимів Г. Видавнича діяльність Лева Джулинського / Галина Герасимів // Бережанська гімназія: сторінки істрії : ювілейна книга. — Львів ; Тернопіль : Джура, 2007. — 1028 с.

141. Герцюк Д. Штрихи до портрета Якіма Яреми / Д. Герцюк // Яким Ярема / упорядкув., ред. і прим. С. Яреми. — Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. — С. 11–24.

142. Гірняк Н. Наші завдання // Подільський Голос. — 1928. — Ч. 1.

143. Гнатищак М. Ідейні основи творчості Маркіяна Шашкевича // Слово : журнал словянської фільольогії / видання семінара словянської фільольогії при філософічному факультеті Української Богословської Академії у Львові. — Львів : Накладом Греко-Католицької академії у Львові, 1937/1938. — Кн. 3. — С. 27–53.

144. Гнатюк В. Ю. Д. Як у світі жити? або правила доброго виховання Руско-українській молодіжи. Тернопіль, 1906 : рецензія / В. Гнатюк // Літературно-науковий вістник. — 1906. — Т. 34. — С. 408–410.

145. Головата Л. Товариство «Просвіта» у Львові (1868–1939) : показчик видань / Головата Л., Суц Л., Бербека О. / НАН України ; Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника ; Відділення наукова бібліографія і книгознавство. — Вид. 2-ге [випр. і доповн.]. — Львів : [б. в.], 2008. — 520 с.; 24 с. іл.

146. Горак Р. Довга дорога до Лапшина / Роман Горак // Із забуття : генеалогічне дослідження / Р. Горак ; упорядн. З. Служинська. — Львів : Галицька видавнича спілка, 2002. — 144 с.

147. Горєвалов С. І. Військова журналістика України в національно-визвольних змаганнях за утворення самостійної держави / Горєвалов С. І. — Вид. 2-ге [переробл. і доповн.]. — Львів : Видавництво відділення військової підготовки ДУ «Львівська політехніка», 1997. — 320 с.

148. Горєвалов С. Українське військо та його преса на завершальному етапі визвольних змагань (1919–1920 рр.) / Горєвалов С. І. // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. — Львів : [б. в.], 1998. — Вип. 5. — С. 199–208.

149. Грабович Г. Шевченко як міфотворець : семантика символів у творчості поета / Григорій Грабович ; пер. з англ. Соломії Павличко. — К. : Радянський письменник, 1991. — 212 с.

150. Гриб О. І. Громадсько-просвітницька діяльність та історична спадщина Олександра Барвінського : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Оксана Іванівна Гриб. — Черкаси, 2007. — 20 с.

151. Гриб О. Олександр Барвінський у західноукраїнській історіографії (остання чверть XIX — перша чверть XX ст.) / Оксана Гриб // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету

імені Володимира Гнатюка. — 2004. — Вип. 2. — С. 203–209. (Серія «Історія»).

152. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX століття. — Вид. 2-ге. — К. : Генеза, 2000. — 360 с.

153. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні: Франко та його спільнота (1856–1886). — К. : Критика, 2006. — 632 с.

154. Гутковський В. В. Українська журналістика на західно-українських землях: державотворча функція, тематичні аспекти (1848–1919 рр.) : історико-політичний нарис // В. В. Гутковський, І. В. Крупський, О. М. Олексин ; за заг. ред. д-ра іст. наук І. В. Крупського. — Львів : Вільна Україна, 2001. — 136 с.

155. Гуцал П. Адміністративно-територіальний поділ Тернопільщини в минулому / П. Гуцал // Тернопільська область. Адміністративно-територіальний устрій (станом на 1 червні 1997 року). — Тернопіль : Ромс, 1997. — С. 226–236.

156. Гуцал П. Рада Державних Секретарів Західно-Української Народної Республіки у Тернополі (листопад-грудень 1918 року) / Петро Гуцал // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. — Тернопіль : [б. в.], 2000. — Вип. 9. — С. 38–44. (Серія «Історія»).

157. Гуцал П. Сидір Голубович: штрихи до політичного портрета / Петро Гуцал // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. — Тернопіль : [б. в.], 1999. — Вип. 8. — С. 53–55. (Серія «Історія»).

158. Гуцал П. Уряд ЗУНР у Тернополі / П. Гуцал, Р. Півторак // Тернопілля'98,'99 : регіональний річник / упорядники-редактори Б. Куневич, М. Ониськів. — Тернопіль : Збруч, 2003. — Кн. 4. — С. 117–119.

159. Дезертири // Бережанський Вістник. — 1919. — Ч. 3. — С. 3.

160. Десять заповѣдей Божихъ пояснивѣ в XIX проповѣдяхъ Петро Бѣлинскій гр.-кат. парохъ въ Должанцѣ. — Тернополь : Зъ печатнѣ Ст. Коссовского, 1894. — 249 + VI с. (Накладом автора).

161. Джулыньскій Л. Господи Благослови! / Лев Джулыньскій // Посланникъ. — 1889. — Ч. 1. — С. 1.

162. Джулыньскій Л. Одъ редакціи / Лев Джулыньскій // Посланникъ. — 1890. — Ч. 5. — С. 6, 7.

163. Джулыньскій Л. Ответъ «Народной Часописи» / Лев Джулыньскій // Посланникъ. — 1892. — Ч. 9. — С. 4.

164. Діло. — 1887. — Ч. 1, 3, 4, 7, 10, 11, 12, 14, 21.

165. Діло. — 1887. — Ч. 8. — С. 4.

166. Дорошенко Д. Видавництва / Д. Дорошенко, П. Зленко // Енциклопедія Українознавства : загальна частина : перевид. в Україні. — К. : [б. в.], 1994. — Т. 2. — С. 972–981.

167. Дорошенко В. Розвиток українського друку в XIX–XX століттях у цифрах / В. Дорошенко // Українська книга. — 1937. — № 1. — С. 12–17.

168. Дроздовська О. Журнал «Чар-Зілля» (1927–1928 рр.) : концептуальні проблеми й засоби їх реалізації / Олеся Дроздовська / Українська періодика : історія і сучасність : доп. та повідомл. восьмої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 24–26 жовт. 2003 р. ; за ред. М. М. Романюка. — Львів : [б. в.], 2003. — С. 133–145.

169. Дроздовська О. Р. Петро Карманський — видавець, редактор, публіцист / О. Р. Дроздовська / Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. — Львів : [б. в.], 1996–1997. — Вип. 3–4. — С. 411–417.

170. Дроздовська О. Становлення та розвиток української преси повітових міст Галичини (1865–1920 рр.): до питання історіографії / Олеся Дроздовська // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. — Львів : [б. в.], 2002. — Вип. 10. — С. 342–348.

171. Дроздовська О. Українська преса повітових міст Галичини (20–30-ті рр. ХХ ст.): до питання історіографії / Олеся Дроздовська // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. — Львів : [б. в.], 2000. — Вип. 7. — С. 564–572.

172. Дроздовська О. Українські часописи повітових міст Галичини (1865–1939) : історико-бібліографічне дослідження / Олеся Дроздовська ; наук. ред.-консультант М. М. Романюк. — Львів : [б. в.], 2001.— 364 с.

173. Енциклопедія Українознавства : словникова частина: перевид. в Україні. — Львів : [б. в.], 1993. — Т. 1. — С. 1–400.

174. Енциклопедія Українознавства : словникова частина: перевид. в Україні. — Львів : [б. в.], 1994. — Т. 2. — С. 401–800.

175. Енциклопедія Українознавства : словникова частина: перевид. в Україні. — Львів : [б. в.], 1994. — Т. 3. — С. 801–1200.

176. Енциклопедія Українознавства : словникова частина: перевид. в Україні. — Львів : [б. в.], 1995. — Т. 4. — С. 1201–1600.

177. Енциклопедія Українознавства : словникова частина: перевид. в Україні. — Львів : [б. в.], 1996. — Т. 5. — С. 1601–2000.

178. Енциклопедія Українознавства : словникова частина: перевид. в Україні. — Львів : [б. в.], 1996. — Т. 6. — С. 2001–2400.

179. Енциклопедія Українознавства : словникова частина: перевид. в Україні. — Львів : [б. в.], 1998. — Т. 7. — С. 2401–2800.

180. Енциклопедія Українознавства : словникова частина: перевид. в Україні. — Львів : [б. в.], 1999. — Т. 8. — С. 2801–3200.

181. Енциклопедія Українознавства :словникова частина: перевид. в Україні. — Львів : [б. в.], 2000. — Т. 9. — С. 3201–3600.

182. Енциклопедія Українознавства : словникова частина: перевид. в Україні. — Львів : [б. в.], 2001. — Т. 10. — С. 3601–4020.

183. Є. Ю. П. [Євген-Юрій Пеленський] Огляди за вивчення української книжки / Євген-Юрій Пеленський // Українська книга. — 1938. — № 8/10. — С. 152–154.

184. Євшан М. Яким Ярема. Маркія Шашкевич, як лірик-поет. (З нагоди 100-літнього ювілею). Тернопіль, 1911 : рецензія / М. Євшан // Літературно-науковий вістник. — 1911. — Т. 56. — С. 611.

185. Євшан М. Яким Ярема. Мойсей. Поема Івана Франка. Критична студія. Тернопіль, 1912 : рецензія / М. Євшан // Літературно-науковий вістник. — 1912. — Т. 58. — С. 395–396.

186. Животко А. Історія української преси / А. Животко. — Мюнхен : Український технічно-господарський інститут, 1989–90. — 334 с.

187. Животко А. Нариси історії української преси : курс лекцій / А. Животко. — Подєбради : Український Технічно-Господарський Інститут позаочного навчання в Подєбрадах (ЧСР), 1937. — 108 (4) с.

188. Животко А. Одної ночі : образок на 1 дію [для дітей старшого шкільного віку] / А. Животко. — Кременець : Видання Кременецького Повіт. Т-ва «Просвіта» ; Друк. В. Цвіка, 1922. — 8 с. (Серія «Дитяча бібліотека», Ч.2).

189. Животко А. Пелюстки : збірка поезій / А. Животко. — Кременець : Видання Кременецького Т-ва «Просвіта» на Волині; 3 друкарні В. Цвіка, 1923. — 16 с.

190. Животко А. Рукописні часописи української молоді / А. Животко. — Львів : Накладом Тов-а «Взаїмна Поміч Українського Вчительства», 1938. — 28 с. (Педагогічно-методична бібліотека. Випуск 8).

191. Житарюк В. Проблеми українсько-польського порозуміння у міжвоєнний період (за матеріалами газети «Діло») / Вікторія Житарюк // Творчі та організаційні особливості функціонування сучасного медійного простору : зб. наук. праць : у 2 т. / Національний університет «Києво-

Могилянська Академія» ; Галицький інститут імені В'ячеслава Чорновола. — Тернопіль–Львів : ЛА «Піраміда», 2008. — Т. 2. — С. 186–189.

192. Закон про форму укр. влади, ухвалений Конгресом Трудового Народу України // Бережанський Вістник. — 1919. — Ч. 3. — С. 1.

193. Запаско Я. Початки українського друкарства / Я. Запаско, О. Мацюк, В. Стасенко. — Львів : Центр Європи, 2000. — 222 с.

194. Запросини до передплати на III і IV том «Руської Історичної Бібліотеки» // Діло. — 1886. — Ч 18. — С. 3.

195. Записки Наукового товариства ім. Шевченка : томи I–CCXL (1892–2000) : покажчик змісту / уклад. В. Майхер. — Львів : [б. в.], 2003. — 742 с.

196. Застирець Й. До життєписа про Маркіяна Шашкевича / Й. Застирець // Діло. — 1902. — Ч. 14. — С. 4.

197. Застирець Й. Друге видання «Русалки Дністрової» (Або як я виграв заклад) / Й. Застирець // Руслан. — 1912. — 23(10) січня. — Ч. 16.

198. Застирець Й. Зі споминів про Маркіяна Шашкевича / Й. Застирець // Нова зоря. — 1927. — № 45. — С. 2–3.

199. Застирець Й. Петро Білянський єпископ львівський, галицький та Кам'янця-Подільського. 1781–1798 рр. / Й. Застирець // Звіт дирекції ц. к. гімназії Франца-Йосифа I в Тернополі за рік шкільний 1908/09. — Тернопіль : Накладом фонду шкільного, 1909. — С. 3–40.

200. Західний М. Все йде переверти / М. Західний // Бережанський Вістник. — 1919. — Ч. 2. — С. 2.

201. Західний М. Як Іван Франко післав мене до гімназії / М. Західний // Діло. — 1926. — Ч. 119/120. — С. 2–3.

202. Збаражчина : збірник статей, матеріалів, соминів / ред. В. Жила. — Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто : [б. в.], 1980. — Т. 1. — 348 с.

203. Зборівщина. Над берегами Серету, Стрипи і Золотої Липи : іст.-мемуар. і літ. зб. — Торонто ; Нью-Йорк ; Париж ; Сидней : [б. в.], 1985. — 351 с.

204. Звіт дирекції ц. к. гімназії Франца-Йосифа I в Тернополі за рік шкільний 1905/06. — Тернопіль : Накладом фонду шкільного, 1906. — 40 с.

205. Земельне питання // Наша Земля. — 1919. — Ч. 4, 5, 7. — С. 1.

206. Земельний закон // Бережанський Вістник. — 1919. — Ч. 1. — С. 2.

207. Зробек Яків. I. Дудар. II. Епопеї : часть перша / Яків Зробек. — Тернопіль : [б. в.], 1904. — 36 с.

208. Зробек Яків. Дудар з-над Серету. II. Епопеї : піснь друга / Яков Зробек. — Тернопіль : З друкарні Л. Вербицького, 1904. — 36 с.

209. [Зробек Я.]. З дум і думок Якова Зробека, греко-кат. пароха у Вертелці / Яков Зробек. — Тернопіль : З друкарні Л. Вербицького, 1903. — 16 с.

210. Іванюта І. Життєвий і творчий шлях академіка Володимира Гнатюка / Ігор Іванюта // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. — Тернопіль: [б. в.], 2002. — Вип. 1. — С. 9–22. (Серія «Історія»).

211. Ігнатієнко В. Бібліографія української преси 1816–1916 / В. Ігнатієнко. — К.; Х. : Державне видавництво України, 1930. — 285 с. (Труди Інституту Книгознавства. Т. IV).

212. Ігнатієнко В. Українська преса (1816–1923 рр.) : історико-бібліографічний етюд / В. Ігнатієнко. — К. : Державне видавництво України, 1926. — 76 с. — [11 іл.]. (Науково-популярна бібліотека книгознавства за редакцією Ю. О. Меженка. Вип. 6).

213. І знову сьміємо йти до Вас Товариші! // Ідея. — 1906. — Ч. 1. — С. 1.

214. І. К. [Комарницький І.] Посланникъ : рецензія // Душпастырь. — 1889. — Ч. 8. — С. 227–228.

215. І. К. [Кревецький І.] Українська преса Західної України // Республіка. — 1919. — Ч. 1. — С. 2.

216. [Іловайський Д.]. Княжий періодъ України-Руси до смерті Володимира Мономаха, Д. Іловайского. Т. I. — Въ Тернополи : Зъ друкарнѣ Іосифа Павловського, 1886. — 202 с. (Руска исторична бібліотека пѣдъ редакцією Олександра Барвѣньского. Том III).

217. [Іловайський Д.]. Княжий періодъ України-Руси до до князювання Данила Галицького, Д. Іловайского. Т. II. — Въ Тернополи. Зъ друкарнѣ Іосифа Павловського, 1886. — 248 с. (Руска исторична бібліотека пѣдъ редакцією Олександра Барвѣньского. Том IV).

218. Інтерполяція посла Стапана Барана до Міністра Справедливості у варшаві від 11 грудня 1934 р. // Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження : у 3 т. / Мін. освіти і науки України, Львівський національний університет імені Івана Франка, Наукова бібліотека ; Національна академія наук України, Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича ; Наукова фундація Андрія Чайковського ; упорядк. Б. З. Якимовича за участю З. Т. Грень, О. В. Седяра ; редкол.: Б. З. Якимович (голова) та ін. — Львів : [б. в.], 2002. — Т. 3. — С. 268–274.

219. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. Тернопільська область. — К.: Головна редакція Української Радянської енциклопедії, 1973. — 640 с.

220. Календарь миссійный «Посланника» на рокъ звичайный 1893. Рочникъ первый. — Львовъ : Печатня Ставропигійского Института, 1893. — 16 + VIII + 1 + 91 + 21 с. [Накладомъ Свящ. Л. Джулиньского, редактора «Посланника» и «Книжочок миссійныхъ» въ Лапшинѣ].

221. Календарь миссійный «Посланника» на рокъ 1894. Рочникъ второй. — Бережаны : Зъ друкарнѣ А. Цѣхоцкого в Бережанахъ, 1893.

[Накладомъ Свящ. Л. Джулинського, редактора «Посланника» и «Книжочок миссийныхъ» въ Лапшинѣ, почта Бережаны].

222. Калинович І. Показчик української культури за 1924 рік / І. Калинович. — Львів — Київ : З друкарні видавничої спілки «Діло» у Львові, 1925. — 26 с. [Накладом автора].

223. Калинович І. Українська преса і видавництва за 1923 рік / І. Калинович. — Львів — Київ : З друкарні видавничої спілки «Діло» у Львові, 1924. — 16 с. [Накладом автора].

224. Калитовський О. Одповідь на «Замітки» п. Ол. Барвінського / О. Калитовський // Діло. — 1887. — Ч. 102. — С. 4.

225. Калитовський О. Руська історична бібліотека під редакцією Олександра Барвінського. Т. VI. В. Антонович, Д. Іловайський. Історія великого княжества Литовського від найдавніших часів аж до упадку удільної системи в Литовській Русі. Тернопіль, 1887 : рецензія / О. Калитовський // Зоря. — 1887. — № 13–14. — С. 243–244;

226. Канчалаба О. Релігійно-церковна періодика XIX — першої половини XX ст. у фондах ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України / О. Канчалаба // Українська періодики : історія і сучасність : доп. та повідомл. шостої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 11–13 трав. 2000 р. ; за ред. М. М. Романюка. — Львів : [б. в.], 2000. — С. 191.

227. Каталог фонду рідкісних видань бібліотеки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. 63. Історія. Історичні науки (1792–1939 рр.) : бібліографічний показчик / [уклад.: О. Б. Конончук та ін. ; відп. за вип. О. Б. Конончук]. — Тернопіль : ТНПУ, 2006. — 320 с.

228. Каталогъ книгъ и періодичныхъ изданій изъ всѣхъ галузей литературы снаходячихся по зниженныхъ цѣнахъ въ антикварной книгарни Льва Бодека во Львовѣ, Армянская ул. н-ръ 3. — Львовъ : [б. в.], 1906. — 47 с.

229. Катальог книгарні Наук. т-ва ім. Шевченка у Львові, Ринок 4. 10. — Львів : [б. в.], 1936. — 80 с. (Історія).
230. Катальог книжок для дітей і молоді II. — Львів : Накладом книгарні Наук. тов. ім. Шевченка, 1927. — 22 с.
231. Катальог книжок по знижених цінах [Ціни Важні від 1-го листопада 1932 р.] — Львів : Накладом книгарні «Рідної Школи», 1932. — 24 с.
232. Катальог повістей і оповідань. — Львів : Т-во «Просвіта», 1930. — 91 с. + 4 с. іл. [Накладом кооперативи «Будучність», Тернопіль].
233. [Качала С.] Коротка Історія Руси Стефана Качали / С. Качала. — Вь Тернополи : Зь друкарнѣ Іосифа Павловського, 1886. — 168 с. (Руска исторична бібліотека пѣдъ редакцією Олександра Барвѣньського. Том I).
234. Качала С. Чи то одповідь сторонництва, чи лична интервнція? / С. Качала // Діло. — 1886. — Ч. 3–6.
235. Качкан В. Хай святиться ім'я твоє : Галицькі просвітницькі діячі, письменники, вчені — вихідці із священицьких родин / В. Качкан. — Чернівці : Прут, 1994. — 198 с.
236. Качкан В. Із редакційно-видавничої теки Євгена Пеленського (за епістолярієм) / В. Качкан / Качкан В. Хай святиться ім'я твоє : Українознавство та пресологія (XIX — перша половина XX ст.) / В. Качкан ; наук. ред. М. Романюк. — Кн. 3. — Львів : Фенікс, 1998. — С. 273–278.
237. Кисельов Р. Жанровий репертуар україномовних видань Почаївського Успенського монастиря XVIII — першої третини XIX століття / Р. Кисельов // Вісник Львівського університету. Серія книгознавство, бібліотекознавств та інформаційні технології. — 2006. — Вип. 1. — С. 72–88.
238. Книга в Україні, 1861–1917 : матеріали до репертуару української книги / Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського ; уклад. С. Й. Петров, С. С. Петров ; наук. ред. В. Ю. Омельчук. — К. : Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 1999– . — Вип. 2. : Б. — 1999. — 365 с. — Вип. 3. : В. — 2001. — 336 с. — Вип. 4. : Г. — 2002. — 422 с. — Вип. 5. : Д.

— 2003. — 532 с. — Вип. 6. : Є, Ж, З. — 2004. — 268 с. — Вип. 7. : З, И, І, Ї.
— 2005. — 404 с. — Вип. 8, ч. 1. : К–Кн. — 2006. — 405 с. — Вип. 8, ч. 2. :
Ко–Кя. — 2006. — 492 с. — Вип. 9. : Л. — 2006. — 430 с. — Вип. 10. : М. —
2007. — 486 с. — Вип. 11. : Н. — 2008. — 422 с.

239. Книжка : неперіодичний вістник українського книжкового руху.
— Станіславів, 1922. — Ч. 4–7.

240. Книжка : неперіодичний вістник українського книжкового руху.
— Станіславів, 1923. — Ч. 1–10.

241. Комариця М. М. Журнал «Дзвони» (1931–1939) : систематичний
показчик змісту / М. М. Комариця. — Львів : [б. в.], 1997. — 217 с.

242. Кониський Я. Історична бібліотека Олександра Барвінського
(Оповідка наукова) / Я. Кониський // Зоря. — 1887. — № 10. — С. 176. —
[підп.: Красюченко].

243. Кос Т. Ольга Кобилянська : генеза, характеристика осіб / Зладив
Т. Кос. — Львів : Накладня Укр. Книгарні й Антикварні; Тернопіль : Друк.
А. Салєвич і С-ка, [б. р.]. — 47 с. (Літературно-критична бібліотека, Ч. 28).

244. [Костомаров М.]. Історичні монографії Миколи Костомарова.
— Вь Тернополи : Зь друкарнѣ Іосифа Павловського, 1886. — 232 с. (Руска
історична бібліотека подь редакцією Олександра Барвѣньського. Том II).

245. [Костомаров М.]. Історичні монографії Миколи Костомарова.
Т. II. Богданъ Хмельницькій Т. I. — Вь Тернополи : Зь друкарнѣ Іосифа
Павловського, 1888. — 195 с. (Руска історична бібліотека подь редакцією
Олександра Барвѣньського. Том IX).

246. [Костомаров М.]. (Руська історична бібліотека). Історичні
монографії Миколи Костомарова. Т. III. Богданъ Хмельницькій Т. II. —
Вь Тернополи : Зь друкарнѣ Іосифа Павловського, 1888. — 195 с. (Руска
історична бібліотека подь редакцією Олександра Барвѣньського. Том X).

247. [Костомаров М.]. (Руська історична бібліотека). Историчні монографії Миколи Костомарова. Т. IV. Богданъ Хмельницькій Т. III. — Въ Тернополи : Зъ друкарнѣ Іосифа Павловського, 1889. — 182 с. (Руска исторична бібліотека подъ редакцією Олександра Барвѣньського. Том XI).

248. [Костомаров М.]. (Руська історична бібліотека). Историчні монографії Миколи Костомарова. Т. V. Богданъ Хмельницькій Т. IV. — Въ Тернополи : Зъ друкарнѣ Іосифа Павловського, 1889. — 182 с. (Руска исторична бібліотека подъ редакцією Олександра Барвѣньського. Том XII).

249. [Костомаров М.]. (Руська історична бібліотека). Историчні монографії Миколи Костомарова. Т. VI. Гетьманованє Ивана Выговского и Юрія Хмельницького. — Въ Тернополи : Зъ друкарнѣ Іосифа Павловського, 1891. — 234 с. (Руска исторична бібліотека подъ редакцією Олександра Барвѣньського. Том XIII).

250. [Костомаров М.]. Историчні монографії Миколи Костомарова. Т. VII. Руина Т. I. Гетьманованє Бруховецкого. — Въ Тернополи : Зъ друкарнѣ Іосифа Павловського, 1892. — 149 с. (Руска исторична бібліотека подъ редакцією Олександра Барвѣньського. Том XIV).

251. [Костомаров М.]. Историчні монографії Миколи Костомарова. Т. VIII. Руіна Т. II. Гетьманованє Многогрішного. — У Львові : З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка, 1893. — 179 с. (Руска історична бібліотека. Під редакцією Олександра Барвінського. Том XV).

252. [Костомаров М.]. Историчні монографії Миколи Костомарова. Т. IX. Руіна Т. III. Гетьманованє Самойловича. — У Львові : З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка, 1894. — 214 с. (Руска історична бібліотека. Видавництво Наукового Товариства ім. Шевченка. Під редакцією Олександра Барвінського. Том XVI).

253. [Костомаров М.]. Историчні монографії Миколи Костомарова. Т. X. Мазепа. Часть I. — У Львові : З друкарні Наукового Товариства

ім. Шевченка, 1895. — 198 с. (Руска історична бібліотека. Видавництво Наукового Товариства ім. Шевченка. Під редакцією Олександра Барвінського. Том XVII).

254. [Костомаров М.]. Історичні монографії Миколи Костомарова. Т. XI. Мазепа. Часть II. — У Львові : З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка, 1896. — 198 с. (Руска історична бібліотека. Видавництво Наукового Товариства ім. Шевченка. Під редакцією Олександра Барвінського. Том XVIII).

255. Кость К. Передмова / К. Кость // Животко А. Історія української преси / А. Животко. — Мюнхен : Український технічно-господарський інститут, 1989–90. — С. 7.

256. Кость С. Військова преса ЗУНР / Степан Кость // Творчі та організаційні особливості функціонування сучасного медійного простору : зб. наук. праць : у 2 т. / Національний університет «Києво-Могилянська Академія», Галицький інститут імені В'ячеслава Чорновола. — Тернопіль–Львів : ЛА «Піраміда», 2008. — Т. 2. — С. 206–211.

257. Кость С. Нариси з історії західноукраїнської преси першої половини ХХ ст. / С. Кость. — Львів : [б. в.], 2002. — 217 с.

258. Кость С. Нариси з історії української військової преси / С. Кость, О. Тимчишин, К. Федірко. — Львів : Світ, 1998. — 356 с.

259. Кравець М. Видавець «Руської історичної бібліотеки». (До 120-річчя від дня народження О. Г. Барвінського) / М. Кравець // Український історичний журнал. — 1967. — № 6. — С. 137–138.

260. Кравченко О. Нарис діяльності гімназії / Осип Кравченко // Ювілейна книга Української гімназії в Тернополі. До сторіччя заснування. 1898–1998 / підбір, упорядкування та редакція текстів і коментарі Степана Яреми. — Тернопіль ; Львів : Наукове товариство ім. Шевченка ; Львівське крайове товариство «Рідна Школа», 1998. — С. 33–50.

261. Кревецький І. Звіт дирекції ц. к. гімназії Франца-Йосифа І в Тернополі за рік шкільний 1905/6. Тернопіль, 1906 : рецензія / І. Кревецький // Літературно-науковий вістник. — 1906. — Т. 36. — С. 333–335.

262. Кревецький І. Часописи Галицького Поділля : історико-бібліографічні матеріали з рр. 1882–1927 / Іван Кревецький // Часописи Поділля : історично-бібліографічний збірник з нагоди 150-ліття першої газети на Україні (1776–1926) та 10-ліття існування УС РР / склали М. Білинський, Н. Співачевський, та І. Кревецький ; за ред. В. Отамановського. — Вінниця : [б. в.], 1927–28. — С. 3–21. (Вінницька Філія Всеукраїнської бібліотеки України при Українській Академії Наук. Кабінет виучування Поділля. Матеріали до історії друку та до бібліографії Поділля. Т. 1).

263. Кременецький «Малий Кобзар» / вступна стаття, упорядк. Євгена Дороша. — Тернопіль : Горлиця, 2003. — 92 с.

264. Кривизюк Л. Українська військова журналістика й 1918–1919 рр. / Леонід Кривизюк // Українська періодика : історія і сучасність : доп. та повідомл. восьмої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 24–26 жовтня 2003 р. / за ред. М. М. Романюка. — Львів : [б. в.], 2003. — С. 76–87.

265. Крупський І. В. Національно-патріотична журналістика України. (Друга половина ХІХ — перша чверть ХХ ст.) / І. В. Крупський. — Львів : Світ, 1995. — 184 с.

266. Крупський І. Преса Галичини у боротьбі за державність України (1918–1920 рр.) / І. В. Крупський // Українська періодика : історія і сучасність : доп. та повідомл. другої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 21–22 грудня 1994 р. — Львів ; Житомир : [б. в.], 1994. — С. 44–46.

267. Кугутяк М. Галичина. Сторінки історії : нарис суспільно-політичного руху (ХІХ — 1939 р.). — Івано-Франківськ, 1993. — 200 с.

268. Куций І. Олександр Барвінський: внесок в українську історіографію Галичини / Ігор Куций // Наукові записки Тернопільського

державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. — Тернопіль : [б. в.], 2002. — Вип. 1. — С. 169–174. (Серія «Історія»).

269. Кучер В. Електронна теорія металів / В. Кучер. — Тернопіль : Друкарня Подільська Йосифа Степка, 1913. — 29 с.

270. Кучер В. Електронна теорія металів / В. Кучер // Звіт дирекції ц. к. гімназії Франца-Йосифа I в Тернополі за рік шкільний 1912/13. — Тернопіль : Накладом фонду шкільного, 1913. — С. 5–30.

271. Лановик Б. Пацифікація 1930 р. на Тернопільщині як прояв антиукраїнської політики польських властей / Богдан Лановик, Роман Матейко, Наталія Совінська // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія / за заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. — Вип. 3 : Національно-державне відродження слов'янських народів Центрально-Східної Європи крізь призму 85-річчя. — Тернопіль : ТДПУ, 2003. — С. 162–166. (Серія «Історія»).

272. Левицький В. Про переступ чисел e і π . / В. Левицький. — Тернопіль : [б. в.], 1896. — 28+30 с.

273. Левицький І. Е. Українська бібліографія Австро-Угорщини за роки 1887–1900 / І. Е. Левицький. — Львів : [б. в.], 1909. — Т. 1 : [Роки 1887–1889]. — 290 с. — (Матеріали до української бібліографії; Т. I);

274. Левицький І. Е. Українська бібліографія Австро-Угорщини за роки 1887–1900 / І. Е. Левицький. — Львів : [б. в.], 1910. — Т. 2 : [Роки 1890–1891]. — 262 с. — (Матеріали до української бібліографії; Т. II);

275. Левицький І. Е. Українська бібліографія Австро-Угорщини за роки 1887–1900 / І. Е. Левицький. — Львів : [б. в.], 1911. — Т. 3 : [Роки 1892–1893]. — 290 с. — (Матеріали до української бібліографії; Т. III).

276. Лехман Т. «Книжочка Миссійна» (1890–1911) як джерело краєзнавства / Тарас Лехман // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. — Львів : [б. в.], 2002. — Вип. 10. — С. 342–348.

277. Лист Василя Семчишина і Андрія Чайківського до Окружного Суду від 18 квітня 1929 р. // Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження : у 3 т. / Мін. освіти і науки України, Львівський національний університет імені Івана Франка, Наукова бібліотека ; Національна академія наук України, Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича ; Наукова фундація Андрія Чайковського ; упоряд. Б. З. Якимовича за участю З. Т. Грень, О. В. Седляра ; редкол. : Б. З. Якимович (голова) та ін. — Львів : [б. в.], 2002. — Т. 3. — С. 240–242.

278. Лук'яненко С. Українське питання в національній політиці Польщі (1921–1939 рр.) / Світлана Лук'яненко // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія / заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. — Вип. 3 : Національно-державне відродження слов'янських народів Центрально-Східної Європи крізь призму 85-річчя. — Тернопіль : ТДПУ, 2003. — С. 158–161. (Серія «Історія»).

279. Луцик Є. Я. За сиротою Богъ съ калитою. Образъ драматичный зъ житя народного съ спѣвами и танцями въ 6 актахъ. / Є. Я. Луцик. — Бережани : Накладомъ Редакци «Посланника» ; Зъ друкарнѣ А. Цѣхоцкого, 1890. — 87 с.

280. Луцик Є. Я. Памяти Маркияна Руслана Шашкевича найщиршого сына Русы въ пятьдесятлѣтну памятку Его смерти и въ памятку перенесеня Его мощей / Є. Я. Луцик. — Бережаны : Накладомъ редакци «Посланника» ; Зъ печатнѣ А. Цѣхоцкого, 1893. — 20 с.

281. Луцик Є. Я. Памяти Маркияна Руслана Шашкевича найщиршого сына Русы въ пятьдесятлѣтну памятку Его смерти и въ памятку перенесеня Его мощей зъ Новосѣлокъ лѣскихъ до Львова, на днях 19 и 20 жовтня 1893 року / Є. Я. Луцик. — Накладъ другий. — Бережани :

Накладомъ Редакціи «Посланника» ; Зъ печатнѣ А. Цѣхоцкого въ Бережанахъ, 1893. — 32 с.

282. Луцький О. Українська легальна преса Західної України 20–30-х рр. ХХ ст. : умови й основні показники розвитку / Олександр Луцький // Українська періодика : історія і сучасність : доп. та повідомл. сьомої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 17–18 травня 2002 р. / за ред. М. М. Романюка. — Львів : [б. в.], 2002. — С. 149–155.

283. Люзняк М. З історії «Руської історичної бібліотеки» О. Барвінського / М. Люзняк // Українська періодика: історія і сучасність: Доп. та повідомл. сьомої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 17–18 травня 2002 р. / за ред. М. М. Романюка. — Львів : [б. в.], 2002. — С. 70–75.

284. Люзняк М. «Руська історична бібліотека»: на шляху формування національної свідомості українського народу / М. Люзняк // Записки Львівської наукової бібліотеки імені Василя Стефаника. — Львів : [б. в.], 2002. — Вип. 9–10. — С. 166–171.

285. Люзняк М. М. Українська науково-популярна книга кінця ХІХ — початку ХХ ст. як соціокультурний феномен : з історії виникнення і становлення / Марія Михайлівна Люзняк. — Львів : Атлас, 2000. — 376 с.

286. Маланюк М. Нариси з історії розвитку шкільної математичної освіти в Україні. — Тернопіль : [б. в.], 1994. — 98 с.

287. Малик Я. Йосип Застирець / Ярослав Малик // Тернопілля'97 : регіональний річник. — Кн. 3. — Тернопіль : Збруч, 1997. — С. 143–146.

288. Малик Я. «Руська Трійця» в житті Йосипа Застирця / Ярослав Малик // Шашкевичіана : зб. наук. праць. — Вип. 1–2. — Львів–Венніпег : [б. в.], 1999. — С. 371–374.

289. Мандичевський Є. Від редакції / Є. Мандичевський // Молодіж. — 1904. — Ч. 10. — С. 1.

290. Мандичевський Є. В ярмі / Є. Мандичевський. — Тернопіль, 1907. — 48 с.

291. Мандичевський Є. Дорога молодіже! / Є. Мандичевський // Молодіж. — 1904. — Ч. 1. — С. 1.

292. Мандичевський Є. Судьба : оповідання / Є. Мандичевський. — Тернопіль : [б. в.], 1906. — 100 с.

293. Мартиневич В. З тамтого світа : комедія в трьох діях / Володимир Мартиневич. — Львів ; Тернопіль ; Нью-Йорк : Накладом Книгарні і Антикварні ім. Лесі Українки в Тернополі ; друкарня А. Салевича, 1932. — 37 (2) с. (Подільська театральна бібліотека).

294. Мартиневич В. Міщане : драма на 5 дій / Володимир Мартиневич. — Тернопіль; Львів : Накладом Осипа Костецького с. Василя в Микульнях ; друкарня Ставропігійського інституту, 1925. — 48 с.

295. Мартиневич В. Потерчук : п'єса зі співами і танцями з народного життя на 5 дій / Володимир Мартиневич. — Львів ; Тернопіль, 1925. — 39 с. (Подільська Театральна Бібліотека).

296. Мартиневич В. Тестамент (Єго послідне слово) : трагікомедія на 3 дії / Володимир Мартиневич. — Тернопіль : Накладом видавництва «Подільська Театральна Бібліотека» ; друк. А. Салевича і С-ки, 1937. — 34 (2) с. (Подільська театральна бібліотека).

297. Мартинюк М. Українські періодичні видання Західної України, країн Центральної та Західної Європи (1914–1939): матеріали до бібліографії / передм. М. Вальо. — Львів : [б. в.], 1998. — 298 с.

298. Маслов С. Українська друкована книга XVI–XVIII вв. / С. Маслов. — [б. м.] : Державне видавництво України, 1925. — 80 с.

299. Медведик П. Згадаймо Петра Білинського / Петро Медведик // Тернопілля'97 : регіональний річник / упор. Богдан Куневич, Михайло Ониськів. — Кн. 3. — Тернопіль : Збруч, 1997. — С. 494.

300. Мельник М. Між двома силами // Наша Земля. — 1919. — Ч. 10. — С. 1.

301. Миколаєвич Р. Тернопіль і Тернопільщина у світлі статистики / Роман Миколаєвич // Шляхами Золотого Поділля : регіональний історично-мемуарний збірник Тернопільщини. — Філядельфія, Па : [б. в.], 1983. — Т. 1. — С. 59–86.

302. Мілясевич І. Періодичні видання Волинської губернії ХІХ — початку ХХ ст. : історико-бібліографічне дослідження / І. Мілясевич / наук. ред. М. М. Романюк. — Львів : [б. в.], 2004.— 376 с.

303. М. К. П. Бѣлинскій. Тернополь и его околиця ч. I і II, Тернопіль, 1895–6 (відбитка з *Rochnik-a Kolka naukowego Ternopolskiego 1893 i 1895*) : рецензія / М. К. // Записки НТШ. — 1897. — Т. XX. — С. 31–32.

304. Мох О. (Арамис). На фронті української книжки / О. Мох. — Львів : Видавничий інститут «Добра книжка», 1937. — 48 с.

305. Назарук О. Раб / О. Назарук // Український Голос. — 1919. — Ч. 4.

306. Одноднѣвка Бережаньска [Текст]. — 1886, 2 (14) лютого. — 4 с.

307. Огієнко І. Історія української літературної мови / Іван Огієнко. — К.: Либідь, 1995. — 296 с.

308. Огієнко І. (митрополит Іларіон) Історія українського друкарства / І. Огієнко ; упоряд., авт. передм. М. С. Тимошик. — К. : Наша наука і культура, 2007. — С. 270–271. — (Видавничий прект Фондації ім. митрополита Іларіона (Огієнка) «Запізніле вороття». Серія 2. «Зарубіжні першодруки». Том 6).

309. Огієнко І. (митрополит Іларіон) Свята Почаївська лавра / І. Огієнко ; упоряд., авт. передм. М. С. Тимошик. — К. : Наша наука і культура, 2005. — 448 с. — (Видавничий прект Фондації ім. митрополита Іларіона (Огієнка) «Запізніле вороття». Серія 2. «Зарубіжні першодруки». Том 3).

310. Окаринський В. Старі тернопільські часописи / Володимир Окаринський // Тернопільська газета. — 2003. — № 50. — С. 8.

311. Олесницький Є. Мої гімназійні літа / Євген Олесницький // Ювілейна книга Української гімназії в Тернополі. До сторіччя заснування. 1898–1998 / підбір, упорядк. та ред. текстів ; комент. Степана Яреми. — Тернопіль ; Львів : Наукове товариство ім. Шевченка ; Львівське крайове товариство «Рідна Школа», 1998. — С. 172–188.

312. Основи земельної реформи // Наша Земля. — 1919. — Ч. 8. — С. 1.

313. Павлюк І. З. Кооперативна преса Волині, Полісся, Холмщини і Підляштя (1917–1939 рр.) / І. З. Павлюк // Українська періодика : історія і сучасність : доп. та повідомл. п'ятої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 27–28 жовт. 1998 р. / за ред. М. М. Романюка. — Львів : [б. в.], 1999. — С. 70–75.

314. Павлюк І. Українська легальна преса Волині, Полісся, Холмщини та Підляштя 1917–1939, 1941–1944 рр. / І. З. Павлюк ; Національна академія наук України ; Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника ; Наук.-дослід. центр періодики. — Львів : Каменярь, 2001. — 285 с. (Періодичні видання регіонів України).

315. Павлюк І. З. Українська преса Волині, Полісся, Холмщини і Підляштя (1917–1939 рр.): істрико-типологічний огляд / І. З. Павлюк // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. — Львів : [б. в.], 1998. — Вип. 5. — С. 174–192.

316. Павлюк І. Українські часописи Волині, Полісся, Холмщини та Підляштя (1917–1939 рр.) : анот. покажч. / І. З. Павлюк. — Львів ; Луцьк : [б. в.], 1997. — 180 с.

317. Павлюк І. З. Церковне життя на сторінках українських часописів Волині, Полісся, Холмщини і Підляштя (1917–1939 рр.) / І. З. Павлюк // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. — Львів : [б. в.], 1999. — Вип. 6. — С. 185–215.

318. Пеленський Є.-Ю. Бібліографія української бібліографії. — Львів : Бібльос, 1932. — 100 с.

319. Пеленський Є.-Ю. Матеріали до краєзнавчої бібліографії Галичини, Волині та Закарпаття : українські книжки за 1900–1935 рр. — Львів, 1936. — 17 с.

320. Періодика Західної України 20–30-х рр. ХХ ст. : матеріали до бібліографії / за ред. М. М. Романюка. — Львів : [б. в.], 1998. — Т. 1. — 328 с.

321. Періодика Західної України 20–30-х рр. ХХ ст. : матеріали до бібліографії / за ред. М. М. Романюка. — Львів : [б. в.], 1999. — Т. 2. — 360 с.

322. Періодика Західної України 20–30-х рр. ХХ ст. : матеріали до бібліографії / за ред. М. М. Романюка. — Львів : [б. в.], 2000. — Т. 3. — 324 с.

323. Періодика Західної України 20–30-х рр. ХХ ст. : Матеріали до бібліографії / за ред. М. М. Романюка. — Львів : [б. в.], 2001. — Т. 4. — 324 с.

324. Періодика Західної України 20–30-х рр. ХХ ст. : Матеріали до бібліографії / за ред. М. М. Романюка. — Львів : [б. в.], 2003. — Т. 5. — 388 с.

325. Петрикевич В. Літопись Самійла Величка а Wojna domowa Самійла Твардовського: порівнююча студія / Л. Петрикевич. — Тернопіль: Накладом Фонду шкільного, 1910. — 48 с.

326. Петрикевич В. Літопись Самійла Величка а Wojna domowa Самійла Твардовського: порівнююча студія / Л. Петрикевич // Звіт дирекції ц. к. гімназії Франца-Йосифа I в Тернополі за рік шкільний 1909/10. — Тернопіль: Накладом фонду шкільного, 1910. — С. 3–48.

327. Петров С. Книга в Україні : друга половина XIX — початок XX ст. (1961–1917) : бібліографічний покажчик / С. Й. Петров, С. С. Петров. — К. : [б. в.], 1996. — 240 с.

328. Пилипчук В. Практичний илюстрований підручник пасичництва / Василь Пилипчук. — Тернопіль : Накладом автора ; «Друкарня Подільська» Йосифа Степка, 1913. — 2 + 190 + 2 с.

329. Письмовий текст виступу д-ра Андрія Чайковського на явному процесі в Окружному Суді в Тернополі у червні 1929 р. // Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження : у 3 т. / Мін. освіти і науки України, Львівський національний університет імені Івана Франка, Наукова бібліотека ; Національна академія наук України, Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича ; Наукова фундація Андрія Чайковського ; упоряд. Б. З. Якимовича за участю З. Т. Грень, О. В. Седяра ; редкол.: Б. З. Якимович (голова) та ін. — Львів : [б. в.], 2002. — Т. 3. — С. 243–264І.

330. Підручний календарик на р. шк. 1905/6 для учеників русько-українських шкіл середніх. — Тернопіль : Накладом «Молодіжи» ; «Друкарня Подільська» Й. Степка, 1905. — 32 с.

331. Під теперішню хвилю // Наша Земля. — 1919. — Ч. 2. — С. 1.

332. Під розвагу // Наша Земля. — 1919. — Ч. 3. — С. 1.

333. Преса // Енциклопедія Українознавства : загальна частина : перевид. в Україні. — Львів : [б. в.], 1994.— Т. 2. — С. 981–1003 .

334. Проців М. Періодика Бережанщини / Михайло Проців // Вітражі. Храм книги — 2. — Тернопіль : Джура, 1999. — С. 189–196.

335. Репертуар української книги, 1798–1916 : матеріали до бібліографії : у 9-ти т. — Т. 1 : 1798–1870 / Упорядк., підгот. до друку та приміт. Л. І. Ільницької ; передм. і наук. ред. Я. Р. Дашкевича ; НАН України ; ЛНБ ім. В. Стефаника ; Ін-т археографії та джерелознавства

ім. М. Грушевського, Львівське відділення. — Львів : [б. в.], 1995.— XXIV + 387 с.

336. Репертуар української книги, 1798–1916 : матеріали до бібліографії : у 9-ти т. — Т. 2 : 1871–1886 / упорядк., підгот. до друку та приміт. Л. І. Ільницької, О. І. Хміль ; наук. ред. Я. Р. Дашкевич ; відп. ред. Л. І. Крушельницька. — Львів : [б. в.], 1997.— 402 с.

337. Репертуар української книги, 1798–1916 : матеріали до бібліографії : у 9-ти т. — Т. 3 : 1887–1894 / упорядк., підгот. до друку та приміт. Л. І. Ільницької, О. І. Хміль ; наук. ред. Я. Р. Дашкевич ; відп. ред. Л. І. Крушельницька. — Львів : [б. в.], 1999.— 428 с.

338. Репертуар української книги, 1798–1916 : матеріали до бібліографії : у 9-ти т. — Т. 4 : 1895–1900 / упорядк., підгот. до друку та приміт. Л. І. Ільницької, О. І. Хміль ; наук. ред. Я. Р. Дашкевич ; відп. ред. Л. І. Крушельницька. — Львів : [б. в.], 1999.— 488 с.

339. Репертуар української книги, 1798–1916 : матеріали до бібліографії : у 9-ти т. — Т. 5 : 1901–1905 / упорядк., підгот. до друку та приміт. Л. І. Ільницької, О. І. Хміль ; наук. ред. Я. Р. Дашкевич ; відп. ред. Л. І. Крушельницька. — Львів : [б. в.], 2001.— 416 с.

340. Репертуар української книги, 1798–1916 : матеріали до бібліографії : у 9-ти т. — Т. 6 : 1906–1909 / упорядк., підгот. до друку та приміт. Л. І. Ільницької, О. І. Хміль ; наук. ред. Я. Р. Дашкевич ; відп. ред. Л. І. Крушельницька. — Львів : [б. в.], 2002.— 454 с.

341. Репертуар української книги, 1798–1916 : матеріали до бібліографії : у 9-ти т. — Т. 7 : 1910–1911 / упорядк., підгот. до друку та приміт. Л. І. Ільницької, О. І. Хміль ; наук. ред. Я. Р. Дашкевич ; відп. ред. Л. І. Крушельницька. — Львів : [б. в.], 2003.— 364 с.

342. Репертуар української книги, 1798–1916 : матеріали до бібліографії : у 9-ти т. — Т. 8 : 1912–1913 / упорядк., підгот. до друку та

приміт. Л. І. Ільницької, О. І. Хміль ; наук. ред. Я. Р. Дашкевич; відп. ред. Л. І. Крушельницька. — Львів : [б. в.], 2004.— 404 с.

343. Репертуар української книги, 1798–1916 : матеріали до бібліографії : у 9-ти т. — Т. 9 : 1914–1916 / упорядк., підгот. до друку та приміт. Л. І. Ільницької, О. І. Хміль ; наук. ред. Я. Р. Дашкевич; відп. ред. Л. І. Крушельницька. — Львів : [б. в.], 2005.— 246 с.

344. Рибчинська Н. Видавнича діяльність Бібліографічної комісії НТШ у галузі ретроспективної українознавчої бібліографії (1909–1939) / Наталія Рибчинська // Записки ЛНБ ім. В. Стефаника. — Львів : [б. в.], 2004. — Вип. 12. — С. 141–164.

345. Рибчинська Н. А. Видавничо-книготоргівельні каталоги 20–30-х рр. у Західній Україні як бібліографічне джерело / Н. А. Рибчинська // Теорет. і орг. проблеми формування репертуару української книги та періодики : доп. і повід. Міжнар. наук. конф., Львів, 25–26 серпня 1995 р. / редкол. Л. І. Крушельницька та ін. — Львів : [б. в.], 1996. — С. 156–158.

346. Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості / Арсен Річинський. — Володимир-Волинський–Тернопіль : Наклад автора при допомозі Українського Кооперативного Банку в Берестю ; друкарня Салєвича і С-ки, 1933. — 284 с.

347. Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості [по конфіскації друге видання] / Арсен Річинський. — Володимир-Волинський–Тернопіль: Наклад автора при допомозі Українського Кооперативного Банку в Берестю ; Друкарня Салєвича і С-ки, 1933. — 280 с.

348. Рішення Окружного Суду в Тернополі від 9 січня 1929 р. про затвердження конфіскації книжки А. Чайківського «До слави» Адрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження : у 3 т. / Мін. освіти і науки України, Львівський національний університет імені Івана Франка, Наукова бібліотека ; Національна академія наук України, Інститут українознавства

імені Івана Крип'якевича ; Наукова фундація Андрія Чайковського ; упоряд. Б. З. Якимовича за участю З. Т. Грень, О. В. Седляра ; редкол. : Б. З. Якимович (голова) та ін. — Львів : [б. в.], 2002. — Т. 3. — С. 242.

349. Робочий народ український! // Стрілель. — 1919. — Ч. 1. — С. 1.

350. Рожко В. Є. Українське православне книгописання і книгодрукування на Волині (XI–XX ст.) / В. Є. Рожко. — Луцьк : Медіа, 2005. — 256 с.

351. Романюк М. Українська преса Північної Буковини як джерело вивчення суспільно-політичного життя краю (1870–1940 рр.) / М. Романюк. — Львів : Фенікс, 2000. — 588 с.

352. Романюк М. Українські часописи Коломиї 1865–1999 рр. : історико-бібліографічне дослідження / М. М. Романюк, М. В. Галушко. — Львів : [б. в.], 1996. — 238 с.

353. Романюк М. Схема повного бібліографічного опису періодичного видання / М. М. Романюк, М. В. Галушко // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. — Львів : [б. в.], 1993. — Вип. 1. — С. 271–290.

354. Романюк С. До проблеми дослідження публіцистичної і редакторської діяльності О. Барвінського : характеристика джерел / С. Романюк // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. — Львів : [б. в.], 2006. — Вип. 14. — С. 424–437.

355. Романюк С. Д. Публіцистична та редакторсько-видавнича діяльність Олександра Барвінського : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08 / Світлана Дмитрівна Романюк. — К. : [б. в.], 2007. — 17 с.

356. Русалка Дністрова. Вдруге видана з нагоди столітніх уродин Маркіяна Шашкевича (з портретом і подобиною письма поета). — Тернопіль : «Друкарня Подольська» Й. Степка, 1910. — 92 с.

357. «Русалка Дністрова» : документи і матеріали / АН УРСР. Ін-т сусп. наук та ін. ; упор. Ф. І. Стеблій та ін. ; відп. ред. Ф. І. Стеблій та ін. — К.: Наукова думка, 1989. — 554 с.

358. Руська Історична Бібліотека під редакцією О. Барвінського // Діло. — 1886. — № 6/7. — С. 5.

359. «Руська Трійця» : Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький : бібліогр. покажчик (1837–1990 рр.) / АН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника ; [уклад. Л. І. Ільницька ; передм. Р. Лубківського ; наук. ред Ф. І. Стеблій]. — Львів: НБУ ім. В. Стефаника, 1993. — 379 с.

360. Савків Л. Феномен Володимира Гнатюка / Л. Савків // Свобода. — 2001. — 8 травня. — С. 4.

361. Савчук Б. П. Волинська «Просвіта» / Б. П. Савчук. — Рівне : Видавнича фірма «Ліста», 1996. — 154 с.; іл.

362. Сагарда М. Завдання бібліографії української періодики // Українська бібліографія : методолог. зб. — К. : [б. в.], 1928. — Вип. 1. — С. 106.

363. Самчук У. На білому коні. На коні вороному : спомини і враження у 2 ч. / Улас Самчук. — Острог : Видавництво «Національний ун-т «Острозька академія», 2007. — 424 с.

364. Самчук У. Юність Василя Шеремети : роман / Улас Самчук / передм. В. Шанюка. — Рівне : Волинські обереги, 2005. — 326 с.

365. Сарбей В. Національне відродження України / В. Сарбей ; за заг. ред. В. А. Смолія. — К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. — 351 с. (Україна крізь віки. Т. 9).

366. Сварник Г. Справа конфіскації історичної повісті Андрія Чайковського «До слави» / Галина Сварник // Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження : у 3 т. / Мін. освіти і науки України, Львівський національний університет імені Івана Франка, Наукова

бібліотека ; Національна академія наук України, Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича ; Наукова фундація Андрія Чайковського / упорядк. Б. З. Якимовича за участю З. Т. Грень, О. В. Седляра ; редкол.: Б. З. Якимович (голова) та ін. — Львів : [б. в.], 2002. — Т. 3. — С. 237–276.

367. Сидоренко Н. М. Аркадій Животко — невтомний трудівник на ниві української преси / Н. М. Сидоренко // Українська періодика : історія і сучасність : доп. та повідомл. десятої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 31 жовт. — 1 листоп. 2008 р. / НАН України. ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділення “НДЦ періодики” ; за ред. М. М. Романюка. — Львів : [б. в.], 2008. — С. 73–84.

368. Скакальська І. Роль «Просвіти» у поширенні культури та освіти на Кременеччині у міжвоєнний період (1919–1939) / Ірина Скакальська // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка / за заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. — Тернопіль : [б. в.], 2002. — Вип. 5. — С. 35–37. (Серія «Історія»).

369. [Смирнов М.] Монографіи до истории Галицкой Руси М. Смирнова, М. Дашкевича, Д-ра Й. Шараневича / М. Смирнов, М. Дашкевич, И. Шараневич. — Въ Тернополи ; Зъ друкарнѣ Іосифа Павловського, 1886. — 196 с. (Руска исторична бібліотека подь редакцією Олександра Барвѣньського. Том V).

370. Сніцарчук Л. Правові норми функціонування української преси Галичини 20-30-х рр. ХХ ст. / Лідія Сніцарчук // Творчі та організаційні особливості функціонування сучасного медійного простору : зб. наук. праць : у 2 т. / Національний університет «Києво-Могилянська Академія», Галицький інститут імені В'ячеслава Чорновола. — Тернопіль–Львів : ЛА «Піраміда», 2008. — Т. 2. — С. 280–284.

371. Солтис О. Буквар для науки неграмотних / Онуфрій Солтис. — Тернопіль: Накладом філії Руського Товариства педагогічного ; «Друкарня Подільська» Йосифа Степка, 1907. — 48 с. (іл.).

372. Солтис О. Буквар для науки неграмотних / Онуфрій Солтис. — Тернопіль: Накладом філії руского Товариства педагогічного ; «Друкарня Подільська» Йосифа Степка, 1910. — 48 + 12 с.

373. Солтис О. Буквар для науки неграмотних / Онуфрій Солтис. — 4-те вид. — Львів ; Тернопіль : Накладом Товариства «Просвіта» у Львові. Друкарня «Подільська» Йосифа Степка в Тернополі, 1914. — 48 + 12 с.

374. [Солтис О.]. Буквар. Підручник до науки неграмотних / [Онуфрій Солтис]. — Тернопіль : [б . в.], 1906. — 2+5+12 с. (літогр.).

375. Солтис О. О курсах неграмотних / Онуфрій Солтис // Учитель. — 1911. — Ч. 3/5. — С. 47.–50.

376. Солтис О. Критичний розгляд нашого шкільного «Букваря» / Онуфрій Солтис // Учитель — 1912. — Ч. 8. — С. 239–240.

377. Солтис О. Учебник німецької мови для самоуків / Онуфрій Солтис. — Тернопіль : Накладом філії руского Товариства педагогічного ; «Друкарня Подільська» Йосифа Степка, 1910. — 80 с.

378. Сосновський М. Українське господарське життя в Тернополі / М. Сосновський // Шляхами Золотого Поділля / ред. С. Конрад. — Філадельфія : [б. в.], 1960. — С. 87–98.

379. Спис сконфіскованих і заборонених українських книжок та друків в Польщі : 2-ий додаток доведений до 30-го квітня 1934 р. — Львів : Товариство «Просвіта» у Львові ; друк. «Арс Графіка», 1934. — 4 с.

380. Спис цензурованих українських пес, дозволених владою до вистави. — Львів : Накладом кооперативи «Т-во Просвіта», 1929. — 38 с.

381. Старух Т. Славна Бережанщино / Тимотей Старух // Бережанський Вістник. — 1919. — Ч. 3. — С. 2.

382. Старух Т. Як виглядає польська культура / Тимотей Старух // Бережанський Вістник. — 1919. — Ч. 6. — С. 3.

383. Статут Товариства опіки над інтернатом для учеників ц.-к. семінарії учительської мужескої в Чорткові. — Чортків : Накладом Товариства опіки над інтернатом, 1910. — 15 с.

384. Струпка М. Яків Косовський (1899–1975) / Михайло Струпка // Шляхами Золотого Поділля. Тернопільщина і Скалатщина : регіональний історично-мемуарний збірник. — Філядельфія, Па ; Нью-Йорк ; Париж ; Сідней; Торонто : [б. в.], 1983. — Т. III. — С. 659.

385. Студинський К. Из днів моєї юності / Кирило Студинський // Ювілейна книга Української гімназії в Тернополі. До сторіччя заснування. 1898–1998 / підбір, упорядк. та редакція текстів і коментарі Степана Яреми. — Тернопіль ; Львів: Наукове товариство ім. Шевченка ; Львівське крайове товариство «Рідна Школа», 1998. — С. 189–192.

386. Терлецький О. Василь Костянтин князь Острожський. Історія фундації князя Острожского в Тернополи / Омелян Терлецький. — Тернопіль : Накладом Зведенія кн. Острожського в Тернополи, 1909. — 46 + 1 с.

387. Тернопільський Енциклопедичний Словник : у 3 т. / передм. Геннадія Яворського. — Тернопіль : Збруч, 2004. — Т. 1 : А–Й. — 696 с.

388. Тернопільський Енциклопедичний Словник : у 3 т. / передм. Геннадія Яворського. — Тернопіль : Збруч, 2005. — Т. 2 : К–О. — 706 с.

389. Тернопільський Енциклопедичний Словник : у 3 т. / передм. Геннадія Яворського. — Тернопіль : ВАТ ТВПК «Збруч», 2008. — Т. 3 : П–Я. — 708 с.

390. Тимошик М. Історія видавничої справи : підручник / Микола Тимошик. — 2-ге вид. [виправл.]. — К. : Наша культура і наука, 2007. — 348 с. (Серія «Бібліотека видавця, редактора, автора»).

391. Тимчук Л. І. Курси для неграмотних — форма організації освіти дорослих на Буковині / Л. І. Тимчук [Електронний ресурс] // Наукові записки Волинського державного педагогічного університету імені Лесі

Українки. — 2002. — Вип. 20. — С. 202–220. — Режим доступу до журн. : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nzvdpu/pp/2007_20/text202-20/kyrsu_dlya_negramotnux.pdf (12.01.10). — Назва з екрана.

392. Україномовна книга : бібліографічний покажчик / уклад. Р. С. Жданова та ін. ; відп. ред. В. О. Кононенко, В. В. Патока. — К. : Абрис, 1996. — 176 с. (Українська книга в фондах Національної Парламентської бібліотеки України).

393. Україномовна книга в фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1798–1916 : бібліографічний покажчик : у 4 в. — Вип. 2 : 1886–1900 / НБУВ ; редкол.: О. С. Онищенко [голова] та ін. ; уклад. : М. Д. Бойченко та ін. — К., 1998. — 376 с. (Національна бібліографія України).

394. Україномовна книга в фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1798–1916 : бібліографічний покажчик : у 4 в. — Вип. 3 : 1901–1910 / НБУВ ; редкол. : О. С. Онищенко [голова] та ін. ; уклад. : М. Д. Бойченко та ін. — К., 1999. — 76 с. (Національна бібліографія України).

395. Україномовна книга в фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1798–1916 : бібліографічний покажчик : у 4 в. — Вип. 4 : 1911–1916 / НБУВ ; редкол.: О. С. Онищенко [голова] та ін. ; уклад. : М. Д. Бойченко та ін. — К., 2001. — 540 с. (Національна бібліографія України).

396. Україномовна книга в фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1798–1923 : бібліографічний покажчик : у 3 т. — Т. 1 : 1798–1911 / НАН України ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; редкол. : О. С. Онищенко [голова] та ін. — К. : [б. в.], 2003. — 676 с. (Національна бібліографія України).

397. Україномовна книга в фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1798–1923: бібліографічний покажчик : у 3 т. —

Т. 2 : 1912–1923 / НАН України ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; редкол. : О. С. Онищенко [голова] та ін. — К. : [б. в.], 2003. — 676 с. (Національна бібліографія України).

398. Україномовна книга в фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1798–1923: Бібліографічний покажчик : у 3 т. — Т. 3 : науково-допоміжний апарат / НАН України ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; редкол. : О. С. Онищенко [голова] та ін. — К. : [б. в.], 2003. — 667 с. (Національна бібліографія України).

399. Українська журналістика в іменах / за ред. М. М. Романюка ; передм. В. Качкана. — Львів : [б. в.], 1994. — Вип. I. — 234 с.

400. Українська журналістика в іменах / за ред. М. М. Романюка. — Львів : [б. в.], 1995. — Вип. II. — 338 с.

401. Українська журналістика в іменах / за ред. М. М. Романюка. — Львів : [б. в.], 1996. — Вип. III. — 424 с.

402. Українська журналістика в іменах / за ред. М. М. Романюка. — Львів : [б. в.], 1995. — Вип. IV. — 352 с.

403. Українська журналістика в іменах / за ред. М. М. Романюка. — Львів : [б. в.], 1997. — Вип. V. — 412 с.

404. Українська журналістика в іменах / за ред. М. М. Романюка. — Львів : [б. в.], 1995. — Вип. 6. — 472 с.

405. Українська журналістика в іменах : матеріали до енциклопедичного словника / за ред. М. М. Романюка. — Львів : [б. в.], 2000. — Вип. 7. — 488 с.

406. Українська журналістика в іменах : матеріали до енциклопедичного словника / за ред. М. М. Романюка. — Львів : [б. в.], 2001. — Вип. 8. — 416 с.

407. Українська журналістика в іменах : матеріали до енциклопедичного словника / за ред. М. М. Романюка. — Львів : [б. в.], 2002. — Вип. 9. — 436 с.

408. Українська журналістика в іменах : матеріали до енциклопедичного словника / за ред. М. М. Романюка. — Львів : [б. в.], 2003. — Вип. 10. — 588 с.

409. Українська журналістика в іменах : матеріали до енциклопедичного словника / за ред. М. М. Романюка. — Львів : [б. в.], 2004. — Вип. 11. — 568 с.

410. Українська журналістика в іменах : матеріали до енциклопедичного словника / за ред. М. М. Романюка. — Львів : [б. в.], 2005. — Вип. 12. — 616 с.

411. Українська журналістика в іменах : матеріали до енциклопедичного словника / за ред. М. М. Романюка. — Львів : [б. в.], 2006. — Вип. 13. — 576 с.

412. Українська журналістика в іменах : матеріали до енциклопедичного словника / за ред. М. М. Романюка. — Львів : [б. в.], 2007. — Вип. 14. — 396 с.

413. Українська журналістика в іменах : матеріали до енциклопедичного словника / за ред. М. М. Романюка. — Львів : [б. в.], 2008. — Вип. 15. — 388 с.

414. Українська Загальна Енциклопедія. Книга Знання : у 3 т. / за ред. І. Раковського. — Львів ; Станіслав ; Коломия : Видання кооперативи «Рідна школа», 1931. — Т. 1. — 1311 с.

415. Українська Загальна Енциклопедія. Книга Знання : у 3 т. / за ред. І. Раковського. — Львів ; Станіслав ; Коломия : Видання кооперативи «Рідна школа», 1932. — Т. 2. — 1311 с.

416. Українська Загальна Енциклопедія. Книга Знання : у 3 т. / за ред. І. Раковського. — Львів — Станіслав — Коломия : Видання кооперативи «Рідна школа», 1934. — Т. 3. — 1430 с.

417. Українська книга [Текст] : місячник присвячений бібліології і бібліофільству / орган Бібліологічної комісії НТШ та Українського товариства бібліофілів у Львові. — Львів : [б. в.], 1937. — Ч. 4/5.

418. Українська книга [Текст] : місячник присвячений бібліології і бібліофільству / орган Бібліологічної комісії НТШ та Українського товариства бібліофілів у Львові. — Львів : [б. в.], 1937. — Ч. 7/8.

419. Українська книга [Текст] : місячник присвячений бібліології і бібліофільству / орган Бібліологічної комісії НТШ та Українського товариства бібліофілів у Львові. — Львів : [б. в.], 1937. — Ч. 9/10.

420. Українська книга [Текст] : місячник присвячений бібліології і бібліофільству / орган Бібліологічної комісії НТШ та Українського товариства бібліофілів у Львові. — Львів : [б. в.], 1938. — Ч. 8/10.

421. Українська книга [Текст] : тримісячник присвячений бібліології і бібліофільству / орган Бібліологічної комісії НТШ та Українського товариства бібліофілів у Львові. — Львів : [б. в.], 1939. — Ч. 1.

422. Українська радянська енциклопедія : у 12 т. / вид. 2-ге. — К. : [б. в.], 1977. — Т. 1. — С. 468.

423. Український Пасічник / орган краювого Товариства пасічників в Тернополі. — Тернопіль : [б. в.], 1914. — Ч. 1. — 24 с.

424. Українські січові стрільці — організатори відродження національного освітянства на Ковельщині в роки Першої світової війни [Електронний ресурс] // Режим доступу до статті : <http://kovel.in.ua/ukr/education/strilci/> (12.01.10). — Назва з екрана.

425. Українські часописи Львова (1848–1939) : іст.-бібліограф. дослідж. : у 3 т. — Львів : Світ, 2001. — Т. 1 : 1848 — 1900 pp. — 744 с.

426. Українські часописи Львова (1848–1939) : іст.-бібліограф. дослідж. : у 3 т. / уклад. : М. М. Романюк [кер. проекту], М. В. Галушко. — Львів : Світ, 2002. — Т. 2 : 1901–1919 pp. — 692 с.

427. Українські часописи Львова (1848–1939) : іст.-бібліограф. дослідж. : у 3 т. / уклад. : М. М. Романюк [кер. проекту], М. В. Галушко. — Львів : Світ, 2003. — Т. 3, кн. 1 : 1920–1928 рр. — 912 с.

428. Українські часописи Львова (1848–1939) : іст.-бібліограф. дослідж. : у 3 т. / уклад. : М. М. Романюк [кер. проекту], М. В. Галушко. — Львів : Світ, 2003. — Т. 3, кн. 2 : 1929–1939 рр. — 928 с.

429. Улянович Ф. Казки [з образками] / Ф. Улянович [Є. Мандичевський]. — Тернопіль : [б. в.], 1908. — 44 с.

430. Федак С. До історії україномовного книгодрукування на Волині у XVIII ст. / С. Федак // Мандрівець. — 2003. — № 6. — С. 20–27.

431. Франко І. Борусовський І. Мефістофель в Гетовім Фавсті і Люцифер в Байроновім Каїні. Тернопіль, 1907 : рецензія / І. Франко // Літературно-науковий вістник. — 1907. — Т. 39. — С. 158–159.

432. Франко І. Захар Беркут : Образ громадського життя Карпатської Руси в XIII віці. — Львів; Тернопіль : Видавництво «Поділля» ; Друкарня А. Салевича і С-ки, 1928. — 160 с.

433. Франко І. Перший том «Руської историчної бібліотеки», видаваної проф. Олександром Барвінським в Тернополі / Іван Франко // Зоря. — 1886. — № 2. — С. 36.

434. Франко І. Передмова / І. Франко // Франко І. Мойсей. Поема / вид. 2-ге [з передм.]. — Львів : Укр.-руська видавнича спілка, 1913. — С. I–XXII.

435. Франко І. Передмова [до видання «Вибір декламацій для руських селян і міщан». Вид-во т-ва «Просвіта». Львів, 1902] / І. Франко // Іван Франко. Зібрання творів : у 50 т. — Т. 33 : Літературно-критичні праці. — К.: Наукова думка, 1982. — С. 417–428.

436. Франко І. Руська історична бібліотека / Іван Франко // Іван Франко. Зібрання творів : у 50 т. — Т. 46, кн. I. — К.: Наукова думка, 1985. — С. 563–564.

437. Франко І. Українська література в Галичині за 1886 рік / Іван Франко // Іван Франко. Зібрання творів : у 50 т. — Т. 27 : Літературно-критичні праці (1886–1889). — К. : Наукова думка, 1980. — С. 44–56.

438. Ханас В. Початки преси на Тернопільщині / В. Ханас // Тернопілля'95 : регіональний річник / упоряд. Богдан Куневич, Михайло Ониськів. — Тернопіль: Збруч, 1995. — С. 465–468.

439. Ханас В. Тернопільські газети (1887–1939) / В. Ханас // Тернопіль Вечірній. — 1995. — 15 березня. — С. 3.

440. Хитрий ворог // Чортківський Вістник. — 1919. — Ч. 2. — С. 1–2.

441. Хозбей П. К. Основоположник математичної культури нашого народу / П. К. Хозбей // Аксіоми для нащадків : українські імена у світовій науці : зб. нарисів / упоряд. і передм. О. К. Романчука. — Львів : Львівська історико-просвітницька організація «Меморіал», 1992. — С. 110–126.

442. Хома В. І папір свій мали, і книги видавали / В. Хома // Тернопіль вечірній. — 1991. — № 56. — С. 5.

443. Хоткевич Г. Євген Мандичевський. Судьба, ст. 100, in 16⁰, ціна 1 кор. 60 с. : рецензія / Г. Хоткевич // Літературно-науковий вістник. — 1908. — Т. 42. — С. 198–199.

444. Хто дістане землю? // Наша Земля. — 1919. — Ч. 6. — С. 1.

445. Чайковський А. До слави : історична повість. Частина 1 / А. Чайковський. — Тернопіль : Накладом видавництва «Чар-Зілля» ; Друкарня Поспішна в Тернополі, 1929. — 280 с.

446. Чайковский А. Процессъ Иисуса Христа : Юридична розвѣдка д-ра Андрея Чайковского. — Въ Тернополи : Накладамъ Комітету будовы новои порохіяльной церкви въ Тернополи ; въ печатнѣ Ст. Коссовского, 1897. — 31 с.

447. Чайковський М. Начерк вищих рахунків для ужитку учеників середніх шкіл / М. Чайківський // Звіт дирекції ц. к. гімназії Франца-

Йосифа I в Тернополі за рік шкільний 1911/12. — Тернопіль : Накладом фонду шкільного, 1912. — С. 3–43.

448. Чайковський М. Начерк висших рахунків для ужитку учеників середніх шкіл / М. Чайківський. — Тернопіль : Накладом Фонду Шкільного ; «Друкарня Подільська» Йосифа Степка, 1912. — 43 с. + 1 табл.

449. Черевко С. Літопись Самійла Величка а «Woyna domowa» Самійла Твардовського, порівнююча студія, написав Віктор Петрикевич, Тернопіль, 1910, ст. 48 : рецензія / С. Черевко // Записки НТШ. — 1913. — Т. СХV. — С. 191–193.

450. Черемшинський О. Тернопільське видання «Русалки Дністрової» / О. Черемшинський // Вільне життя. — 2000. — № 51. — С. 3.

451. Чернихівський Г. Крем'янецьчина : історичне та літературне краєзнавство / Г. І. Чернихівський. — Крем'янець [б. в.], 1992. — 104 с.

452. Чернихівський Г. Кременеччина від давнини до сучасності / Гаврило Чернихівський. — Кременець : Папірус, 1999. — 320 с. + 32 с. іл.

453. Чернихівський Г. Улас Самчук : сторінки біографії / Гаврило Чернихівський. — Тернопіль : Збруч, 2005. — 246 с.

454. Черниш Н. І. Бібліографічна комісія НТШ як центр дослідження української книги (1909–1939) : навч. посібник / Н. І. Черниш. — К. : Наша культура і наука, 2006. — 216 с.

455. Чехович К. Постать «Івана Вишенського» і «Мойсея» в творчості Франка // Слово : Журнал словянської фільмології. — 1937/1938. — Кн. 3. — С. 81–120.

456. Чорновол І. Маркіян Шашкевич: механізм культу // Критика. — 2005.— №1/2. — С. 30–31.

457. Чорновол І. Олександр Барвінський в контексті своєї і нинішньої доби // Олександр Барвінський 1847–1927 : матеріали

конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження Олександра Барвінського, Львів, 14 трав. 1997 р. — Львів : [б. в.], 2001. — С. 32–44.

458. Чорновол І. Політичні аспекти народницької історіографії: від М. Костомарова до М. Грушевського / Ігор Чорновол // Молода нація. — 2000. — № 3. — С. 132–159.

459. Чорновол І. Тягар прагматизму, або Олександр Барвінський у світлі сучасності / Ігор Чорновол // Барвінський О. Спомин з мого життя / упор. А. Шацька, О. Федорук ; ред. Л. Винар, І. Гирич. — К.: Смолоскип, 2004. — С. 17–38.

460. Чубатий М. Історія Тернополя і Тернопільщини / М. Чубатий // Шляхами Золотого Поділля. Тернопільщина і Скалатщина : регіональний історично-мемуарний збірник Тернопільщини. — Філадельфія, Па : [б. в.], 1983. — Т. I. — С. 5–36.

461. Шафранюк М. Українські приватні підприємства у Тернополі / М. Шафранюк // Шляхами Золотого Поділля. Тернопільщина і Скалатщина : регіональний історично-мемуарний збірник Тернопільщини. — Філадельфія : [б. в.], 1983. — Т. I. — С. 271–283.

462. Шляхами Золотого Поділля / ред. С. Конрад — Філадельфія : [б. в.], 1960. — 286 с.

463. Шляхами Золотого Поділля : регіональний збірник Тернопільщини. — Філадельфія : [б. в.], 1970. — Т. II. — 282 с.

464. Шляхами Золотого Поділля. Тернопільщина і Скалатщина : регіональний історично-мемуарний збірник. — Філадельфія, Па ; Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто : [б. в.], 1983. — Т. III. — 846 с.

465. Шот М. Джерело есперанто для українців задзвеніло в Тернополі / Михайло Шот // Урядовий кур'єр. — 2008. — №48 (3708). — С. 18.

466. Що читати? : щоквартальник / Книгарня Наукового Товариства імені Шевченка у Львові ; відп. ред. В. Паліїв. — 1927. — Ч. 1. — С. 6, 7, 15.

467. Що читати? : щоквартальник / Книгарня Наукового Товариства імені Шевченка у Львові ; відп. ред. В. Паліїв — 1928. — Ч. 1 (2). — С. 6,7.

468. Що читати? : щоквартальник / Книгарня Наукового Товариства імені Шевченка у Львові ; відп. ред. В. Паліїв — 1928. — Ч. 3 (4).

469. Що читати? : щоквартальник / Книгарня Наукового Товариства імені Шевченка у Львові ; відп. ред. В. Паліїв — 1929. — Ч. 1(6).

470. Шеремет О. Василь Пачовський — редактор часопису «Стрілець» / Олександр Шеремет // Українська періодика : історія і сучасність : доп. та повідомл. восьмої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 24–26 жовт. 2003 р. / за ред. М. М. Романюка. — Львів : [б. в.], 2003. — С. 866–868.

471. Штегер О. Що молодим про алкоголь знати треба / О. Штегер, А. Давм ; пер. з нім. Е. М. [Мандичевський Є.]. — Тернопіль : Накладом «Молодіжи», 1905. — 16 с.

472. Щурат В. Русалка Дністрова : рецензія на ювілейне видання 1910 року, що вийшло в Тернополі / В. Щурат // Учитель. — 1910. — Ч. 1/2. — С. 30–31.

473. Ювілейна книга Української гімназії в Тернополі. До сторіччя заснування. 1898–1998 / підбір, упорядк. та ред. текстів і коментарі Степана Яреми. — Тернопіль ; Львів : Наукове товариство ім. Шевченка ; Львівське крайове товариство «Рідна Школа», 1998. — 736 с.

474. Ю. Д. Як у світі жити? або правила Доброго виховання русько-український молодіжи. — Тернопіль : Видавництво «Молодіжи» ; «Друкарня Подільська» Й. Степка, 1906. — 182 с.

475. Юрків М. Підручник міжнародного язика Есперанто / Михайло Юрків. — Тернопіль : Накладом книгарні А. Вруггера, 1907.

476. Юрків М. Підручник міжнародного язика Есперанто. — Тернопіль: Накладом книгарні А. Вруггера, 1907 : [бібліографічний опис] // Літературно-науковий вістник. — 1907. — Кн. IV. — С. 189.

477. Ющишин І. «Буквар для науки неграмотних» О. Солтиса : рецензія / Іван Ющишин // Учитель. — 1907. — Ч. 21–22. — С. 330–333.

478. Яворська С. З теорії і практики навчання української мови у школах Галичини / Стефанія Яворська // Українська мова і література у школі. — 2004. — № 1. — С. 62–66.

479. Яким Ярема (1884–1964) : бібліографічний покажчик / упор. С. Ярема, Л. Ярошевська. — Львів : Наукове товариство імені Шевченка у Львові, 1995. — 48 с.

480. Як то в світі доля колесом вертить ся! // Чортківський Вістник. — 1919. — Ч. 1. — С. 2.

481. Ярема С. Яким Ярема / Степан Ярема // Ювілейна книга Української гімназії в Тернополі. До сторіччя заснування. 1898–1998 / підбір, упорядк. та ред. текстів і коментарі Степана Яреми. — Тернопіль ; Львів : Наукове товариство ім. Шевченка ; Львівське крайове товариство «Рідна Школа», 1998. — 460–468 с.

482. Ярема Я. Маркіян Шашкевич як лірик-поет : літературно-критичний нарис (з нагоди 100-літнього ювілею) / Яким Ярема. — Тернопіль: Накл. фонду шкільного, 1911. — 36 с.

483. Ярема Я. Маркіян Шашкевич як лірик-поет : літературно-критичний нарис (з нагоди 100-літнього ювілею) / Яким Ярема // Звіт дирекції ц. к. гімназії Франца-Йосифа I в Тернополі за рік шкільний 1906/07. — Тернопіль : Накладом фонду шкільного, 1911. — С. 5–36;

484. Ярема Я. Мойсей — поема Івана Франка : критична студія / Яким Ярема. — Тернопіль : Накл. автора, 1912. — 60 с.

485. Ярема Я. Онуфрій Солтис. Учебник німецької мови для самоуків. Тернопіль, 1910 : рецензія / Яким Ярема // Наша школа. — 1911. — Кн. 1. — С. 57–58.

486. Ярема Я. Уява Шевченка (з нагоди столітнього ювілею уродин поета) / Яким Ярема. — Тернопіль : Накл. автора, 1914. — 32 с.

487. Ярема Я. Уява Шевченка (з нагоди столітнього ювілею уродин поета) / Яким Ярема // Звіт дирекції ц. к. гімназії Франца-Йосифа I в Тернополі за рік шкільний 1913/14. — Тернопіль : Накладом фонду шкільного, 1914. — С. 3–31.

488. Ясінський Б. Літературно-науковий вістник : покажчик змісту : Том 1–109 (1898–1932). — К. : Смолоскип, 2000. — 544 с. (Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Філологічна секція, т. 213)

489. III Український статистичний річник 1935 / ред. комітет : др. В. Кубійович та ін. — Варшава ; Краків ; Львів : Видання українського економічного бюро ; друкарня «Графія», 1936.

490. IV Український статистичний річник 1936–1937 / ред. комітет : др. В. Кубійович та ін. — Варшава ; Львів : Видання українського економічного бюро ; Друкарня НТШ у Львові, 1938.

491. IX Звіт дирекції ц. к. гімназії Франца-Йосифа I в Тернополі за рік шкільний 1913/14. — Тернопіль : Накладом фонду шкільного ; Жовква : Печатня оо. Василян, 1914. — 88 с.

492. II. Rocznik Kólka naukowego Tarnopolskiego za r. 1893. — Tarnopol : z drukarni St. Kossowskiego, 1894. — 180 s.

493. Himka J.-P. Galician Villagers and the Ukrainian National Movement in the Nineteenth Century / John-Paul Himka. — Edmonton, 1988. — 358 p. ; 18 tables ; 5 maps.

494. Encyclopedia of Ukraine / ed. by V. Kubiyovich. — Toronto ; Buffalo ; London : University of Toronto Press, 1984. — Vol. 1 : A–F.

495. Encyclopedia of Ukraine / ed. by V. Kubiyovich. — Toronto ; Buffalo ; London : University of Toronto Press, 1988. — Vol. 2 : G–K.

496. Encyclopedia of Ukraine / ed. by Danylo Husar Struk. — Toronto ; Buffalo ; London : University of Toronto Press, 1991. — Vol. 3 : L–Pf.

497. Encyclopedia of Ukraine / ed. by Danylo Husar Struk. — Toronto ; Buffalo ; London : University of Toronto Press, 1993. — Vol. 4 : Pf–Sr.

498. Encyclopedia of Ukraine / ed. by Danylo Husar Struk. — Toronto ; Buffalo ; London : University of Toronto Press, 1995. — Vol. 5 : St–Z.

499. Statystyka druków 1933. — Warszawa : Nakładem Główny Urzędu Statystycznego, 1934. — 28 + 8 s. (Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej. Statystyka polski, Seria C, Zeszyt 53).

500. Statystyka druków 1934. — Warszawa : Nakładem Główny Urzędu Statystycznego, 1936. — 26 + 8 s. (Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej. Statystyka polski, Seria C, Zeszyt 53).

501. Statystyka druków 1935. — Warszawa : Nakładem Główny Urzędu Statystycznego, 1937. — 26 + 8 s. (Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej. Statystyka polski, Seria C, Zeszyt 53).

502. Statystyka druków 1928–1930. — Warszawa : Nakładem Biblioteki Narodowej, 1931. — 56 + 14 s.

503. Statystyka druków nieperjodycznych za I kwartał 1929 r. / Ministerstwo wyznań religijnych i oświecenia publicznego. — Warszawa, 1929. — 17 s.

504. Statystyka druków nieperjodycznych za II kwartał 1929 r. / Ministerstwo wyznań religijnych i oświecenia publicznego. — Warszawa, 1929. — 17 s.

505. Statystyka druków nieperjodycznych za III kwartał 1929 r. / Ministerstwo wyznań religijnych i oświecenia publicznego. — Warszawa, 1929. — 17 s.

506. Statystyka druków nieperjodycznych za IV kwartał 1929 r. / Ministerstwo wyznań religijnych i oświecenia publicznego. — Warszawa, 1929. — 17 s.

507. Statystyka druków wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej rok 1930 kwartał I / Ministerstwo wyznań religijnych i oświecenia publicznego. — Warszawa, 1930. — 6 s.

508. Statystyka druków wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej rok 1930 kwartał II / Ministerstwo wyznań religijnych i oświecenia publicznego. — Warszawa, 1930. — 6 s.

509. Statystyka druków wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej rok 1930 kwartał III / Ministerstwo wyznań religijnych i oświecenia publicznego. — Warszawa, 1930. — 6 s.

510. Statystyka druków wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej rok 1930 kwartał IV / Ministerstwo wyznań religijnych i oświecenia publicznego. — Warszawa, 1930. — 6 s.

511. Statystyka druków wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej rok 1931 kwartał I. — Warszawa : Biblioteka Narodowa, 1931. — 7 s.

512. 509. Statystyka druków wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej rok 1931 kwartał II. — Warszawa : Biblioteka Narodowa, 1931. — 7 s.

513. Statystyka druków wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej rok 1931 kwartał III. — Warszawa : Biblioteka Narodowa, 1931. — 7 s.

514. Statystyka druków wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej rok 1931 kwartał IV. — Warszawa : Biblioteka Narodowa, 1931. — 7 s.

515. Statystyka druków wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej rok 1932 kwartał I. — Warszawa : Biblioteka Narodowa, 1931. — 7 s.

516. Statystyka druków wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej rok 1932 kwartał II. — Warszawa : Biblioteka Narodowa, 1932. — 7 s.

517. Statystyka druków wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej rok 1932 kwartał III. — Warszawa : Biblioteka Narodowa, 1932. — 7 s.

518. Statystyka druków wydanych w Rzeczypospolitey Polskiej rok 1932 kwartał IV. — Warszawa : Biblioteka Narodowa, 1932. — 7 s.

519. Statystyka druków wydanych w Rzeczypospolitey Polskiej rok 1936 kwartał I. — Warszawa : Biblioteka Narodowa Józefa Piłsudskiego, 1936. — 10 s.

520. Statystyka druków wydanych w Rzeczypospolitey Polskiej rok 1936 kwartał II. — Warszawa : Biblioteka Narodowa Józefa Piłsudskiego, 1936. — 8 s.

521. Statystyka druków wydanych w Rzeczypospolitey Polskiej rok 1936 kwartał III. — Warszawa : Biblioteka Narodowa Józefa Piłsudskiego, 1936. — 8 s.

522. Statystyka druków wydanych w Rzeczypospolitey Polskiej rok 1936 kwartał IV. — Warszawa : Biblioteka Narodowa Józefa Piłsudskiego, 1936. — 8 s.

523. Statystyka druków wydanych w Rzeczypospolitey Polskiej rok 1937 kwartał I. — Warszawa : Biblioteka Narodowa Józefa Piłsudskiego, 1937. — 10 s.

524. Statystyka druków wydanych w Rzeczypospolitey Polskiej rok 1937 kwartał II. — Warszawa : Biblioteka Narodowa Józefa Piłsudskiego, 1938. — 10 s.

525. Statystyka druków wydanych w Rzeczypospolitey Polskiej rok 1937 kwartał III. — Warszawa : Biblioteka Narodowa Józefa Piłsudskiego, 1938. — 10 s.

526. Statystyka druków wydanych w Rzeczypospolitey Polskiej rok 1937 kwartał IV. — Warszawa : Biblioteka Narodowa Józefa Piłsudskiego, 1938. — 10 s.

527. Statystyka druków wydanych w Rzeczypospolitey Polskiej rok 1938 kwartał I. — Warszawa : Biblioteka Narodowa Józefa Piłsudskiego, 1939. — 10 s.

528. Statystyka druków wydanych w Rzeczypospolitey Polskiej rok 1938 kwartał II. — Warszawa : Biblioteka Narodowa Józefa Piłsudskiego, 1939. — 10 s.

529. Statystyka druków wydanych w Rzeczypospolitey Polskiej rok 1938 kwartał III. — Warszawa : Biblioteka Narodowa Józefa Piłsudskiego, 1939. — 10 s.

530. Statystyka druków wydanych w Rzeczypospolitey Polskiej rok 1938 kwartał IV. — Warszawa : Biblioteka Narodowa Józefa Piłsudskiego, 1939. — 10 s.

531. Statystyka druków wydanych w Rzeczypospolitey Polskiej rok 1939 kwartał I. — Warszawa : Biblioteka Narodowa Józefa Piłsudskiego, 1939. — 9 s.

ДОДАТОК А

**Репертуар українських видань Тернополя і Тернопільщини
кінця ХІХ — першої третини ХХ століття**

1886

1. Иловайскій Д.

Княжій періодъ України-Руси до смерти Володимира Мономаха / Д. Иловайскій — Т. I. — Въ Тернополи. Зъ друкованѣ Іосифа Павловского, 1886. — 4 + 222 с. 8⁰. — (Руска Исторична Бібліотека подь редакцією Олександра Барвінського. Томъ III).

[336, № 4163]¹

2. Иловайскій Д.

Княжій період України-Руси до князювання Данила Галицкого / Д. Иловайского. — Т. II. — Въ Тернополи. Зъ друкованѣ Іосифа Павловского, 1886. — 4 + 247 + 1 с. 8⁰. (Руска Исторична Бібліотека подь редакцією Олександра Барвінського. Томъ IV).

[336, № 4164]

3. Качала С.

Коротка Исторія Руси / Стефан Качала. — Въ Тернополи. Зъ друкованѣ Іосифа Павловского, 1886. — 2 + 168 с. 8⁰. — (Руска Исторична Бібліотека подь редакцією Олександра Барвінського. Томъ I).

[336, № 4176]

4. Костомаровъ Н. И.

Исторични Монографіи Миколы Костомарова / М. Костомаров. — Т. I. — Въ Тернополи. Зъ друкованѣ Іосифа Павловского, 1886. — 231 + 1 с. 8⁰. — (Руска Исторична Бібліотека подь редакцією Олександра Барвінського. Томъ II).

[336, № 4185]

---

¹ Перше число означає номер у списку використаних джерел, друге – номер видання у джерелі.

5. Монографіи до Історіи Галицкои Руси М. Смирнова, М. Дашкевича и Д-ра И. Шараневича / М. Смирнов, М. Дашкевич, И. Шараневич. — Въ Тернополи. Зѣ друкованѣ Іосифа Павловского, 1886. — 3 + 196 с. 8⁰. — (Руска Исторична Бібліотека подѣ редакцію Олександра Барвінського. Томъ V).

[336, № 4218]

6. Одноднѣвка Бережаньска.

На оказѣ 2 (14) лютого 1886. Рокъ 1886. Чистий доходъ на руску Бурсу въ Бережанахъ. Отвечательный издатель: Сильвестр Лепкий. Зѣ печатнѣ А. Ціхоцкого в Бережанахъ, 1886. — 4 с. 4⁰.

[336, № 4238]

7. Цурковскій Е.

Слово на Поминальници по бл. п. О. Николаю Устыяновичу выголошене іер. Евстахіємъ Цурковськимъ, парохомъ гр. кат. въ Настасовѣ, Архидіед. Львовскои въ церковѣ Середной Тернопольскои, дня 1 н. ст. лютого 1886 р. — Тернополь : з друкарѣ Іосифа Павловского, 1886. — 11 с. 8⁰.

[336, № 4294]

1887

8. Антонович В. Исторія Великого Князьства Литовського водѣ найдавнейшихъ часовъ ажъ до упадку удѣльной системы въ Литовскои Руси / В. Антонович, Д. Иловайский. — Въ Тернополи : зѣ друкарнѣ Іосифа Павловского, 1887. — 4 + 207 с. 8⁰. (Руска Исторична Бібліотека подѣ редакцію Олександра Барвінського. Томъ VI).

[337, № 4320]

9. Барвінський Ол.

Водѣ видавництва Рускои историчнои бібліотеки въ справѣ виданя монографіи М. Костомарова «Богданъ Хмельницкій»... В Тернополи

10 [24] мая 1887. Олександръ Барвѣньскои, професоръ Семінаріи учительскои. — [в Тернополи : з друкарні Йосифа Павловського, 1887]. — 3 с. 8⁰.

[337, № 4323]

10. Програма выставки етнографичной въ Тернополи, що має бути устроена дня 5 липця 1887 подчасъ приѣзду Є. Ц. Высочества Архикнязя Рудольфа... Тернополь дня 10 мая 1887. Комитетъ Выставы. — [Тернополь] : Накладомъ Комитету Выставы Етнографичной ; зъ друкарнѣ Йосифа Павловського, [1887]. — 2 с.

[273, № 230]

1888

11. Барвiнський Ол.

Оповѣстка [в справі Руской историчной бібліотеки]. — [в Тернополи; з друкарні Йосифа Павловського, 1888]. — 2 с.

[273, № 416]

12. Костомарів М.

Исторични монографіи Миколаы Костомарова. Т. II. Богданъ Хмельницькій. Томъ I. — Въ Тернополи ; зъ друкарнѣ Йосифа Павловского, 1888. — 1 + 192 + 3 с. 8⁰. (Руска Исторична Бібліотека подъ редакцією Олександра Барвiнського. Томъ IX).

[337, № 4664]

13. Костомарів М.

Исторични монографіи Миколаы Костомарова. Т. III. Богданъ Хмельницькій. Томъ II. — Въ Тернополи; зъ друкарнѣ Йосифа Павловского, 1888. — 2 + 195 с. 8⁰. (Руска Исторична Бібліотека подъ редакцією Олександра Барвiнського. Томъ X).

[337, № 4320]

14. Справозданє выдѣлу «Руской Бурсы Тернопольской» за рокъ администраційный 1888. — Въ Тернополи : Накладомъ «Руской Бурсы» и Ол. Барвѣнскогo; зъ друкарнѣ Іосифа Павловскогo, 1888. — 12 с. 8⁰.

[337, № 4764]

15. Теодоровичъ Н. И.

Историко-статистическое описаніе церковей и приходовъ Волынской епархіи. Т. I. — Почаевъ : Тип. Почаево-Успенской Лавры, 1888. — 430 с.

[227]

1889

16. Костомарів М.

Историчні монографіи Миколи Костомарова. Т. IV. Богданъ Хмельницький. Т. III / Переклад Уманця (Комаров М.) і О. В. (Кониський О.). — Въ Тернополи; зъ друкарнѣ Іосифа Павловскогo, 1889. — 2 + 181 + 1 с. 8⁰. (Руска Исторична Бібліотека подь редакцією Олександра Барвѣнскогo. Томъ XI).

[337, № 4931]

17. Костомарів М.

Историчні монографіи Миколи Костомарова. Т. V. Богданъ Хмельницький. Т. IV / Переклад Уманця (Комаров М.). — Въ Тернополи; зъ друкарнѣ Іосифа Павловскогo, 1889. — 5 + 181 с. 8⁰. (Руска Исторична Бібліотека подь редакцією Олександра Барвѣнскогo. Томъ XII).

[337, № 4932]

18. Посланникъ.

Письмо церковно-народное. Рокъ 1 / редактор-издатель священникъ Л. Джульинский въ Лапшинѣ. — 1889. — Ч. 1–18. 4⁰.

[273, № 991].

19. Теодоровичъ Н. И.

Историко-статистическое описание церквей и приходо́въ Волынской епархіи Т. II. Уѣзды Ровенскій, Острожскій и Дубенскій. — Почаевъ : Тип. Почаево-Успенской Лавры, 1889. — 430 с.

[227]

1890

20. [Джулинський Левъ]

Отвертый лист до всѣхъ всч. гр. кат. русскихъ священниковъ и питомцевъ духовныхъ Сѣмениц, всѣхъ друговъ правдивой христіанской просвѣти на Руси. — Бережаны; [З печатию А. Цѣхоцкого], [1890-1895?]. — [4 с.]. 8⁰.

[337, № 5151a]

21. Книжочни миссийни. Число перше — число третє. — Бережаны : Накладомъ Свящ. Л. Джулыньского ; зъ друкарнѣ А. Цѣхоцкого [число I і III]; Львов. Типографія Ставропіійского Института [число II], 1890. — 32 + 32 + 32 с.

[337, № 5190]

22. Луцик Є. Я.

За сиротою Богъ съ калитою : Образъ драматичный зъ житя народного съ спѣвами и танцями въ 6 актахъ / Зложивъ Єронимъ Я. Луцикъ. — Бережани : Накладомъ редакціи «Посланника» ; зъ друкарнѣ А. Цѣхоцкого, 1890. — 87 с. 16⁰. — (Библиотека Посланника. Т. 4).

[337, № 5237]

23. Посланникъ.

Письмо церковно-народное. Рокъ II / редактор-издатель священникъ Л. Джулыньский въ Лапшинѣ. — 1890. — Ч. 1–24. 4⁰.

[274, № 1337].

24. [Стажкевич І.]

Где шукати Русинамъ спасения? / [Ілярій Стажкевич]. — Въ Бережанахъ : [накладом Сильвестра Симбратовича] ; зъ друкарнѣ А. Цѣхоцкого, 1890. — 14 с. 8⁰.

[337, № 5131; 274, 1184]

1891

25. Книжочки миссийни.

Число 4–5. — Въ Бережанахъ : Издатель Свящ. Л. Джулинській въ Лапшинѣ, п. Бережаны ; зъ друкарнѣ А. Цѣхоцкого, 1891. — 32 + 32 с. 16⁰.

[337, № 5456]

26. Посланникъ.

Письмо церковно-народное. Рокъ III / редактор-издатель священникъ Л. Джулыньский въ Лапшинѣ. — 1891. — Ч. 1–24. 4⁰.

[274, № 1700].

24. Костомарив М.

Исторични монографіи Миколи Костомарова. Т. VI. Гетьмановане Ивана Выговского и Юрія Хмельницкого. — Въ Тернополи ; зъ друкарнѣ Іосифа Павловского, 1891. — 4 + 234 с. 8⁰. (Руска Исторична Бібліотека подъ редакцію Олександра Барвінського. Томъ XIII).

[337, № 5464]

25. Статутъ духовно-религийного «Товариства св. Ап. Павла». — Бережаны : Накладомъ «Товариства св. Ап. Павла». Зъ друкарнѣ А. Цѣхоцкого. 1891. — 8 с. 8⁰.

[337, № 5565]

1892

26. Календарь миссийный «Посланника» [на 1893 р.]. Рік I. — Львов, [1892]. — 8⁰.

[337, № 5716]

27. Книжочни миссийни.

Число шесте — число дванайцятѣ. Яка намъ буде въ людей запла́та, мы не питаемъ, а по правилу «Проповидуемъ Христа Разпя́та, Божу Премудро́сть и Божию Силу». I. Кор. 22, 23. — Въ Бережанахъ : Издатель Свящ. Л. Джулинскій въ Лапшинѣ, п. Бережаны ; зъ друкарнѣ А. Цѣхоцкого, 1892. — 32 + 32 + 32 + 32 + 32 + 32 с. 16⁰.

[337, № 5725]

28. Костомарив М.

Исторични монографіи Миколи Костомарова. Т. XII. Руина. Гетьмануванє Бруховецкого / Переклад Уманця (Комаров М.). — Въ Тернополи ; зъ друкарнѣ Іосифа Павловского, 1892. — 4 + 151 + 1 с. 8⁰. (Руска Исторична Бібліотека подъ редакцією Олександра Барвінського. Томъ XIV).

[337, № 5731]

29. Матіев І.

Причинок до етнографіи Галицкого Поділя /І. Матіев // Rocznik I Kolka naukowego tarnopolskiego za r. 1892. — Tarnopol, 1892. — С. 133–146.

[337, № 5761]

30. Памятка зъ Бережанъ. Книжочка миссийна, 10. — Бережаны : Зъ друкарнѣ А. Цѣхоцкого, 1892. — 32 с. 32⁰.

[337, № 5787]

31. Посланникъ.

Письмо церковно-народное. Рокъ IV / редактор-издатель священникъ Л. Джулынський въ Лапшинѣ. — 1892. — Ч. 1–24. 4⁰.

[274, № 1700].

32. Торговля иконъ, рызь и книгъ церковныхъ Ант. Стахевыча въ Тернополи. — Тернополь, 1892. — 1 + 14 с. 8⁰.

[337, № 5848]

1893

33. Календарь миссійный «Посланника» на рокъ звичайний 1893. Рочникъ первый. — Львовъ : Накладомъ Свящ. Л. Джулинського, редактора «Посланника» и «Книжочок миссійныхъ» въ Лапшинѣ. Печатня Ставропигійского Института, 1893. — 16 + VIII + 1 + 91 + 21 с. 8⁰.

[337, № 5957]

34. Календарь миссійный «Посланника» на рокъ 1894. Рочникъ второй. — Бережаны : Накладомъ Свящ. Л. Джулинського, редактора «Посланника» и «Книжочок миссийныхъ» въ Лапшинѣ, почта Бережаны ; зъ друкарнѣ А. Цѣхоцкого в Бережанахъ, 1893.

[337, № 5958]

35. Книжочки миссийный. Число перше — дванайцате. — Въ Бережанахъ : Издатель Свящ. Л. Джулинській Редактор «Посланник» и «Книжочокъ месийныхъ» въ Лапшинѣ, п. Бережаны ; зъ друкарнѣ А. Цѣхоцкого, 1893. — 32+32+32+32+32+32+32+32+32+32+32+32 с. 16⁰.

[337, № 5974]

36. [Луцик І.] Лукович І.

Не жартуй зъ сердцем : Комедія в 1 д. / Відбитка з Миссійного календаря «Посланника» на рокъ звичайний 1894. — Львов, 1893.

[337, № 6004]

37. Луцик Є. Я.

Образки драматичний для сельськихъ сценъ : I. За Отчину, образъ съ часовъ нападоть татарскихъ, въ 2 актахъ. II. Не жартуй съ сердцем, образъ зъ житя народного въ 1 актъ / Написав Іеронимъ Я. Луцькь. — Въ Бережанахъ : Зъ друкарнѣ А. Цѣхоцкого, 1893. — 51 с. 16⁰. (Бібліотека «Посланника». Ч. 2).

[337, № 6005]

38. Луцик Э. Я.

Памяти Маркияна Руслана Шашкевича найщиршого сына Русы въ пятьдесятлѣтну памятку Его смерти и въ памятку перенесеня Его мощей зъ Новосѣлокъ лѣскихъ до Львова, на днях 19 и 20 жовтня 1893 року / Написавъ И. Я. Луцикъ. — Бережаны : Накладомъ редакциі «Посланника»; зъ печатнѣ А. Цѣхоцкого, 1893. — 20 с. 16⁰.

[337, № 6006]

39. Луцик Є. Я.

Памяти Маркияна Руслана Шашкевича найщиршого сына Русы въ пятьдесятлѣтну памятку Его смерти и въ памятку перенесеня Его мощей зъ Новосѣлокъ лѣскихъ до Львова, на днях 19 и 20 жовтня 1893 року / Написавъ И. Я. Луцикъ. — Бережаны : Накладомъ редакциі «Посланника»; наклад другий; зъ печатнѣ А. Цѣхоцкого, 1893. — 32 с. 16⁰. (На обкладці додано: «На доходъ будовы памятника бл. п. Маркияна»).

[337, № 6007]

40. Начеркъ статутовъ Товариства допомоги руско-кат. церковей имени св. Ап. Петра. — Бережаны : Зъ печатнѣ и експедициі накладовъ А. Цѣхоцкого въ Бережанах, 1893. — 4 с. 4⁰.

[337, № 6033]

41. Посланникъ.

Письмо церковно-народное. Рокъ V / редактор-издатель священникъ Л. Джульньский въ Лапшинѣ. — 1899. — Ч. 1–24. 4⁰.

[274, № 2061].

42. Теодоровичъ Н. И.

Историко-статистическое описаніе церковей и приходовъ Волынской епархіи. Т. III. Уѣзды Кременцкій и Заславскій. — Почаевъ, 1893. — 687 с. 8⁰.

[337, № 6118]

43. Теодоровичъ Н. И.

Городъ Владимиръ Волынской губерніи въ связи съ исторіей Волынской Іепархіи: ист. очеркъ. — Почаевъ, 1893. 687+IX с. 8⁰.

[227]

1894

44. Білинський П.

Десять заповѣдей Божихъ пояснѣвъ в XIX проповѣдяхъ Петро Бѣлинський гр.-кат. парохъ въ Должанцѣ. — Тернополь : Накладом автора; Зъ печатнѣ Ст. Коссовского, 1894. — 249 + VI с. 8⁰.

[337, № 6189]

44. Білинський П. Мѣсто Тернополь и его околиця : Начеркъ историчный. Часть перша / Написавъ Петро Бѣлинський, гр.-кат. парохъ въ Должанцѣ. — Тернополь : Зъ друкарнѣ Ст. Коссовского, 1894. — 57 + 1 с. 8⁰.

[337, № 6190]

45. Книжочка миссийна. I. Молитви щоденни. II. Катехизмъ або наука о томъ, що кождому Християнинови до спасенія знати треба. Зъ додаткомъ Стихіры: «За всѣхъ молитися благая». — Перемишль : Издатель Свящ. Л. Джулинський, Редактор «Посланника» и «Книжочокъ месийнихъ» въ Лапшинѣ, почта Бережаны ; зъ друкарнѣ [...], 1894. — 32 с. 16⁰. [Це третій наклад «Книжочки миссийної» ч. 5. за 1891 р. — «Молитвы щоденни» друковані кирилицею].

[337, № 6286]

46. Книжечка миссийна.

Число перше — Число дванадцате. Рокъ издания третій [число I — VII]. Рочникъ третій [число VIII — XII]. — Издатель: Свящ. Л. Джулинський, Редактор «Посланника» и «Книжочокъ месийнихъ» въ Лапшинѣ, почта Бережаны. Тернополь. Зъ печатнѣ С. Коссовского (ч. I–VI); Львовъ. Зъ печатнѣ

Ставропегийского Института (ч. VII); Бережаны. Зъ печатнѣ А. Цѣхоцкого (ч. VIII–XII), 1894. — 32+4+32+32+32+32+32+32+32+32+32+32 с. 16⁰.

[337, № 6287]

47. Луцик Є. Я.

Ночь Вифлеѣмска : Ораториумъ сценічне въ 4 актахъ. — Тернополь : Зъ друкарнѣ Ст. Коссовского, 1894, - 64 с. 16⁰. (Библ. «Посланника. Ч. 3).

[337, № 6333]

48. Статутъ Фундации Константина князя Острогского въ Тернополи. — Тернополь : Накладомъ Комитету завѣдующого фундаціею Конст. кн. Острогскаго; зъ друкарнѣ Ст. Коссовского, 1894. — 16 с. 8⁰.

[337, № 6419]

49. Теодоровичъ Н. И.

Историко-статистическое описаніе церквей и приходоѡ Волынской епархіи. Т. IV. — Почаевъ : Тип. Почаево-Успенской Лавры, 1894. — 928с.

[227]

1895

50. Білінський Петро.

Мѣсто Тернополь и его околиця. Часть друга / Написавъ Петро Білінський, гр. к. парохъ въ Должанцѣ. — Тернополь : Накладомъ Кружка Наукового Тернопольского; зъ печатнѣ Ст. Коссовского, 1895. — 38 с. + Табеля про станъ школъ въ парохіяхъ гр. к. Деканата Залозецького съ кѣнцемъ новроку зимового 1818 р. списана.

[338, № 6489]

51. Статутъ касы позичковой «Помочь» в Теробовли, Товариства зареєстр. зъ обмеженою порукою. — Теробовля : Накладомъ Товариства. [без місця друку], 1895. — 22 с. 8⁰.

[338, № 6717]

1896

52. Білінський Петро.

О уживаню парныхъ купелѣвъ у народовъ славянскихъ : Причинокъ до исторіи культуры / Написавъ Петро Бѣлинскій гр. к. парохъ въ Должанцѣ. Доходъ на «Тернопольську руску Бурсу». — Тернополь : Зъ друкарнѣ Коссовского, 1896. — 47 с. 16⁰.

[338, № 6801]

53. Дордуняк Михайло.

О виборах до ради повітової з особливим увзглядненем поступованя з груп місточок і громад сільських. — Перемишль : Накладом товариства політичного в Борщеві; з друкарні Н. Джулинського в Перемишли, 1896. — 48 с. 16⁰.

[338, № 6866]

54. Левицький Володимир.

Про переступ чисел e і π . — Тернопіль, 1896. — 28 + 30 с. 8⁰.

[338, № 6942]

55. Sprawozdane перше рочне Дирекцій Товариства взаємного кредита «Надѣя» въ Бережанахъ за рокъ 1895. — Бережаны : Зъ друкарнѣ А. Цѣхоцкого, 1896. — 8 с. 4⁰.

[338, № 7080]

56. Статутъ Товариства «Бережаньскій Боянь». — Бережаны, 1896. — 13 с. 16⁰.

[338, № 7092]

1897

57. Чайківский Андрій

Процесъ Исуса Христа : Юридична розвѣдка д-ра Андрея Чайковского. - Въ Тернополи : Накладомъ Комітету будовы новои

порохіяльної церкви въ Тернополи; зъ печатнѣ Ст. Коссовского, 1897. — 31 с. 16⁰. [338, № 7480]

58. [Справозданє друге рочне Дирекцій Товариства взаменого кредита «Надѣя» въ Бережанахъ за рокъ 1896. — Бережаны : Зъ друкарнѣ А. Цѣхоцкого, 1896.]

[338, № 7480]

1898

59. Справозданє третє рочне Дирекцій Товариства взаимного кредита «Надѣя» въ Бережанахъ за рокъ 1897. — Бережани, 1898. — 8 с. 4⁰.

[338, № 7856]

1899

60. Справозданє четвѣрте рочне Дирекцій Товариства взаимного кредита «Надѣя» въ Бережанахъ за рокъ 1898. — Бережаны, 1899.

[338, № 8333]

61. Теодоровичъ Н.И.

II. Волинъ въ описаніяхъ городовъ, мѣстечекъ и сель : Историко-статистическое описаніе церковей и приходовъ Волынской епархіи. Т. IV.

Староконстантиновскій уездъ. — Почаевъ, 1899. — 928 + 4 с. 80.

[338, № 8355]

1900

62. Справозданє пятє рочне Дирекцій Товариства взаимного кредита «Надѣя» въ Бережанахъ за рокъ 1899. — Бережани, 1900.

[338, № 8803]

1902

60. Дмитерно Дмитро.

Як можна вилічитися із сухіт / Дмитро Дмитерно, учитель ц. к. семінарії. — Тернопіль : Накладом автора; друкарня Л. Вербицького, 1902. — 31 с. 16⁰.

[339, № 9437]

61. Застирець Йосиф.

Відповідь Д-ру Щуратови на критику підручника Істории рускої літератури. — Бережани : З печатні А. Ціхоцького, 1902. — 8 с. 8⁰.

[339, № 9457]

62. Марченко Ярослав. [Лепкий Богдан]

На Тарасовій могилі : Річ сценічна відіграна в Бережанах дня 2 червня 1902 перед вечорницями в пам'ять 41 роковин смерти Тараса Шевченка. — Тернопіль : З друкарні Л. Вербицького, 1902. — 8 с. 8⁰.

[339, № 9548]

63. Sprawozdane Дирекції Повітового Товариства кредитового «Руский Дім Народний» в Борщеві за рік 1901–1902. — Борщів, 1902. — 8 с. 16⁰.

[339, № 9673]

64. Статут Народного Дому в Бережанах. Товариства зареєстрованого з обмеженою порукою. — Тернопіль, [1902]. — 14 + 1 с. 16⁰.

[339, № 9685]

1903

65. Герцен А. (син)

Знанє и мораль (слово до мужської молодіжи) : Відчит, виголошений в Льозанні і Женеві д-ром А. Герценом, професором фізіології на Університеті в Льозанні / з німецького перевів А. Гринчишин. — Тернопіль, 1903. — 19 + (1) с. 8⁰.

[339, № 9861]

66. Зробек Яков.

З дум і думок Якова Зробека, греко-кат. пароха у Вертелці. — Тернопіль : З друкарні Л. Вербицького, 1903 — 16 с. 8⁰.

[339, № 9946]

67. Теодоровичь Н. И.

Историко-статистическое описаніе церковей и приходовъ Волынской епархіи Т. V. Ковельській уѣздъ. — Почаевъ : Тип. Почаево-Успенской Лавры, 1903. — 559 с.

[227]

1904

68. Верн Юл. [Верн Жюль]

Крізь бльокаду. Для руско-української молодіжи переповів Е. М. [Мандичевський Є.]. — Тернопіль : Накладом «Молодіжи», 1904. - (2) + 5 + 80 с. 8⁰.

[339, № 10307]

69. Дмитерно Дмитро.

Алькоголізм. — Тернопіль : З друкарні Л. Вербицького, 1904. — 32 с. 8⁰.

[339, № 10365]

70. Зробек Яків.

І. Дудар. ІІ. Епопеї часть перша. — Тернопіль, 1904. — 36 с.

[339, № 10416]

71. Зробек Яків.

Дудар з-над Серету ІІ. Епопеї піснь друга. — Тернопіль : З друкарні Л. Вербицького, 1904. — 36 с. 8⁰.

[339, № 10417]

1905

72. Книжка вкладова Товариства Народний Дім в Тернополи. — Тернопіль, 1905. — 12 с. 16⁰.

[339, № 10943]

73. Підручний календарик на р. шк. 1905/6 для учеників русько-українських шкіл середніх. — Тернопіль : Накладом «Молодіжи»; Друкарня Подільська Й. Степка, 1905. — 32⁰.

[339, № 11062]

74. Primula Veris : Збірка поезій Стефана Цебрівського, Модеста Дмитренка, Василя Кудрика, Тараса Вірного (Венгжин М.) і інших. — Тернопіль : Накладом Марії Солтисової; «Друкарня Подільська» Й. Степка, 1905. — Вип. 1. — 40 с.

[339, № 11092]

75. Справозданє Выдѣлу «Руской бурсы Тернопольской» за рокъ адміністраційный 1905. — Тернопіль, [1905].

[339, № 11127]

76. Статут Повітового Товариства кредитового Інститута «Руського Дому Народного» в Борщеві, стоварищення зареєстрованого з обмеженою порукою в Борщеві. — Борщеві, 1905. — 18 с., 8⁰.

[339, № 11145]

77. Статут товариства «Сільський Господар». — Тернопіль, 1905. — 8 с., 16⁰.

[339, № 11150]

78. Штегер Осип, Давм Адольф.

Що молодим про алкоголь знати треба / З німецької мови перевів Е. М. [Мандичевський Є.]. — Тернопіль : Накладом «Молодіжи», 1905. — 16 с. 8⁰.

[339, № 111243]

1906

79. Антихристь. — Почаєв, 1906.

[340, № 11263]

80. [Дзерович Ю.]

Як у світі жити? або Правила доброго виховання русько-український молодіжи. — Тернопіль : Друкарня Подільська Й. Степка, 1906. — 182 с. 16⁰. (Видавництво «Молодіжи»).

[340, № 11376]

81. Звіт дирекції повітового товариства ощадності і позичок «Праця» стоварищення зареєстрованого з обмеженою порукою в Бучачи. — Тереховля–Львів–Бучач, 1906. 4⁰.

[ЛННБУ, ИП 22290]

82. Звіт дирекції ц.-к. гімназії Франц-Йосифа I Тернополі за рік шкільний 1905/6. — Тернопіль, 1906. — 58 с. 8⁰.

[340, № 11436]

83. Звіт філії Львівського Товариства гімнастичного «Сокіл» в Тернополі за рік адм[іністративний] 1905. — Тернопіль, 1906. — 8⁰.

[340, № 11447]

84. Календар «Здоровле» [коштом і заходом оптики «Під золотою короною» Мар'яна Крижановського в Тернополі на рік 1907]. — Тернопіль, 1906. 8⁰.

[340, № 11467]

85. Мандичевський Євген.

Судьба : оповідання. — Тернопіль, 1906. — 100 с. 8⁰.

[340, № 11586]

86. Прибавленіє къ «Почаевському листку» за 1906 г. № 25-й. — Почаєвъ, 1906.

[340, № 11668]

87. Рождество Христово. — Почаєвъ, 1906.

[340, № 11688]

88. [Солтис Онупрій]

Буквар : підручник до науки неграмотних / Опрацював О. С. — Тернопіль, 1906. — 2 + 5 + 12 с. 8⁰. [літогр.].

[340, № 11725]

89. Sprawozdanie oddziału Towarzystwa «Ruska Bursy» w Bereżanach. Z działalności za rok szkolny 1905/1906. — Bereżani, [1906].

[340, № 11729]

90. Sprawozdanie Wydziału «Ruskiej bursy Ternopolskiej» za rok administracyjny 1905/6. — Тернопіль, 1906.

[340, № 11730]

91. Статут «Народного Дому» в Тернополі, товариства зареєстрованого з обмеженою порукою. — Тернопіль, 1906. — 15 с. 16⁰.

[340, № 11749]

1907

92. Антоновичь Петрь, свящ.

Латынська унія. — Почаєвь, 1907. — 16 с., 16⁰. [«Почаевській Листокъ» за 1907 годъ, № 13–14. Приложеніє к «Почаевскому Листку». Апрельській выпуск].

[340, № 11909]

93. Звіт дирекції ц.-к. гімназії Франца Йосипа I в Тернополи за рік шк. II. 1906/7. — Тернопіль, 1907. 8⁰.

[340, № 12094]

94. Борусовський Іван.

Міфестофель в Гетовім Фавсті і Люцифер в Байроновім Каїні. Проба їх еволюції і характеристика. — Тернопіль, 1907. — 48 с. [Відбитка зі «Звіту дирекції. ц.-к. гімн. за рік шк. 1906/07»].

[340, № 11928]

95. Звіт дирекції повітового товариства ощадності і позичок «Праця» стоваришення зареєстрованого з обмеженою порукою в Бучачи. — Теробовля–Львів–Бучач, 1907. 4⁰.

[ЛННБУ, ИП 22290]

96. Зіставлене рахунків Повітової каси щадничої в Богородчанах за рік 1906. — Бережани, 1907. 4⁰.

[340, № 12108]

97. Книжка уділова «Народного Дому» в Тернополи, стоваришення з обмеженою порукою. — Тернопіль : Друкарня Й. Стенка в Тернополи, 1907. — 2 + 3–11 с. 16⁰.

[340, № 12140]

98. Латынська Унія. — Почаєвь, 1907.

[340, № 12190]

99. Прибавленіє къ «Почаевскому Листку» за 1907 г. № 8-й. — Почаєвь, 1907.

[340, № 12346]

100. Прибавленіє къ «Почаєвскому Листку» за 1907 г. № 13–14.
Почаєвъ, 1907.

[340, № 12347]

101. Sprawozdane Wydziału «Руской Бурси» Тернопольської за рокъ
адміністраційний 1906/07. — Тернопіль, [1907], 8⁰.

[340, № 12347]

102. Мандичевський Євген.

В ярмі. — Тернопіль, 1907. — 48 с., 16⁰.

[340, № 12222]

103. Солтис Онуфрій

Буквар для науки неграмотних / Уложив Онуфрію Солтис. —
Тернопіль: Накладом філії руського Товариства педагогічного. Друкарня
«Подільська» Йосифа Степка, 1907. — 48 с. (іл.), 8⁰.

[340, № 12392]

104. Юрків М.

Підручник міжнародного языка Есперанто / Михайло Юрків. —
Тернопіль : Накладом книгарні А. Вруггера, 1907. — 47 с.

[340, № 12543]

1908

105. [Витте де Емануель]

Какъ живется Галичанамъ подъ конституціей. — Почаєвъ, 1908. —
15 + 1 с. 8⁰. (Библиотека Вольнского Союза русского народа. — 1908. — № 1).

[340, № 12639]

106. Дмитерко Д.

Як можна вилічити ся зі сухотів (чахотни, phthisis pulmonum). —
Тернопіль, 1908. — 28 с., 16⁰.

[340, № 12716]

107. Звіт дирекції повітового товариства ощадності і позичок «Праця» стоваришення зареєстрованого з обмеженою порукою в Бучачи. — Тереховля–Львів–Бучач, 1908. 4⁰.

[ЛННБУ, ИП 22290]

108. Звіт дирекції ц. к. гімназії Франца Йосипа I в Тернополі за рік шк. 1907/8. — Тернопіль, [1908]. 8⁰.

[340, № 12787]

109. Звіт з діяльності політичного радикального товариства «Народна Воля» в Тернополі за рік. — Тернопіль, 1908, 16⁰.

[340, № 12788a]

110. Звіт і замкнене рахунків Дирекції Повітового Товариства кредитового «Руский Дім Народний» в Борщеві за рік VI 1907. — Борщів, 1908. — 11 с., 4⁰.

[340, № 12794]

111. Звіт філії Львівського товариства гімнастичного "Сокіл" в Тернополи за рік адм. 1907. — Тернопіль, 1908. 8⁰.

[340, № 12799]

112. [Мандичевський Євген] Улянович Ф.

Казки [з образками]. — Тернопіль, 1908. — 44 с.

[340, № 12950]

113. Статут товариства «Міщанське Братство» в Тернополи. — Тернопіль : Друк. Подільська Й. Степка, 1908. — 14 с.

[391]

1909

114. Звіт дирекції повітового товариства ощадності і позичок «Праця» стоваришення зареєстрованого з обмеженою порукою в Бучачи. — Тереховля–Львів–Бучач, 1909. 4⁰.

[ЛННБУ, ИП 22290]

115. Звіт дирекції ц.-к. гімназії Франца Йосифа I в Тернополі за рік шк. 1908/09. — Тернопіль, 1909. 8⁰.

[340, № 13506]

116. Звіт і замкнене рахунків Дирекції Товариства Повітового кредитового «Руский Дім Народний» в Борщеві за рік VII 1908. — Борщів, 1909. — 11 с., 4⁰.

[340, № 13517]

117. Руский Промисл. Календарик на рік 1910. — Тернопіль, 1909. 32⁰.

[340, № 13819]

118. Статут Повітового Товариства Ощадности и позычокъ «Праця» стоваришення зареєстрованого съ обмеженою порукою. — Бучач : Печатня народна В. Дратлера, 1909. — 67 с. 8⁰.

[340, № 13895]]

119. Терлецький Омелян

I Василь Костянтин князь Острожський. II Історія фундації князя Острожского в Тернополи / Написав Омелян Терлецкий. — Тернопіль : Накладом Зведеня кн. Острожского в Тернополи, 1909. — 46 + 1 с. 8⁰.

[340, № 13916]

1910

120. Апостоль. — [Почаїв] : Почаевская Лавра, 1910. — 564 с., 8⁰.

[341, № 14034]

121. Звіт дирекції повітового товариства ощадності і позичок «Праця» стоваришення зареєстрованого з обмеженою порукою в Бучачи. — Тербовля–Львів–Бучач, 1910. 4⁰.

[ЛННБУ, ИП 22290]

122. Звіт дир. ц.-к. гімназії Франца Йосифа I в Тернополі за р. шк. 1909/10. — Тернопіль, 1910. 8⁰.

[341, № 14228]

123. Звіт і замкнене рахунків дирекції Повітового товариства кредитового «Руский Дім народний в Борщеві» за рік VIII (1909). — Борщеві, 1910. — 11 с., 4⁰.

[341, № 14243]

124. Общественні крамниці. — Почаев, 1910.

[341, № 14475]

125. Петрикевич Віктор.

Літопись Самійла Величка а «Воуна Домова» Самійла Твардовського. Порівнююча студія / Написав Віктор Петрикевич. — Тернопіль : Накладом Фонду шкільного, 1910. — 48 с., 8⁰.

[Відбитка зі звіту шкільного за р. 1909/10].

[341, № 14507]

126. Розмовы і оповідання почаевського лірныка. — Почаевъ, 1910. — (1) + 2 — 39 + (1) с. 8⁰. (Библиотека Волынского Союза Русского Народа, № 40).

[341, № 14559]

127. Русалка Дністрова. Вдруге видана з нагоди столітних уродин Маркіяна Шашкевича (З портретом і подобизною письма поета). — Тернопіль, 1910. — XXIII + 95 + 1 с., 8⁰. (Ювильейна Бібліотека).

[341, № 14565]

128. Руский Промисл. Календарик на рік 1911. — Тернопіль, 1910. 32⁰.

[341, № 14566]

129. Солтис О.

Буквар для науки неграмотних / Уложив Онуфрій Солтис. — Тернопіль : Накладом філії руского Товариства педагогічного; «Друкарня Подільська» Йосипа Степка, 1910. — 48 + 12 с. 8⁰.

[341, № 14591]

130. Солтис О.

Учебник німецької мови для самоуків / Уложив Онуфрій Солтис. - Тернопіль : Накладом філії руского Товариства педагогічного; «Друкарня Подільська» Йосипа Степка, 1910. — 80 с.

[341, № 14591]

131. Статут Товариства опіки над інтернатом для учеників ц.-к. семінарії учительської мужескої в Чорткові. — Чортків : Накладом Товариства опіки над інтернатом, 1910. — 15 с., 16⁰.

[ЛННБУ, РЛ 14754у]

1911

132. Бархатовъ Андрей, Священникъ.

Святитель Божій Іоасаф (Горленко), (Єпископ Бѣлгородській и Обоянській). (Къ предстоящему торжеству открытія мощей святителя 4 сентября 1911 года). — Почаєвъ, 1911. — 20 с. 8⁰. (Библиотека Волынского Союза Русскаго Народа, № 28).

[341, № 14844]

133. Вербичъ Михаилъ

Хитромудрый способъ отравлѣнія души малорусского народа его просвѣтителями безбожіемъ и безнравственностью. — Почаєвъ, 1911. — 1 + 3 — 11 с. 8⁰.

[341, № 14902]

134. Виталий, Архимандрить.

Значеніе Берестечкой Битвы въ дѣль освобожденія Малороссіи и объединение Россіи и наш долгъ передъ історіей. — Почаєвъ, 1911. — 8 с. 8⁰. (Библиотека Волынского Союза Русскаго Народа, № 16, майський випускъ).

[341, № 14925]

135. [Виталий, Архимандритъ]

Козацкія могили подъ Пляшевой. — Почаевъ, 1911. — обр. + 3 — 16 с. 8⁰. (Библиотека Волынскаго Союза Русскаго Народа, № 29 а і б).

[341, № 14926]

136. Звіт [VI] Дирекції Повітового товариства Ощадности і позичок «Праця» в Бучачи за рік 1910. Бучач, 1911. — 12 с. 4⁰.

[341, № 15100]

137. Петрицький М.

Вампіри / Написав Михайло Петрицький. [На окладі портрет автора]. — [Тернопіль] : Накладом автора; Друкарня Подільська Йосифа Степка в Тернополи, 1911. — 29 с. 16⁰.

[341, № 15451]

138. Петрицький М.

Здемаскована мафія. — Тернопіль : Накладом Михайла Петрицького ; Друкарня Подільська Йосифа Степка, 1911. — 29 + 1 с. 8⁰.

[341, № 15452]

139. Правила службові обов'язуючі урядовників і інших функціонерів і слуг Повітового Товариства Кредитового в Тернополі ухваленні на засіданню Ради Надзираючої для 24 лютого 1910. — Тернопіль : Накладом Товариства ; Друкарня Йосифа Степка, 1911. — 10 с. 8⁰.

[341, № 15500]

140. Статут Стоваришеня «Будучність» товариства для промислу і продажу паперових виробів. Стоваришення зареєстроване з обмеженою порукою в Тернополи. — Тернопіль, 1911. — 20 с. 8⁰.

[341, № 15632]

141. Статут Товариства взаімного кредиту «Надія» стоваришеня зареєстрованого з обмеженою порукою в Бережанах. — Бережани : 3 печатні А. Ціхоцкого, 1911. — 16 с. 8⁰.

[341, № 15639]

142. Як Богъ штунда врозумывъ. — Почаевъ, 1911.

[341, № 15876]

143. Ярема Я.

Маркіян Шашкевич як лірик–поет / Яким Ярема. — Тернопіль : З друкарні Йосифа Степка, 1911. — 36 с. 8⁰.

[341, № 15886]

1912

144. Витте Е.-де

Города Луцкъ и Дубно. — Почаевъ, 1912. — 10 с. 8⁰. («Древнейшие города Волыни в ист. описании». Библиотека Волынского Союза Русского Народа, № 38).

[342, № 15975]

145. Витте Е.-де

Городъ Владимір-Волынскъ. — Почаевъ, 1912. — 17 с. 8⁰. («Древнейшие города Волыни в ист. описании». (Библиотека Волынского Союза Русского Народа, № 37).

[342, № 15976]

146. Звіт виділу товариства «Руска бурса» за рік адміністраційний 19011/12. — Тернопіль, 1912.

[ЛННБУ, ИП 22570]

147. Звіт дирекції повітового товариства ощадності і позичок «Праця» стоваришення зареєстрованого з обмеженою порукою в Бучачи. — Бучач, 1912. 4⁰.

[ЛННБУ, ИП 22290]

148. Звіт і замкненє рахунків Дирекції Повітового Товариства кредитово-господарського «Народний Дім» стоварешеня зареєстрованого з обмеженою порукою в Тлустім місті за рік IV (1911). — [В Чорткові], 1912.

[342, № 16181]

149. Звіт і замкнене рахунків «Руский Народний Дім» повітове стоваришене зареєстроване з обмеженою порукою в Збаражи за рік VIII. — Збараж, [1912]. [342, № 16185]

150. Корубовскій С.

Разказы изъ народной жизни. — Почаевъ, 1912. — 8 с. (Библиотека Волынского Союза Русскаго Народа, № 23).

[Безплатное приложение к «Почавскому Листку» № 46 за 1912 годъ. Три ричі по рос., а 4-та — вірш «Щире бажання» по укр.]

[342, № 16299]

151. С. Ф. Л.

Почитатель монастыря. Загаецкій Святого Іоанна Милостиваго Мужескій Общежительный Монастырь. — Почаевъ, 1912. — 8 с. 8⁰. (Библиотека Волынского Союза Русскаго Народа, № 44).

[342, № 16648]

152. Статут Товариства «Народний Дім» господарсько-торговельне стоваришене зареєстроване з обмеженою порукою в Тернополи. — Тернопіль : «Друкарня Подільська» Йосифа Степка, 1912. — 3 с. 8⁰.

[342, № 16722]

153. Чайковський М.

Начерк висших рахунків для ужитку учеників середніх шкіл. — Тернопіль : Накладом Фонду Шкільного; «Друкарня Подільська» Йосифа Степка, 1912. — 43 с. + 1 табл. 8⁰.

[342, № 16844]

154. Юрків М.

З царства духу. — Тернопіль, 1912. — [] с.

[459]

155. Ярема Я.

Мойсей. Поема Івана Франка. Критична студія / Яким Ярема. — Тернопіль : Накладом автора; з Друкарні подільської Йосифа Степка, 1912.

— 59 с. 8⁰. [На 1-й обгортці ще: на стрічу ювілею сорокалітньої праці Духа-Творця Новочасної України].

[342, № 16903]

1913

156. Бесплатный календарик на рік 1914. «Будучилість», товариство для промислу і продажі паперових виробів, стоваришенє, зареєстроване з обмеженою порукою в Тернополи. — Тернопіль : «Друкарня Подільська» Йосифа Степка, 1913. — [48] с. 32⁰.

[342, № 16948]

157. Быстровъ А.

Вѣтеръ и его значеніе / Составиль народный учитель. — Почаевъ, 1913. — 16 с., 8⁰. (Библиотека Волынского Союза Русскаго Народа, №26).

[Бесплатное приложение къ «Почаевскому Листку» № 26 за 1913 г.]

[342, № 16967]

158. Быстровъ А.

Огонь (Значение огня въ жизни челоѡѡка). Для народного чтения и для дѣтей подростковъ, прошедшихъ начальную школу народного учителя А. Быстрова. — Почаевъ, 1913. — 14 с. 8⁰. [Бесплатное приложение къ «Почаевскому Листку» за 1913 г.]

[342, № 16968]

159. Витте Е.-де.

Городъ Кременецъ. — Почаевъ, 1913. — 16 с. 8⁰. («Древнейшие города Волыни в ист. описании». Библиотека Волынского Союза Русскаго Народа, № 39).

[342, № 16990]

160. Витте Е.-де.

Село Стожокъ, м. Шумскъ, с. Сурожъ и гор. Житомиръ. — Почаевъ, 1913. — 11 с. 8⁰. («Древнейшие города Волыни в ист. описании». Библиотека Волынского Союза Русскаго Народа, № 4).

[342, № 16691]

161. Денасій, инокъ.

Православіе и русскіе въ Прикарпатской Руси прежде и теперь. — Почаевъ, 1913. — 23 с., 8⁰. (Библиотека Волынского Союза Русскаго Народа, № 31).

[Бесплатное приложение къ «Почаевскому Листку» №31-й за 1913 г.]

[342, № 17090]

162. Денасій, Святогорець.

Увѣщательное послание съ Востока Александрійского патріарха Мелетія къ князю Василю Константину Острожскому і ко всѣм православнымъ въ Малой Россіи (въ Польшѣ и Лѣтве). — Почаевъ, 1913. — 19 с. (Библиотека Волынского Союза Русскаго Народа, № 16).

[Бесплатное приложение къ «Почаевскому Листку» № 16, 1913 г.]

[342, № 17091]

163. Загоровскій Рождество-Богородичный монастырь. — Почаевъ, 1913. — 19 с., 8⁰. (Библиотека Волынского Союза Русскаго Народа, № 49).

[Бесплатное приложение къ «Почаевскому Листку» за 1913 годъ.]

[342, № 17141]

164. Замкнене рахунків дирекції Повітового стоваришєня «Народний дім» в Підгайцях, стоваришєня зареєстрованого з обмеженою порукою. 1912. — Підгайці, 1913.

[ЛННБУ, ИП 22562]

165. Звіт дирекції повітового товариства ощадності і позичок «Праця» стоваришєня зареєстрованого з обмеженою порукою в Бучачи. — Бучач, 1912. 4⁰.

[ЛННБУ, ИП 22290]

166. Звіт Дирекції Товариства взаємного кредиту «Надія», зареєстрованого з обмеженою порукою в Бережанах з діяльності і рахунків за рік 1912. XVIII. — Бережани : З печатні А. Ціхоцкого, 1913. — 3 + (3) с. 4⁰.

[342, № 17178]

167. Звіт Дирекції ц.-к. гімназії Франца-Йосифа в Тернополи за рік шк. 1912/13. — Тернопіль, 1913. 8⁰.

[342, № 17184]

168. Звіт з діяльності Окружного Виділу Товариства «Взаємна поміч галицьких і буковинських учителів і учительок» в Зборіві за рік 1912. — Зборів, 1913. — 1 + 10 с., 4⁰.

[342, № 17195]

169. Звіт, замкнене рахунків і білянс Повітового товариства ощадності і позичок «Праця» в Бучачи за рік адм. 1912. — Бучач, 1913. 4⁰.

[342, № 17203]

170. Звіт і замкнене рахунків «Руский Народний Дім» в Збаражі, повітове стоваришене зареєстроване з обмеженою порукою рік адм. 1912. — Збараж, 1913.

[ЛННБУ, ИП 22613]

171. Інструкція по наблюденію за учениками Кременецького комерческого училища. — Кременець, 1913. — 101 с., 8⁰.

[342, № 17233]

172. Кучер Володимир.

Електронова теорія металів. — Тернопіль : Друкарня Подільська Йосифа Степка, 1913. — 29 с. 8⁰.

[Відбитка зі звіту ц.-к. гімназії ім. Франца-Йосифа I в Тернополи за рік 1912/13].

[342, № 17382]

173. Ливанскій Илія

Святѣйшій Гермочень, патриархъ всероссійскій. Протоіерея — законовчителя... — Почаевъ, 1913, — 16 с., 8⁰.

(Библиотека Волынского Союза Русского Народа, № 5).

[Бесплатное приложение къ «Почаевскому Листку» № 5, 1913 г.]

[342, № 17397]

174. На Руси русская земля / Издание второе. — Почаевъ, 1913. — 16 с. 8⁰.

[342, № 17433]

175. Марія изъ-за Буга. [Маріуца-Гринева Марія]

Откуда взялись нерусские люди на русской земль / Издание четвертое. — Почаевъ : Типография Почаево-Успенской Лаври, 1913. — 16 с. 8⁰.

[342, № 17434]

176. Марія изъ-за Буга. [Маріуца-Гринева Марія]

Отчего въ русскомъ государствѣ земля в рукахъ не-русскихъ людей? / Издание третье. — Почаевъ : Типография Почаево-Успенской Лаври, 1913. — 32 с. 8⁰.

[342, № 17435]

177. Марія изъ-за Буга. [Маріуца-Гринева Марія]

Сорокъ пять лѣтъ спустя : рассказъ. — Почаевъ, 1913. — 37 с. 8⁰. — (Библиотека Волынского Союза Русскаго Народа, № 35).

[342, № 17436]

178. Марія изъ-за Буга. [Маріуца-Гринева Марія]

Черезъ сто лѣтъ / Рассказъ. — Почаевъ, 1913. — 39 с. 8⁰. — (Библиотека Волынского Союза Русскаго Народа. № 27).

[342, № 17437]

179. Мартынюкъ В.

Знахари и ихъ заговоры. — Почаевъ, 1913. — 11 с. + обг. 8⁰. — (Библиотека Волынского Союза Русскаго Народа, № 41).

[Бесплатное приложение къ «Почаевскому Листку» за 1913 годъ].

[342, № 17439]

180. Отчетъ Общества взаимнаго кредита подъ наименованіемъ «Почаево-Волынский Народный Кредитъ». За второй аперациональный годъ. — Почаевъ, 1913. — 32 с. + обг. 8⁰. — (Библиотека Волынского

Союза Русскаго Народа). [Бесплатное приложение къ «Почаевскому Листку» № 12 за 1913 годъ].

[342, № 17510]

181. Пилипчук В., о.

Практичний ілюстрований підручник пасічництва / Написав о. Василь Пилипчук. — Тернопіль : Накладом автора; «Друкарня Подільська» Йосифа Степка, 1913. — (2) + 190 + (2) 8⁰.

[342, № 17529]

182. Почаевский календарь на 1914 г. — Почаевъ, 1913. 8⁰.

[342, № 17561]

183. «Руский Народний Дім», повітове зареєстроване стоваришення з обмеженою порукою в Збаражи. Звіт і замкнене рахунків за рік VIII (1912). — Збараж, 1913. 8⁰.

[342, № 17615]

184. Сборникъ разсказовъ и стихотворений. — Почаевъ, 1913. — 13 + 1 с. + обг. 8⁰. — (Библиотека Волынскаго Союза Русскаго Народа). [Бесплатное приложение къ «Почаевскому Листку» № 52 за 1913 годъ].

[342, № 17628]

185. Святая дѣва Іуліанія, княжна Ольшанская на Домбровиць. — [Почаевъ], 1913. — 8 с. 8⁰. — (Библиотека Волынскаго Союза Русскаго Народа).

[342, № 17634]

186. Сказание о Святой Афонской чудотворной иконѣ Превсвятя Богородицы, именуемая «Акафистныя — Предвозвѣстительницы» или борьба Афонцевъ за Святое Православіе Восточной Церкви проти Унії съ Римомъ и подчиненія безгрѣшному Папѣ. — Почаевъ, 1913. — 22 с. + обг. 8⁰. — (Библиотека Волынскаго Союза Русскаго Народа).

[Бесплатное приложение къ «Почаевскому Листку», № 30].

[342, № 17674]

187. Тучемский М., священникъ.

Городъ Острогъ въ современном кн. Константину Константиновичу Острожскому состояніи (Острожское княжество; Черты домашней жизни кн. Константина–Василія по русскимъ и польскимъ историкамъ). — Почаевъ : Издание Братства им. Князей Острожскихъ подъ покровом преп. князя Феодора, 1913. — 1 + 3 — 40 с. съ иллюстр. 8⁰.

[342, № 17774]

188. Успенскій Владиміръ

Мученикъ за веру православную въ Киевской Руси крестьянинъ Данииль Кушниръ (Страичка изъ исторіи уніи). — Почаевъ, 1913. — 243 + 1 с. + обг. 8⁰. — (Библиотека Волынскаго Союза Русскаго Народа).

[Бесплатное приложение къ «Почаевскому Листку» № 11].

[342, № 17788]

189. Х. Святая Годовщина. (Поминки на Козацкихъ Могилахъ въ 1913 году в девятую пятницу). — Почаевъ, 1913. — 66 с. 8⁰.

[342, № 17819]

190. Шараевский Н.

Развалъ Русской семьи. — Почаевъ, 1913. — 7 с. + обг. 8⁰. — (Библиотека Волынскаго Союза Русскаго Народа).

[Бесплатное приложение къ «Почаевскому Листку» № 28 за 1913 годъ].

[342, № 17866]

191. [Щукина] Августа, инокиня.

Житие Св. Преподобного Иова, Игумена и Чудотворца Почаевской Лавры (Переложение стихами житія преп. Иова, записанного ученикам его Доситеемъ, впоследствии Игуменомъ Почаевскимъ). — Почаевъ, 1913. — 18 + (2) с. 8⁰. — (Библиотека Волынскаго Союза Русскаго Народа).

[Бесплатное приложение къ «Почаевскому Листку» № 32 за 1913 годъ].

[342, № 17900]

1914

192. Грушецкий Исидоръ, Діак.

Что можетъ сдѣлать школа въ борьбѣ съ народнимъ пьянствомъ. — Почаевъ, 1914. — 14 + (1) с. + обг. 8⁰. — (Библиотека Волынского Союза Русскаго Народа, 1914, № 2).

[343, № 18021]

193. Звіт дирекції ц.-к. гімназії Франца-Йосифа в Тернополи за рік шк. 1913/14. — Тернопіль, 1914. — 88 с. 8⁰.

[343, № 18072]

194. Краткое сказание о милостях, являемых Богоматерью роду человеческому и покровительствъ Ея вѣрѣ православной и російской Державѣ [книга для чтенія въ семьи и школь]. — Почаевъ, 1914. — 11 с. 8⁰. — (Библиотека Волынского Союза Русскаго Народа). [Бесплатное приложение къ «Почаевскому Листку» № 8 за 1914 годъ].

[343, № 18184]

195. Любовь к отечеству. — Почаевъ, 1914. — 24 с. 16⁰. — (Библиотека Волынского Союза Русскаго Народа).

[Бесплатное приложение къ «Почаевскому Листку» № 23 за 1914 годъ].

[343, № 18235]

196. О святыхъ правоверховныхъ апостолахъ Петрѣ и Павлѣ. — Почаевъ, 1914. — 20 с. + обг. 8⁰. — (Библиотека Волынского Союза Русскаго Народа, № 20–21). [Бесплатное приложение къ «Почаевскому Листку»].

[343, № 18278]

197. Пасхальный сборникъ разсказовъ и стихотворений. — Почаевъ, 1914. — 28 с. + обг. 8⁰. — (Библиотека Волынского Союза Русскаго Народа). [Бесплатное приложение къ «Почаевскому Листку» № 14 за 1914 годъ].

[343, № 18312]

198. Положеніє о земскихъ выборахъ. — Почаевъ, 1914. — XIII + 23 с. — (Библиотека Волынского Союза Русскаго Народа, № 10).

[Бесплатное приложение къ «Почаевскому Листку» № 10 за 1914 г.].

[343, № 18337]

199. Училище благочестія. Нѣсколько рассказовъ изъ пролога и житія святыхъ (Опыты перевода типографскихъ послушниковъ). — Почаевъ, 1914. — 20 с. + обг. 8⁰. — (Библиотека Волынского Союза Русскаго Народа).

[Бесплатное приложение къ «Почаевскому Листку» № 12 за 1914 г.].

[343, № 18468]

200. Ярема Я.

Уява Шевченка. З нагоди столітнього ювілею уродин поета / Яким Ярема. — Тернопіль : Накладом автора, 1914. — 31 с. 8⁰.

[343, № 18569]

1918

201. Вітошинський М.

Як ми повинні стояти за українську народню республіку. — Збараж, 1918. — [] с.

[378]

1919

202. Назарук О.

До Бакоти. Вражіння з подорожі до українських Помпеїв (Про старі памятки Поділля). — Кремінець, 1919. — 31+1 с.; 16⁰. [Відбитка зі «Стрільця»].

[319, № 105].

1921

203. Звіт Дирекції державної гімназії з українською викладу мовою в Тернополи за шкільний рік 1920/21. — Тернопіль: Накладом Наукового фонду; З друкарні Льва Вербіцького в Тернополи, 1921. — [] с. 4⁰.

[ТДКМУ, РК 2727]

1922

204. Біднов В.

Коротка біографія Т. Шевченка. — Кременець: Друкарня Цвіка, 1922. — 32 с. 16⁰

[36].

205. Животко Арк.

Одної ночі. Образок на 1 дію. Для дітей старшого шкільного віку. — Кременець: Видання Кременецького Повіт. Т-ва «Просвіта». Друк. В. Цвіка, 1922. — 8 с.; 16⁰. (Серія «Дитяча бібліотека, Ч. 2»).

[465]

206. Майстренко Х[ристина].

Рукавичка. Казка для дітей молодшого віку. — Кременець: Видання Кременецького Т-ва «Просвіта» на Волині. З друкарні В. Цвіка, 1922.

[188, с. 4 обкл.]

207. Шевченко Т. Г.

Малий Кобзар. — Кременець : Накладом Кременецького повітового Союзу кооперативів; друкарня В. Цвіка, 1922. — 32 с. 16⁰

[36]

1923

208. Альманах-календар на 1923 рік. — Кременець : Видання Кременецького Т-ва «Просвіта» на Волині ; з друкарні В. Цвіка, 1923.

[361]

209. До кращого життя через самоосвіту. — Кременець Видання Кременецького Т-ва «Просвіта» на Волині ; з друкарні В. Цвіка, 1923.

[361]

210. Животко Арк.

Будьмо бавитися. Збірничок дитячих забав (жмуток 2). — Кременець: Видання Кременецького Т-ва «Просвіта» на Волині ; з друкарні В. Цвіка, 1923. — 16 с.; 8⁰.

[188, с. 4 обкл.]

211. Животко Арк.

Пелюстки. Збірка поезій. — Кременець: Видання Кременецького Т-ва «Просвіта» на Волині ; з друкарні В. Цвика, 1923. — 16 с.; 8⁰.

[240; 466]

212. Животко Арк.

Весняночка. Збірничок дитячих забав (жмуток 1). — Кременець: Видання Кременецького Т-ва «Просвіта» на Волині. З друкарні В. Цвика, 1923. — 16 с.; 8⁰.

[188, с. 4 обкл.]

213. Животко Арк.

Снігова баба. Образок на 1 дію для дітей молодшого віку. — Кременець, 1922. — [] с.

[188, с. 4 обкл.]

214. Звідомлення: Єпархіяльний з'їзд Волинської Єпархії в м. Кременці 30 травня — 2 червня 1923 р. Додаток до Релігійного наукового вісника Ч. 11–12. — Кременець : Друкарня видавництва «Чорномор» (Каліш), 1923. — 10 с.; 8⁰.

[240]

215. Книжечка з просвіти. — Кременець Видання Кременецького Т-ва «Просвіта» на Волині. З друкарні В. Цвика, 1923.

[36]

216. Левицький Вас.

Голос на пустині. Збірка описових творень. — Бережани : Видає «Артисчний інститут» у Бережанах; З друкарні А. Ціхоцького 1923. — 95 с.; 16⁰. Наклад 1000 примірників.

[240; 466]

217. Липчиця Г.

Леся. [оповідання]. — Кременець: Видання Кременецького Т-ва «Просвіта» на Волині. З друкарні В. Цвика, 1923. — 16 с.; 8⁰.

[188, с. 4 обкл.]

218. Митрусь.

Переполах. Казка для молодшого віку. — Кременець: Видання Кременецького Т-ва «Просвіта» на Волині. З друкарні В. Цвика, 1923.

[188, с. 4 обкл.]

219. [О. Д.]

Т-во «Просвіта» на селі. Ч. 1. — Кременець : Видання Кременецького Пов. Т-ва «Просвіта», 1923. — 14 с.

[240]

220. Старицька-Черняхівська.

З Галиного щоденника. Оповідання для дітей старшого віку. — Кременець: Видання Кременецького Т-ва «Просвіта» на Волині. З друкарні В. Цвика, 1923.

[188, с. 4 обкл.]

221. Тобі, Тарасе! Збірка [Книжечка з нагоди Шевченкового свята]. — Кременець : Видання кременецького Пов. Т-ва «Просвіта» на Волині, 1923. — 20 с.; 8⁰.

[240, 1923; 467]

1925

222. Будзиновський В.

Ішли діди на муки. Введення в історію України. — Бережани : Друкарня Ставропігійська у Львові, 1925.

[10]

223. Мартиневич В.

Міщане. Драма на 5 дій. — Тернопіль — Львів : Накладом Осипа Костецького с. Василя в Микульнях. З друкарні Ставропігійського інституту, 1925. — 48 с.; 8⁰.

[467]

224. Мартиневич В.

Потерчук. П'єса зі співами і танцями з народного життя на 5 дій. — Львів — Тернопіль, 1925. — 39 с.; 8⁰. (Подільська Театральна Бібліотека).

[467]

1926

225. Бела С.

Поцілунок Юди. П'єса на 4 дії / на укр. мову переклав В. Мартиневич. — Тернопіль: Накладом видавництва «Подільська Театральна Бібліотека», 1926. — 32 с. 8⁰.

[468]

226. Грінченко Б.

За батька (Степовий гість). Драма на 5 дій. . — Тернопіль: Накладом видавництва «Подільська Театральна Бібліотека», 1926. — 64 с.; 8⁰.

[378, 468]

227. Гріхи молодості (Еспанська муха). Превесела комедія на три дії. Перепровадив на українську мову Володимир Мартиневич. — Львів — Тернопіль — Нью-Йорк : Накладом видавництва «Подільська Театральна Бібліотека в Тернополі; Друкарня Й. Геллеса в Теробовлі, 1926 — 47 с.; 8⁰.

[468]

228. Тобілевич І. Паливода. Комедія на 4 дії. — Львів — Тернопіль: Накладом видавництва «Подільська Театральна Бібліотека» в Тернополі, 1926. — 40 с.

[101]

219. Чайковський А.

Панич. Повість з галицького життя. — Львів — Тернопіль — Нью-Йорк: Накладом видавництва «Поділля». Друкарня В. Крелля в Тернополі, 1926. — 260 с. 8⁰.

[469]

1927

230. Конич-Лисенко.

Живі покійники. Фарс на 3 дії. — Тернопіль: Накладом видавництва «Подільська Театральна Бібліотека», 1927. — [] с.; 8⁰.

[465]

231. Коцюбинський М.

Тіні забутих предків. — Львів — Тернопіль — Нью-Йорк: Накладом видавництва «Поділля». Друкарня В. Крелля в Тернополі, 1927. — [] с. 8⁰.

[431]

232. Мартиневич В.

Досиджувала посагу. Комедія на 3 дії. — Тернопіль — Львів : Накладом видавництва «Подільська Театральна Бібліотека», 1927. — 32с.; 8⁰.

[467]

233. [Рудий Е].

Ще той ся не вродив, щоб усім догодив. Комедія на 1 дію / [По С. Ворбкевичу переробив і приспособив до сцени на одну дію Евген Рудий]. — Тернопіль — Львів — Майдан : Накладом видавництва «Подільська Театральна Бібліотека»; Друкарня В. Крелля в Тернополі, 1927. — 16 с.; 16⁰. (Подільська Театральна Бібліотека, Діточий театр).

[468]

234. Чар однострою. Комедія на 3 дії. З польської переклав М. Вацик. — Львів — Тернопіль — Нью-Йорк : Накладом видавництва «Подільська Театральна Бібліотека» в Тернополі; Друкарня Й. Геллеса в Тереховлі, 1927. — 40 с.

[468]

235. Чубатий В.

Воскресення. П'єса на 4 дії. — Львів — Тернопіль, 1927. — 38 с. 8⁰. (Подільська Театральна Бібліотека).

[468]

1928

236. Білянський М.

Арендар в клопоті. Народна комедія в 4 діях. — Львів — Тернопіль — Нью-Йорк : Накладом видавництва «Подільська Театральна Бібліотека» в Тернополі; З друкарні А. Салевич і С-ки в Тернополі, 1928. — 36 с.

[11]

237. Бела С.

Діти Агасвера. Драма на 5 дій. — Львів — Тернопіль : Накладом видавництва «Подільська Театральна Бібліотека» в Тернополі; З друкарні А. Салевич і С-ки в Тернополі, 1928. — 43 с.; 8⁰.

[468]

238. Водяний Я.

Холодний яр. Історична драма на 4 дії. — Тернопіль — Львів, 1928.

[ДАТО, од. зб 19065]

239. Водяний Я.

Право сваволі. Драма на 4 дії з рев. життя в Росії. — Тернопіль, 1928. — 16 с. 8⁰

[468]

240. Герасимович В.

Мамона. П'єса на на 5 дій. — Тернопіль : Накладом видавництва «Подільська Театральна Бібліотека» в Тернополі; З друкарні А. Салевич і С-ки в Тернополі, 1928. — 44 с.; 8⁰.

[468]

241. Знання то сила : збірка статей з приводу 60-літнього ювілею Т-ва «Просвіта» / Накладом філії Т-ва «Просвіта». — Тернопіль : Друк. А. Салевич і С-ка, [1928]. — 15, [1] с. — [Без тит. арк.]

[117]

242. Мартиневич В.

Памятні могили. Ескіз на 1 дію. — Львів — Тернопіль — Нью-Йорк: Накладом видавництва «Подільська Театральна Бібліотека» в Тернополі; 3 друкарні А. Салевич і С-ки в Тернополі, 1928. — 40 с.; 8⁰. (Подільська Театральна Бібліотека).

[ДАТО, од. зб. 19218]

243. Мартиневич В.

Трьох до вибору. Комедія на 3 дії. — Тернопіль, 1928. — 38 с. 8⁰. (Подільська Театральна Бібліотека). [101]

244. Мидловський.

Капраль Тимко. Мелодрама на 5 дій. — Тернопіль, 1928. — 40 с. . 8⁰. (Подільська Театральна Бібліотека). [101]

245. Рудий Євген.

Більш засоромився, як налюбився. Комедія на 3 дії. (2 дії). — Львів — Тернопіль, 1928. — 13 с.; 8⁰. (Подільська Театральна Бібліотека).

[465]

246. Рудий Є.

Русалка Бжілка. Драма на 5 дій. — Львів — Тернопіль, 1928. — [] с.; 8⁰. (Подільська Театральна Бібліотека. Діточий театр). [465]

247. Статистичний огляд кооперативного району П. С. К. Зборів за рік 1927. — Зборів : Накладом Союзу кооператив, 1928. — 44 с.

[ЛННБУ, РЛ 21124у]

248. Федорак І.

Депутати до Відня. Комедія на 1 дію. — Львів — Тернопіль, 1928. — 13 с.; 8⁰. («Подільська Театральна Бібліотека»). [465]

249. Франко І.

Захар Беркут. Образ громадського життя Карпатської Руси в XIII віці. — Львів — Тернопіль: Видавництво «Поділля». Друкарня А.Салевича і С-ки, 1928. — 160 с. [465]

250. Франко П.

Захар Беркут : Драма на 4 дії : Перероблено з повісті «Захар Беркут» Івана Франка. — Львів — Тернопіль — Нью-Йорк, 1928. — [] с.

[ДАТО, од. зб. 19199; 466]

251. Шатковський А.

Кума Марта. П'єса на 5 дій. (Драма на 4 дії) — Львів — Тернопіль, 1928. — 63 с.; 8⁰. (Подільська Театральна Бібліотека). [465]

1929

252. Аляркон Д. П.

Друг смерти. Фантастична повість. — Тернопіль : Накладом видавництва «Чар-Зілля», 1929. — [] с. 8⁰.

[44]

253. Галущинський І.

Коротка історія українського народу. — Тернопіль : Українське інформаційне бюро в Тернополі, 1929 ? [може, 1919]. — [] с.

[10]

254. Кобилянська О.

Через кладку. — Львів — Тернопіль — Нью-Йорк: Накладом видавництва «Поділля». Друкарня В. Крелля в Тернополі, 1929. — [] с. 8⁰.

[432].

255. Кониський О.

Непримирена. — Львів — Тернопіль — Нью-Йорк: Накладом видавництва «Поділля», 1929. — [] с. 8⁰. [432].

256. Кропивницький М.

Вій. Комедія на 5 дій з партитурою. — Тернопіль, 1929. — [] с. 8⁰. (Подільська Театральна Бібліотека). [293].

257. Молієр А.

Княгиня Капучідзе. Комедія на 3 дії. — Тернопіль, 1929. — [] с. 8⁰. (Подільська Театральна Бібліотека). [293].

258. Старицький М.

Маруся Богуславка: побутово-історична драма на 5 дії. — Тернопіль, 1929. — 30 с. + 11 с. [з партитурою]. 8⁰. (Подільська Театральна Бібліотека).

[293].

259. Статистичний огляд кооперативного району П. С. К. Зборів за 1928 рік. — Зборів : Накладом повітового Союзу кооператив, 1929. — 43 с.

[ЛННБУ, РЛ 17625у]

260. Франко П.

Борислав сміється. Драма на 4 дії : Перероблено з повісті «Борислав сміється» Івана Франка — Тернопіль, 1929. — [] с. 8⁰. (Подільська Театральна Бібліотека).

[293].

261. Чайковський А.

До слави : Історична повість. Частина 1. — Тернопіль: Накладом видавництва «Чар-зілля»; Друкарня Поспішна в Тернополі, 1929. — 280 с.

[ДАТО, од. зб. 19095]

1930

262. Косовський Я. Заклятий яр. Драма на 4 дії. — Тернопіль, 1930. — [] с. 8⁰. (Подільська Театральна Бібліотека). [8]

263. Федорак І. Побережники. Комедія на 1 дію. — Тернопіль, 1930. — [] с. 8⁰. (Подільська Театральна Бібліотека).

[293].

264. Франко П. Борислав сміється. — Тернопіль, 1930. — [] с. 8⁰. (Подільська Театральна Бібліотека). [8]

1931

265. Дяків П. Товариство «Міщанське брацтво» в Тернополі. З нагоди 40-ліття його існування. 1891–1931. — Тернопіль : Накладом Тов. «Міщанське брацтво», 1931. [ДАТО, од. зб. 19060]

1932

266. Задля вас красавиці! Історична драма на 5 дій. — Львів; Тернопіль; Нью-Йорк : Накладом Книгарні і Антикварні ім. Лесі Українки в Тернополі; Друкарня А. Салєвича, 1932. — [] с. (Подільська театральна бібліотека). [293]

267. Змійка. Комедія на 4 дії. — Львів; Тернопіль; Нью-Йорк : Накладом Книгарні і Антикварні ім. Лесі Українки в Тернополі; Друкарня А. Салєвича, 1932. — [] с. (Подільська театральна бібліотека). [293]

268. Двадцять днів тюрми. Комедія на 3 дії. — Львів; Тернопіль; Нью-Йорк : Накладом Книгарні і Антикварні ім. Лесі Українки в Тернополі; Друкарня А. Салєвича, 1932. — [] с. (Подільська театральна бібліотека). [293]

269. Мартиневич В.

З тамтого світа : Комедія в трьох діях. — Львів; Тернопіль; Нью-Йорк : Накладом Книгарні і Антикварні ім. Лесі Українки в Тернополі; Друкарня А. Салєвича, 1932. — 37 (2) с. (Подільська театральна бібліотека). [8]

270. Ніч несподіванок. Комедія на 3 дії. — Тернопіль, 1932. (Подільська театральна бібліотека). [293]

1933

271. Блажкевич І.

Обнова: Сценічна картина в 3 відслонах на кооперативні свята. — Тернопіль: Друк. А Салєвич і С-ка, 1933. — 16 с.

[ДАТО, од. зб. 19064]

272. Річинський А.

Проблеми української релігійної свідомості / Арсен Річинський. — Володимир-Волинський–Тернопіль: Наклад автора при допомозі

Українського Кооперативного Банку в Берестю; Друкарня Салевича і С-ки, 1933. — 284 с.

[378]

273. Річинський А.

Проблеми української релігійної свідомості (по конфіскації друге видання) / Арсен Річинський. — Володимир-Волинський–Тернопіль: Наклад автора при допомозі Українського Кооперативного Банку в Берестю; Друкарня Салевича і С-ки, 1933. — 280 с.

[378]

1934

274. Подільський О.

Хоч неладно але складно : Приказки. — Тернопіль : [Друк А. Салевича і С-ки], 1934. — 80 с. — 32⁰.

[241]

275. Статистичний огляд діяльності української кооперації Борщівського повіту за перше десятиліття. 1924–1934. — Борщів, 1934. — 48 с.

[ЛННБУ, РЛ 14679у]

1935

276. Косовський Я. Довбуш. Драма на 5 дій. — Тернопіль, 1935. — [] с. 8⁰. (Подільська Театральна Бібліотека).

[296]

277. Косовський Я. Вовкулак. Драма на 4 дії. — Тернопіль, 1935. — [] с. 8⁰. (Подільська Театральна Бібліотека).

[296]

278. Расович К.

Сталість закона розвинення індивідуальности: Соціально-філософські дослідження. Книга 1. — Кременець, 1935.

[ДАТО, од. зб. 19112]

279. Подільський О.

Пісня пісень у вільних переспівах. — Тернопіль, 1935. — 34 с. — 16⁰.

[241]

1936

280. Бучак С.

Ой, видно село. Драма на 3 дії. — Тернопіль, 1936. (“Подільська Театральна Бібліотека”).

[ДАТО, од. зб. 19221]

282. Даушков С.

Було колись : історична повість. — Кременець, 1936. — 270 с.

[449]

283. Кобрин М.

Про Святе Передання: Наука православна, католицька і протестантська. — Кременець : Волинський Єпархіяльний Місійний Комітет; Друк. Цвіка, 1936.

[ДАТО, од. зб. 19135]

284. Власовський.

Сучасний Українсько-Євангелицький Рух. — Кременець, 1936

[ДАТО, од. зб. 19143]

1937

285. Гордіюк Панас.

Вечірня зірочка. Пісні та поезії. — Кременець : Накладом автора; Друк. бр. Юзефовів, 1937. — 15+1 с.

[418]

286. Діти і Молодь. (Проблема християнського виховання) / За ред. Д. Герасевича. — Кременець : Друк. Цвіка, 1937. — 48 с. (Бібліотека Будівничого Церкви. Кн. 1).

[416]

287. Звідомлення приватної коедукативної гімназії Т-ва «Рідна Школа» з українською мовою навчання в Тернополі за шкільний рік 1936-7. — Тернопіль : Друк. А. Салевича, 1937. — 31 с.

[417]

288. Календар Український православний на 1938 рік. — Кремянець : Видання Волинського Єпархіального Місійного Комітету; Друк. Цвіка, 1937. — 104+2 с.

[418]

289. Кобрин Михайло.

Про Святе Письмо, або Біблію. Наука православна, католицька і протестантська. — Кремянець : Волинський Єпархіальний Місійний Комітет; Друк. Цвіка, 1937. — 32 с.

[419]

290. Косовський Я.

У полоні на Сибірі. Драма в 4-ох діях. — Тернопіль : Накладом автора. Друк салевича і С-ки, 1937. — 30 с.

[416]

291. Мирославич А.

Молоді люде: Драма в 5 діях з життя молоді радянського призбручанського села. — Тернопіль : Наклад автора; Друк. А. Салевича і Спілки 1937. — 32 с.

[419]

292. Мирославич А.

Перед троном правди і краси. Збірка видатніших християнських поезій. I. / За ред. Д. Герасевича. — Кремянець : Друк Цвіка, 1937. — 64 с.

[417]

293. Мартиневич Вол.

Тестамент (Єго послідне слово). Трагікомедія на 3 дії. — Тернопіль: Накладом видавництва «Подільська Театральна Бібліотека»; Друк. А. Салевича і С-ки, 1937. — 34+2 с.

[420]

294. Подільський О.

Правда билиця. — Тернопіль : Друк А. Салевича і С-ки, 1937. — 42 + 2 с.

[418]

295. Подорожній С.

На прощу до Почаєва. — Кремянець : Друк. Цвіка, 1937. (Відбитка з Єпархіяльного органу «Церква і Нарід»).

[420]

296. Правильник для службовиків Округного Союзу Кооператив у Збаражі, ухвалений Надзірною Радою о. с. к. дня 6. квітня 1937. р. — Тернопіль : Друк. А. Салевич і С-ка, 1937. — 26 с.

[ДАТО, од. зб. 19172]

297. Псалмоспіви. Збірник Богослужбових псалмів і духовних народних пісень. — Кремінець : Накл. Спільного Євангельського Християнського Видавничого Комітету; друк. В. Цвіка в Кременці. — 304 с.

[420].

1938

298. Алексій Архієпископ

Слово на день 950-ліття охрещення Руси. — Кремянець : Накладом В-ва «Церква і Нарід» ; друк. Цввіка, 1938. — 16 с.

[420].

299. Антонович С.

Короткий історичний нарис Почаївської Успенської Лаври. — Кремянець : Накладом В-ва «Церква і Нарід» ; друк. Цввіка, 1938. — 64+4 с.

[420]

300. Бобяк Гринько.

Лік-зілля на жіночі недуги. — Бережани : Наклад мгр. фармації Ольги Бобяківни ; друк. Г. Кронталя в Бережанах, 1938. — 16 с.

[420]

301. Косовський Я.

Стрілецька слава. Драма в 3-ох діях із часів світової війни. — Тернопіль : Накл. автора, 1938. — 32 с. [420]

302. Крутяк Володимир.

Історія Почаєва в піснях. — Почаїв : Накладом В-ва «Ренесанс» ; друк. бр. Юзефовів, 1938. — 32 с. [420]

303. [Дашков Сергій]

Старовинна казка про суддю Шемяку. З російської народної казки переробив С. Д. [Сергій Дашков] — Крем'янець: Накладом Сергія Дашкова. Друк. Цьвіка в Крем'янці, 1938. — 29+3 с. (Б-ка «Всього потрохи». Ч. 3). [420]

304. Тучемський Михаїл, протоієрей.

Життя й діяльність Святого Рівноапостольного Князя Володимира та охрещення при ньому Русі-України. 988–1938. З малюнками. — Крем'янець : Накладом В-ва «Церква і Нарід»; Друк. Цьвіка, 1938. — 32 с. [420]

305. Церква — ваша мама. — Крем'янець : Накладом В-ва «Церква і Нарід»; Друк. Цьвіка, 1938. — 10+2 с. [420]

306. Цинкаловський О.

Сліди християнства на Волині до кн. Володимира Великого. — Крем'янець : Накладом В-ва «Церква і Нарід»; Друк. Цьвіка, 1938. — 14 с. [420]

307. Чому святий Київ не святкує 950-ліття свого охрещення? — Крем'янець : Накладом В-ва «Церква і Нарід»; Друк. Цьвіка, 1938. — 16 с. [420]

308. Що дав Володимир Великий українському народові. — Крем'янець : Накладом В-ва «Церква і Нарід»; Друк. Цьвіка, 1938. — 16 с. [420]

309. Абрамович А.

Методика Закону Божого (Виклади науки релігії в початковій школі).
— Кременець : Накладом Волинського Єпархіального Місійного Комітету.
Друк. Цьвіка в Кремянці, 1938. — 148+2 с. [421]

310. [Алексій Архієпископ].

Збірник казань. — Кременець : Накладом Волинського
Єпархіального Місійного Комітету. Друк. Цьвіка в Кремянці, 1938. —
118+2 с. [421]

311. Алексій Архієпископ Волинський.

Слово. Випуск I. На великі свята і різні випадки. — Кременець :
Накладом Волинського Єпархіального Місійного Комітету. Друк. Цьвіка в
Кремянці, 1938. — 109+1 с. [421]

312. Островський Володимир.

Під знаком Хреста. Повість з часу охрещення Руси-України в 988 р.
— Кременець : Видання Волинської Духовної Консисторії. Друк. Цьвіка,
1938. — 52 с. [421]

313. Побожні пісні-молитви на 950-ліття охрещення Руси-України.
— Кременець : Видання Волинської Духовної Консисторії. Друк. Цьвіка,
1938. — 4 с. [421]

314. [Алексій Архієпископ Волинський].

Слово Архієпископа Волинського Алексія, виголошене в церкві
містечка Ланівці Кремянецького повіту 25 січня 1938 р.— Кременець :
Видання Волинської Духовної Консисторії. Друк. Цьвіка, 1938. — 4 с.
[421]

315. Юрченко В[італій].

В лабетах червоного шайтана. — Кременець : Видання Волинської
Духовної Консисторії. Друк. Цьвіка, 1938. — 28+4 с. [421]

1939

316. Алексій Архієпископ Волинський.

Слово. На дні воскресні і святочні. Випуск II. — Кременець : Накладом Волинського Єпархіяльного Місійного Комітету. Друк. Цвіка в Кремянці, 1939. — 109+1 с.

[ДАТО, од. зб. 19166]

317. Верцюх Михайло. Пісні про воєнні пригоди. — Бжежани: Накладом автора, 1939. — 16 с.

[91]

318. Сорокаліття Українського Банку Кооперативного в Тернополі. 1899–1939. — Тернопіль, 1939.

[104]

без року

319. В борбъ [«Искусъ» та інші поезії й статті]. — Тернопіль : [Издательство «Обличительная литература [видав. Магомет Айшин]], [1908–1912]. — 24 с., 32⁰.

[343, № 18879]

320. Заступленіє Божієй Матері на гору Почаевскую. [Вірш по-українськи «Пасли пастирі овци на горі, зобачили Матір Божу на скалі»...]. — Почаїв, [б. р.]. — (1) с. 4⁰.

[343, № 18912]

321. Молитва Розпятого Господа Ісуса Христа въ чудотворной Іконъ Зарваницкой. — [Тернопіль] : Друкарня Леона Вербицького, [б. р.]. — 4 с. [без обг.] 16⁰.

[343, № 18981]

322. Свій Микита.

Пташачий Князь–Пав (байка віршована). — Бучач : [Видання М. Петрицький], [б. р.]. — 4 с. 8⁰.

[343, № 19034]

323. Святая цѣльбоносная стопа Божіей Матери въ Почаевской Лавре и Святая Чудотворная икона Божіей Матери Почаевская. [Почаїв], [б. р.]. — образ + 5 — 107 + 1 с. 8⁰.

[343, № 19035]

324. Статут Товариства «Руска Бесіда» въ Тернополи. — Тернопіль, [б. р.]. — 7 + 1 с. 8⁰.

[343, № 19077]

325. Статут Товариства «Руска Бесіда» въ Чорткові. — Чортків, [б. р.]. — 12 с. 4⁰. [літографія].

[343, № 19078]

326. Страсти Христови. [Почаїв. Новий друк, видання Старообрядовців, без року]. — 186 карток. 8⁰. опр.

[343, № 19097]

327. Устав Общества потребителей. — Кременець, [б. р.]. — 4 с. 4⁰.

[343, № 19118]

328. Левицький Василь.

Пасхальна Драма. Великодний образ в 4 діях з прологом. — Бережани : Видавництво «Спілка» в Бережанах. З друкарні А. Ціхоцького під управою А. Візенберга в Бережанах. — [Б. Р.] — 48 с. 16⁰

[469]

329. Кос Т.

Ольга Кобилянська: генеза, характеристика осіб / Зладив Т. Кос. — Львів : Накладня Укр. Книгарні й Антикварні; Тернопіль: Друк. А. Салевич і С-ка, [б. р.]. — 47 с. (Літературно-критична бібліотека Ч. 28).

[392]

ДОДАТОК Б

**Репертуар українськомовних періодичних видань
Тернополя і Тернопільщини
кінця ХІХ — першої третини ХХ століття**

1. Баба : Орган шкільної молоді. — Бережани, 1900.
[Гектографований учнівський часопис].

[137, № 5]²

2. Бережанський Вістник : Орган Повітової Національної Ради в
Бережанах. — Бережани, 1919.

[137, № 28]

3. Бережанські Вісти : Місячник присвячений справам Бережанщини.
— Бережани, 1935–1936.

[137, № 65]

4. Бджола : Орган шкільної молоді. — Бережани, 1900.
[Гектографований учнівський часопис].

[137, № 6]

5. Більшовик : Часопис Політвідділу 14 Червоної Армії (№ 1, 2);
Часопис (№ 3); Газета Галицького Селянства. Орган Центрального
Комітету Комуністичної Партії Галичини. — Тернопіль, 1920.

[137, № 38]

6. Борщівський Голос : Урядова часопись Державного Повітового
Комісаріяту в Борщеві. — Борщів, 1919.

[137, № 29]

7. Будівничий Церкви Божої : Євангельсько-християнський місячник
(1935–1936, № 1–6); Євангельсько-християнський місячник присвячений
поширенню ідеї будівництва Церкви Божої на засадах Св. Письма (1936
№ 7/8 — 1937); Християнсько-освітній місячник (1938–1939). —
Кременець, 1935–1939.

[137, № 66]

---

² Перше число означає номер у списку використаних джерел, друге – номер видання у джерелі.

8. Бюлетень Інформаційно-видавничого відділу, Організаційно-Політичного Управління Особоуповноваженого Опродкомпівзахфронта і Харчового Відділу Галицького Революційного Комітету — Тернопіль, 1920.

[137, № 39]

9. Віра : Альманах Кременецької філії товариства «Просвіта». — Кременець, 1923.

[43, арк. 1, 2; 362, с. 33; 452, с. 126]

10. Вісті : Орган повітового парткому. — Тернопіль, 1920.

[137, № 40]

11. Вістник Державного Секретаріату Військових Справ (1918, ч. 1 — 1919, ч. 4). — Тернопіль, 1918–1919.

[137, № 24]

12. Голос Поділя : Урядовий Вістник Повітового Українського Комісаріяту. — Тернопіль, 1918.

[137, № 25]

13. Громадске Слово. — Нагорянка, 1897. [почта Бучач].

[137, № 4]

14. Громадянин : Часопись для справ громадянських. — Тернопіль, 1928.

[137, № 56]

15. Гедзь : Гумористична одноднівка. — Кременець, 1930 [Рукописний учнівський часопис].

[59, № 117]

16. Дитячий Лет : Шкільна часопис шкільної молодіжи в Красній в повіті Зборівськїм (1930, ч. 1); Ілюстрований журналик шкільної молодіжи в Красній повіт Зборівський (1930, ч. 2 — 1933). — Красна, повіт Зборівський, 1930–1933.

[137, № 60]

17. Духовний Сіяч : Церковно-народній ілюстрований тижневик (1927 — 1928, ч. 10); Церковно-народній ілюстрований двотижневик (1928, ч. 11–28); Церковно-народній ілюстрований журнал (1929, ч. 1–12); Церковно-народній ілюстрований часопис (1929, ч. 13–1931). — Варшава ; Кременець, 1927–1931.

[137, № 54]

18. Євангельський Голос (Jewanhelskyj Holos) : Часопис, присвячений поширенню Євангелія (1936–1938); Часопис, присвячений поширенню Євангелії (1939). — Кременець, 1936–1939.

[137, № 68]

19. Зарваниця : Часопис для прочан. — Зарваниця, 1933–1936.

[137, № 63]

20. Збаражське Слово (ч. 1); Збараське Слово (ч. 2–8) : Орган Держ. Комісаріяту в Збаражі (ч. 1, 2); Орган Держ. Повітового Комісаріяту (ч. 5–8). — Збараж, 1919.

[137, № 30]

21. Збірник декретів, деклярацій і постанов Галицького Революційного Комітету. — Тернопіль, 1920.

[137, № 41]

22. Зборівський Листок : Одноднівка. — Зборів, 1925.

[137, № 51]

23. Зборівські Вісти (1933–1934); Зборівські Вісти (1935–1938) : Український інформативний двотижневик (1933), Український інформативний місячник (1934), Український інформативний часопис (1935–1938). — Зборів, 1933–1938.

[137, № 64]

24. Зоря Кращого : Часопис Кременецького Повітового Союзу кооперативів на Волині. — Кременець, 1922.

[137, № 45]

25. Ідея : Літературно-наукова часопись. — Тернопіль, 1905–1906.

[137, № 15]

26. Книжочки Миссійни (1890 — 1892); Книжочка Миссійна (1893–1894); Книжочка Мисійна (1895–1911). — Бережани, 1890–1911.

[137, № 3]

27. Козацький Голос : Військова Часопись (ч. 1–22); Часопись для війська (ч. 24–43), Орган Прес-Бюра 1 Г. К. (ч. 45–50); Часопись для укр. війська (ч. 68). — Камінка-Струмилова ; Тернопіль ; Кам'янець-Подільський ; Вінниця, 1919.

[137, № 31]

28. Комар : Орган шкільної молоді. — Бережани, 1900. [Гектографований учнівський часопис].

[137, № 7]

29. Ластівка : Місячний журнал для українського народу. — Бережани, 1925.

[137, № 53]

30. Літературно-науковий вістник : Місячник літератури, науки й громадського життя (1898–1914; 1917–1919); Місячник літератури, науки й суспільного життя (1922–1932). — Львів, 1898–1914; 1917–1919; 1922–1932.

[За ред. відповідає Петро Постолюк (1928, кн. 1–12, 1929, 1931, 1932); друк. А. Салевича і С-ки, Тернопіль, вул. Міцкевича, 9 (1929, кн. 9–12, 1931)].

[425, № 117]

31. Молодняк : Часопис для сільського доросту. — Львів, 1931. [Друк. А. Салевича, Тернопіль, вул. Міцкевича, 9 (ч. 1)].

[428, № 607]

32. Місіонерські бесіди Волинської Єпархії. — Кремянець, 1923.

[137, № 49]

33. Мітла : Орган шкільної молоді. — Бережани, 1900.
[Гектографований учнівський часопис].

[137, № 8]

34. Молодіж : Місячник для учащої ся молодіжи (1904); Місячник для учащої ся молодіжи (1905). — Тернопіль, 1904–1905.

[137, № 13]

35. Муха : Орган шкільної молоді. — Бережани, 1900.
[Гектографований учнівський часопис].

[137, № 9]

36. Наша Думка : Часопис для громадянських справ (ч. 1–5); Орган для громадянських справ (ч. 6–8). — Тернопіль, 1930.

[137, № 61]

37. Наша Земля : Селянська часопись. — Чортків, 1918.

[137, № 26]

38. Одноднівка Бережанська. — Бережани, 1886.

[137, № 1]

39. Оса : Орган шкільної молоді. — Бережани, 1900.
[Гектографований учнівський часопис].

[137, № 10]

40. Перший Промінь : Ученича часопись. — Тернопіль, 1905.
[Видання рукописне, гектографоване].

[137, № 16]

41. Перші кроки : Видання гуртка учнів 4 кляси Кременецької Української школи. — Кременець, 1921–1922. [Рукописний часопис].

[137, № 44]

42. Подільське Слово : Безпартійний орган Русинів-Українців (1909, ч. 1–16); Орган Русинів-Українців (1909, ч. 17–48). — Тернопіль, 1909–1912.

[137, № 22]

43. Подільський Голос (1904–1907) : Орган тернопільської народної організації. — Тернопіль, 1904–1907.

[137, № 14]

44. Подільський Голос (1928–1930) : Народній часопис для політики, освіти і господарства (1928–1929); Політичний народний двотижневик (1930). — Тернопіль, 1928–1930.

[137, № 57]

45. Подснежник. — Кременець, 1919–1920. [Шкільний журнал-альманах видавався учнями Кременецької української гімназії російською мовою. Містив також вірші й оповідання учнів гімназії українською мовою].

[137, № 32]

46. Посланник : Письмо Церковно-Народное (1889–1890, 1891, ч. 10–1893); Письмо Церковно-Народне (1891, ч. 1–9, 1894–1909, ч. 3); Илюстроване письмо церковно-народне (1909, ч. 5 — 1911). — Бережани, 1889–1911.

[137, № 2]

47. Поступ. — Бережани, 1900–1902. [Рукописний літературно-науковий «журнальчик» української гімназійної молоді, літографований].

48. Православна Волинь : Видання Волинської Духовної Консисторії в Кременці. — Кременець, 1922.

[137, № 11]

49. Праця. — Тернопіль, 1906. [Рукописний часопис учнів Тернопільської гімназії].

[137, № 18]

50. Проліски : Видання української молоді. — Кременець, 1924. [Рукописний часопис гуртка української молоді м. Кременця].

[137, № 51]

51. Рідне Гніздечко. — Кременець, 1922. [Журнал гуртка «Дитячий Клюб» друкований на друкарській машинці].

[137, № 47]

52. Ріпа : Інтимний орган домашнього тепла і розваги Т-ва Н.Л.Т. (ч. 1–3); Інтимний орган домашнього тепла і розваги (ч. 4); Інтимний орган домашнього тепла і розваги Н.Л.Т. при НКУГА (ч. 5/6); Інтимний орган домашнього тепла і розваги Нов. Львов. Укртеатру (ч. 7). — Тернопіль; Борщів; Кременець–Проскурів; Вінниця, 1919. [Видання рукописне, гектографоване].

[137, № 33]

53. Робочий Люд (Lud Roboczy) : Неперіодичний орган соціальної демократії, посвячений справам виборів з міського округу Бережани — Рогатин — Ходорів і прилученої громади. — Бережани, 1907. [Додаток до газети «Земля і Воля» друкувався українською і частково польською мовами].

[137, № 21]

54. Русская Воля : Политично-просвѣтительна и економичная двотижнева селянско-русская газета (1907); Иллюстрированная политично економическая газета для Русского народа (1908–1909, ч. 10); Иллюстрированная политическо-экономическая газета для Русского народа (1909, ч. 21 — 1911, ч. 5); Политично-экономическая и просвѣтительная газета для Русского народа (1911, ч. 6–30). — Тернополь; Перемишль; Броды; Золочевь, 1907–1911.

[137, № 19]

55. Селянсько-робітнича одноднівка. — Тернопіль, 1928.

[137, № 58]

56. Сміх і Горе Січового Стрільця. — Кременець, 1919. [«Похідне» видання].

[137, № 34]

57. Стінна Газета Галицького Радянського Телеграфного Агенства «ГАЛРАТА». — Тернопіль, 1920.

[137, № 42]

58. Стрілець (ч. 1–33, 39–95); Український Стрілець (ч. 34–37) : Часопись для українського війська (ч. 1–33); Часопис для Українського Війська (ч. 34–42, 48–62, 78–95); Щоденний часопис для українського війська (ч. 43–46); Орган Галицького правительства й Н.К.Г.А. (ч. 63–67); Орган Начальної команди Галицької Армії (ч. 68–77). — Тернопіль; Станиславів; Стрий; Заліщики; Кам'янець на Поділлі; Борщів; Кам'янець, 1919.

[137, № 35]

59. Сяйво : Літературний тижневик. — Тернопіль, 1930.

[137, № 62]

60. Українська бібліотека церковного з'єднання. — Кременець, 1920.

[137, № 43]

61. Український Голос : Орган Державного Секретаріату Західно-Української Народної Республіки (1918, ч. 7–15); Урядовий орган Національної Ради і Повітового Комісаріату (1919, ч. 7); Урядовий орган Національного Комітету (1919, ч. 8–87). — Тернопіль, 1918–1919. [Часопис до ч. 7 виходив під назвою «Голос Поділя»].

[137, № 27]

62. Український Пасічник : Орган краєвого Товариства пасічників в Тернополі. — Тернопіль, 1914.

[137, № 23]

63. Українські Вісти : Щоденний, політичний, економічний і літературний часопис. — Тернопіль, 1919.

[137, № 36]

64. Хвиля : Літературний журнал. — Кременець, 1923. [Видання гектографоване].

[137, № 50]

65. Церква і Нарід : Двотижневик, присвячений церковним і церковно-громадським справам. — Кременець, 1935–1938.

[137, № 67]

66. Циган : Орган шкільної молоді. — Бережани, 1900. [Гектографований учнівський часопис].

[137, № 12]

67. Чар-Зілля : Ілюстрований журнал для українських родин (1927); Ілюстрований двотижневик (1928, ч. 1–6); Ілюстрований журнал (1928, ч. 7–9). — Львів; Тернопіль, 1927–1928.

[137, № 55]

68. Червоний Прапор (1906); Тижневик Червоний Прапор (1907); Українсько-соціально-демократична часопись для робочого люду (1906, 1907, ч. 17); Суспільна, політична, науково-літературна, соціально-демократична часопись (1907). — Збараж; Тернопіль, 1906–1907.

[137, № 20]

69. Чортківський Вістник. — Чортків, 1919.

[137, № 37]

70. Юнацтво. — Кременець, 1922. [Орган нелегального літературно-мистецького гуртка учнів Кременецької української приватної гімназії «Юнацтво», рукописний, гектографований].

[137, № 48]

71. Slużba Dworska (Двірська служба) : Gazeta dla robotnikow rolnych powiatu buchackiego i innych powiatow podolskich. — Бучач, 1905.

[137, № 17]